Кузьма Чорны

Пачуцьці

…нае Выдавецтва Беларусі
Менск — 1926

КУЗЬМА ЧОРНЫ

ПАЧУЦЬЦІ

АПАВЯДАНЬНІ

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
МЕНСК—1926

БДВ № 112. Галоўлітбел № 18078.

Менск, 1-я Дзярж. друк. Заказ № 473. У ліку 3.000 экз.

Над кожным сэрцам плакаў
і сьмяяўся.

(Прачытанае ў кнігах).

ВЕЧАР

I

Віктар Зеніч самым адвячоркам прышоў дадому з работы і сеў адпачываць—узьлёг на стол і маўчаў.

Зусім ціха канчаўся дзень,—так, як і ўсё робіцца ў восень: менш зьвінючай вясёласьці і больш ціхай радасьці. З вакна відны былі жоўтыя ад лістоў, напалову голыя галіны вішань, а за імі густа-зялёнае неба, з белым колерам угары й ружовае нізка, дзе за некімі чорнымі абрысамі падыходзіла да яго роўнасьць зямлі—была яна відна далёка за пустым пляцам напроці, скрозь рэдкія дрэвы. А па бакох то панура, то весела думалі нешта домікі й хаты.

Плыў з шырыні вецер, радасны й лёгкі, і нёс вольнасьць поля ў горад, а камяніцы, што недзе там трохі далей на гары, заціхалі на ноч, спынялі свае грымучыя гымны. А ў людзях рабілася звычайнае, вялікае й неабдымнае—людзі

жылі, імкнуліся да радасьці, баронячыся ад смутку...

На дварэ плылі, спляталіся зыкі, а ў пакоі было цішэй, яны глуха сюды далятал і лёгка было тут думаць у змроку.

Дом быў вялікі, дзеравяны, было ў ім многа кватэр і многа жыло ў ім людзей. І зьяўляліся самі па сабе думкі, што каб гэтыя старыя сьцены маглі раптам загаварыць, яны-б многа сказалі-б чалавеку аб ім самым—так многа яны бачылі таямніц людзкога жыцьця; тады, пачуўшы аб сабе праўду, чалавек можа хутчэй адкінуў-бы ад сябе ўсё паскудзтва, што ўрасло ў яго з самых цёмных даляй вякоў і, будучы часам нават малым, псуе вялікае хараство чалавека.

Гусьцілася вячэрняя ціш. А можа гэта вячэрнія зыкі здаваліся цішынёю... І ўсё весялей было сядзець і маўчаць, адчуваць, глядзець і слухаць. Ды яшчэ было жаданьне няпрыкметна душой увайсьці ўва ўсе таямніцы, што ў жывых істотах захованы, увайсьці ласкава і ціха, з чыстымі думкамі й адчуваньнямі, і ў гэтым была-б радасьць.

Ціш, ці то гэта зыкі, сталі здавацца нейкай мэлёдыяй.

Віктар Зеніч сядзеў і маўчаў...

— Ведаеш што, жонка, — пачуўся раптам грубы й шырокі голас за сьцяной, у суседняй кватэры.

— А што, — адказала нэрвовым голасам жанчына.

— Каб на яе ўпадкі, каза ў хляве ўгразла, — зноў сказаў мужчына.

— Ну?! — перапалохалася жанчына, — то чаму-ж ты выцягаць ня йдзеш.

Пачуўся грубы рогат і пасьля зноў словы:

— Дурная ты: каза, каб ты й хацела, ніколі ня ўгразьне. Чорт яе нават ня ўтопіць, каб, скажам, прышлося.

— То на што ты мяне палохаеш дарэмна, гад ты печаны!..

І жанчына заплакала. Чутно было, як яна сярдзіта нечым стукнула.

— То чаго ты плачаш?

— Чаго плачаш?! Жыць спакойна не дае, заўсёды перапалохае, дый чаго плачаш!

— То гэта ты гэтага плачаш!

— А чаго! Табе нічога ня трэба, ні казы ні шмазы, раскідака чортава.

І зноў, яшчэ больш горка, заплакала жанчына.

Віктар Зеніч ведае, што гэта ад вясёлага настрою пацьвяліўся з жонкаю сусед, сталяр Арсень Грабіч, і цяпер сам ня рад, бо жончыны

сьлёзы распачаліся надоўга. Амаль ня кожны вечар сталяр так цьвеліцца з жонкаю, пакеплівaючы гэтым над яе бездоннаю крыніцаю сытых сьлёз.

На некалькі хвілін змоўк сталяр, і жонка пачала заціхаць, не пакідаючы толькі гаварыць сама сабе пад нос аб сваёй цяжкай долі. І мусіць гэты трагізм жаночага настрою яшчэ больш падвесяліў сталяра, бо Віктар Зеніч зараз-жа зноў пачуў яго вясёлы голас:

— Жонка, ведаеш што, жоўтая курыца зьнясласся ў чужым хляве.

— А можа!? — зноў перапалохалася жонка, забыўшыся плакаць.

— От, балазе твае сьлёзы ўцерліся,—раптам констатаваў факт сталяр.

— Ах, каб ты ніколі твару не абціраў ручніком,—загаласіла жонка і ўжо з енкам пачала плакаць.

Ухмыльнуўшыся ад думкі аб глыбокай крыўдзе сталяровай жонкі, Віктар Зеніч зноў пачаў слухаць.

— То ведаеш што, жонка,—чуўся голас сталяра,—калі так, то я пайду гляну на белы сьвет, а ты тымчасам паволі выплаквай свае горкія сьлёзы. Па майму вылічэньню, іх у цябе хваціць на дзьве гадзіны, дык ты, што робячы

іх выплач, а я да таго часу вярнуся й займемся мы з табою тады якою іншаю справаю.

— Няхай ты не вярніся,—скрозь сьлёзы адказала жонка, і сталяр весела ляпнуў дзьвярыма.

Зараз-жа яго барадатая й трохі сагнутая постаць паказалася на дварэ. Ён пастаяў на адным месцы, пасьвістаў трохі на раньні асеньні месяц і пашоў за вароты.

Жонка яго плакала. Выціраць яе сьлёзы, так, як і заўсёды, зьявіўся Юзікаў Юзік—хлапчук-падшэрак, засморканы й з пасінеўшым ад холаду носам. За дзень ён апалераваў некалькі разоў увесь горад, зарабіўшы на гэтай справе, рознымі хітрасьцямі й штукамі чатыры капейкі, а гэта шмыгануў скоранька з сваіх цёмных сяней і падбег па мокрай зямлі да сталяровых дзьвярэй.

— Плача, ліха ёй,—рашуча сказаў ён, хітра падмаргнуўшы гнілому слупу, што падпіраў сталярову сьцяну.

І тут-жа, адскочыўшы на сярэдзіну двара, ён задзёр голаў угору й закрычаў, наколькі хапала дзіцячых сіл:

— Тараны смажаныя, па капейцы штука.

І раптам драпануў назад у цёмныя сені і ўжо адтуль, з неабдымнай радасьцю свайго маладога жыцьця, глядзеў на сярэдзіну двара.

Хутка з свае кватэры выбегла сталярыха й, забыўшы свае глыбокія трагізмы, паімчала сваё дзябелае цела ў вароты. На вуліцы было пуста, толькі барабаншчык вайсковага оркестру плішчыў некуды на жываце барабан. З вялікім расчараваньнем аглядзеўшы пустую вуліцу, сталярыха паволі ўжо пашла назад. На момант яна стала проці вакна Віктара Зеніча, каб запытаць у яго:

— Ня чулі? Здаецца смажаныя тараны прадавалі. Хацела купіць — якраз нешта галава баліць.

— Не, ня чуў,—з лёгкай усьмешкай адказаў Віктар Зеніч.

— Што гэта за кавалер, калі ён ня чуў, як смажаныя тараны прадавалі,—тонам мудрай настаўніцы абазвалася сталярыха й, зноў гатовая заплакаць ад глыбокай крыўды, пашла да сваіх дзьвярэй; але заплакаць ёй ужо не ўдалося— перад самымі дзьвярыма спаткалася яна з газэтчыкаваю дачкою, і пачалі яны гаварыць аб тым, якая фальбона харашэй у спадніцы—шырокая ці вузкая...

Зусім ужо лажыўся вечар.

II

Ціха было на зямлі. І можа ад таго й радасна, што было ціха, бо трэба было адпачываць усёю

істотаю. Густы змрок ляжаў у пакоі, і ўжо неба праз вакно здавалася зялёна-цёмным бяздоньнем, а зямля ня так звала ўжо ў свае нязьмерныя абшары. Далёка на ёй ужо зьліліся цёмныя абрысы з небам. Зышоў дзень і рос вечар.

У напружанай цішы раптам пачала расьці вастрата пачуцьцяў і думак. Але думкі былі вельмі ўтомлены цяжкай работай за дзень і не мяшалі яны яшчэ больш вырастаць пачуцьцям. Пачалі праходзіць ува ўсёй істоце пражытыя дні. Зьяўляўся ў вушшу гром гораду й гаворкі людзей, то раптам тонкасьцю выбухалі недзе з сэрца адносіны з людзьмі, а то ўсё калі-небудзь чуванае, бачанае, пражытае на момант зьнікала й пасьля зноў раптам зьяўлялася, як усё разам адно цэлае, скомбінаванае ў нешта гармонічнае й як-бы вельмі патрэбнае для чалавека. І ўяўлялася, што гэта ўвесь сьвет відзён перад чалавекам, што адчуваньне яго як-бы сваволіць у душы, бо ня гэтак трэба; а можа яно й іначай трэба і каб стала іначай, то таксама не парушыла-б гармоніі душы, бо ў той дзень, так здарылася, што не выплывала наверх у Віктара Зеніча мяжа радасьці й смутку, а была ўвесь дзень цяжкая работа, што забрала пад сваю ўладу ўсе думкі, і цяпер быў адпачынак.

От так, сядзець і адчуваць.

Многа бачылася сьвету, а колькі яшчэ бачыцца будзе. Можа зямлі й мала за жыцьцё было пройдзена, ды многа было пройдзена чалавечых душ. А чалавек—гэта-ж сьвет, адна істота—неабходны прастор, і разглядай яго, калі ўмееш.

Бо быў дзень спакойны, дык такі вечар...

І раптам за сьцяной, ужо за другою, ня там, дзе плакала сталярова жонка, упала ўсё, і зьявілася бяздоньне. Нешта пачало гаварыць аб нечым усяму сьвету і на першых хвілінах не ўявілася, аб чым гэта яно гаворыць. Яно раптам раскідала ўжо цьвёрда-сформаваны парадак настрояў, і пачало іх зьбіраць нанава, ачышчаючы новыя глыбіні і ўзьнімаючы новыя жаданьні й імкненьні.

Мільганула на момант думка, што гэта за сьцяной грае сястра Болеслава Гельца, што кожны дзень з тоненькім портфэлем ходзіць некуды служыць. Завуць яе Антаніна; яна высокая, з белым тварам, заўсёды маўклівая й адзінокая. Жывуць яны ўтраіх—брат, яна й старая матка; жывуць з гэтага дому, дзе жыве ён—Віктар Зеніч, ды яшчэ з таго, што брат недзе служыць. Некалькі разоў на дзень, і вельмі доўга, кожны вечар Антаніна грае на піаніно нешта, чаму Віктар Зеніч назвы ня ведае й

многа не разумее, але ёсьць часткі, асобныя, гэтай музыкі, якія як-бы тое самае, што ў жыцьці адчувалася й будзе адчувацца.

Яна вечна сумная, гэтая дзяўчына, увашла ў сябе і ўжо, далёкая ад людзей, жыве толькі, мусіць, аднымі гэтымі зыкамі.

Віктар Зеніч ведае з гаворак, што некалі гэтыя людзі жылі думкамі, цяпер засталіся ў іх, і вельмі-ж у гэтай дзяўчыны, адны пачуцьці; такія, якія здольны лавіць у жыцьці толькі журбу ды смутак. І, апрача гэтага, у іх застаўся ад мінулых часоў, з вялікага багацьця, вось адзін толькі гэты дом, а ў яе піаніно—асалода цёмных для яе дзён...

Музыка сьціхла, а пасьля зноў зьявілася. Яна выявіла скаргу чалавека, які заставіў гэтыя зыкі бегчы ў сьвет. Скаргу на тое, што ня бачыць ён у сьвеце таго, чаго бачаць у той-жа час другія, і што мінулае не варочаецца. Жыць-жа гэтым мінулым, калі яно толькі мінулае—цяжка. Зыкі перашлі пасьля ў глыбокую журбу. Яна адчувалася, што глыбокая, але ня была зусім ясна зразумелаю.

Зыкі не парушалі цішы—былі яны, была й яна.

Віктар Зеніч сядзеў усё нярухома. Ужо ня было адпачынку, а ўзьнімалася вялікая работа істоты.

Думкі нарыхтаваліся нешта выкінуць наверх, што самі захавалі недзе ў глыбіні, ды яшчэ ўсё нечага чакалі.

І гэта, мусіць, запатрабавалі настроі адзінокай дзяўчыны, бо раптам музыка перашла ў ціхі плач, на момант як-бы заціхла, а пасьля выбухнула вялікім ліўнем—мусіць ня мог саўладаць з драмаўшымі дагэтуль зыкамі чалавек.

І тады ўжо думкі ў чалавека, што ціха сядзеў у цёмным пакоі за сталом, вызвалі сьмерць брата ад сухот. Ляжаў ён у больніцы й вельмі-ж баяўся ўміраць, а як падышла гэтая хвіліна, нікім і ніколі нявыказаная, было ў яго вачох, побач з нейкаю ціхаю просьбаю, і нешта такое, што хлынула раптам у тых зыках, некі вялікі бунт, можа проці таго, што радзіўся ён некалі на сьвет.

Віктар Зеніч мацней прыціснуўся да стала й стаў глыбей думаць.

Слаліся зыкі й ляжаў вечар. Непакойна ўяўлялася зямля й людзі. Зямля—для людзей вялікая, ды ад людзей цесная. А людзі, ня могучы цаніць ні цеснаты ні шырыні, робяць жыцьцё сваё цесным. Вось адчувала нядаўна вялікія трагізмы сталярова жонка за сьцяною і глыбокадумна і ўпэўнена лічыла, што жыцьцё для яе пакута, а бачыла ўсяго на адзін крок перад сабою. Вось

дзяўчына за другою сьцяною можа й ніяк ня лічыць і лічыць нічым ня хоча свайго, ці наогул, жыцьця, ды само неяк адчуваецца яно—цёмнаю пустатою ляжыць яно перад ёю. А вось сам сталяр, вечна вясёлы й жартаўлівы, недзе ў майстэрні робіць ён днём, пад вечар прыходзіць дадому. Ад скэптычных адносін да жончыных трагізмаў заўсёды нявіннымі, падзіцячаму простымі жартамі цьвяліцца з ёю, а пасьля вясёлы йдзе на цэлы вечар у клюб. Выступае з прамовамі, з вострымі словамі... А вось збоку стаіць Юзікаў Юзік, маленькі хлапчына, што ўжо пачаў праходзіць з вялікае ахвоты, употай ад бацькі, жыцьцёвую школу. І ён вясёлы.

А пасьля зноў стаў у ваччу брат з неабдымным імкненьнем жыць.

І раптам прапалі думкі, бо зыкі ўжо выявілі надзвычайную сілу. Яны нешта новае, ніколі нябачанае вызвалі ў пачуцьцях. Як-бы паднялася нейкая ясната, і там загаварыла нязьлічанасьць маленькіх капель вады, яны зьліліся ў надзвычайна дробныя пералівы і ўсё расказвалі аб нечым сьвету, а іх вялікую гаворку гулка і часта пакрывалі густыя зыкі вялікіх хваляў вады. Хвалі набягалі адна за аднэй й сьцьвярджалі глыбіню, што была ў галасох. Бо гэта было мора шырыні, глыбіні і тонкасьці над зямлёй.

Тады ўжо не пачуў Віктар Зеніч, як сьціхла музыка. Яна абарвалася зразу, раптоўна скончыліся зыкі, перашлі ў цішыню і ўжо больш ня ўзьнімаліся; мусіць, або надзвычайна здаволілі яны за сьцяной дзяўчыну, або з такой самай сілай вызвалі нездавальненьне. І тое, ці другое, але было вялікае.

III

На вуліцы пачулася вясёлая песьня. Яна вывела Віктара Зеніча з задумёнасьці. Ён ціха падняўся і праз вакно глянуў у ясны змрок вуліцы. Нічога там ня было відно. Ціха стаялі будынкі, платы і дрэвы, і зусім ужо губіў сваю ружовасьць захад.

Сьвяціліся ўжо вокны чалавечых прытулаў і самае бліжэйшае вакно напроці ў кватэры шаўца Адрыана Раманчука застаўлена было збанкамі, бутэлькамі, завалена капыламі, шчоткамі й яшчэ нечым іншым, што вельмі тонкімі абрысамі вызначалася на асьвечаных шыбах. І здавалася, што гэта шавец Адрыан жыве сягоньня ў сваёй кватэры да часу і загэтым накідаў так усяго на вакно. Але як і запамятае Віктар Зеніч, заўсёды так у яго на гэтым вакне. А калі часам даводзіцца быць па справе ў яго кватэры, дык і там усё гэтак. І мусіць у душы яго так: усё, што пападае туды з шыры-

ні сьвету, кладзецца абы як, як-бы да часу, а пасьля няпрыметна зьнікае...

Ляскаталі недзе калёсы на вуліцы, за парканам, ды моцна брахалі сабакі... Раптам вясёлая песьня загучэла мацней, і вышла на адкрытае месца колёна людзей. Ішлі комсамольцы з нязжытай вясёласьцю жыцьцяздольнасьці. А пасьля, як за вуглом суседняй вуліцы нячутна стала іхняя песьня, абазваўся гул бубённы, і пад гэты гул, з важнасьцю, прамаршыравалі два атрады піонэраў. А ззаду за імі беглі яшчэ „штацкія“ хлапчукі пад кіраўніцтвам Юзіка Юзікавага—гэтыя яшчэ чакалі больш сталага ўзросту, каб маршыраваць у ногу пад бубённы гул.

Юзік з сваім „штацкім“ атрадам правёў сапраўдны атрад да суседняе вуліцы і скамандаваў назад. „Штацкі“ атрад нястройна, але весела павярнуўся й пашоў назад, а Юзік, ня маючы сапраўднага бубна, ішоў паперадзе ды бубніў ў бубен „штацкі“—трымаў леваю рукою аблубіцу з старога рэшата і з усіх сіл лупіў па ёй меднаю качалкай з мажджыру, якую ціхом сьцягнуў ад мацеры.

Насустрэч яму папалася рота вайсковых, яны паволі йшлі, і запявала, радасны ад сваёй песьні, запяваў:

Пашла Манька, эх, ды ў лес,
А ёй жук пад хустку ўлез...

І здаровыя галасы, гульлівыя ад жартаўлівае песьні, якую заўсёды сьпявалі ў час вясёлага настрою, калі спацыравалі па канцавых вуліцах гораду, хваталі прыпеў:

Эх, Манюша, гых, Манюша
разгулялася—
цэлы дзень бесьперастану
цалавалася!...

Словы мала разьбіраліся ў звычных галасох, але мотыў яе й выконваньне гаварылі аб сіле, якую неабходна трэба было выліць у песьні.

„Штацкі“ атрад Юзіка рассыпаўся, а пасьля, як вайсковыя схаваліся за вуглом, ён зноў яго сабраў, падаў некую каманду, і атрад рушыў.

Пасьла Манька, а яй лес,
А ей зук панцоху ўлез...

зацягнуў Юзік, з вялікай важнасьцю агледаючыся па бакох.

І атрад яго грануў прыпеў.

А самы задні, што бяз шапкі, якую прамяняў на яблыкі, ведаючы, што на зіму бацька маецца другую купіць, нёс вольную цяпер аблубіцу ды ўсё ўпэўніваў усякага, хто пападаўся на дарозе:

— От, братка, наярваем!

А той „братка“, часамі сівы дзед, адыходзіў у бок ды з любасьцю глядзеў на дзяцей.

Хутка й Юзік згінуў з сваім атрадам, і на зялёна-цёмнай плошчы нікога не засталося, бо месца гэтае падыходзіла да канца гораду... Пуста было, і толькі там, дзе плошча пераходзіла паступова ў бульвар, зьбіраліся вайсковыя музыканты. Іх постаці варушыліся на палінялым фоне лёгкага змроку і ясна відна была знаёмая Віктару Зенічу высокая постаць капэльмайстра.

І ўяўлялася зямля і людзі на ёй. І ўсё хацелася пайсьці па зямлі, ахваціць яе сабою й сказаць кожнаму: вось я бачу, чую, адчуваю цябе. І пачынаю адчуваць у цябе тое, чаго ты й сам можа не адчуваў...

А нашто гэта?

То гэта ты думкі можаш растлумачыць, а пачуцьці хіба заўсёды можаш?..

Тады вышаў Віктар Зеніч на вячэрнюю вуліцу.

IV

— Справа вось у чым—чуўся недзе недалёка задуменны голас,—аб цьвік чуць вуха не разарваў.

— Як-жа ты?—пытаў другі, як-бы трохі з некім расчараваньнем, голас.

— У плоце, значыцца, цьвік, а я каля самага плоту йду.

— То чаго ты лезеш на плот?

— А чорт-жа яго ўсё ўгледзіць.

„Прашлі людзі“, падумаў Віктар Зеніч і пашоў далей.

Ясна сьвяціўся ў канцы вуліцы клюб. Клаліся на зямлю палосы сьвету з вялікіх вакон, чуліся адтуль галасы гаворак: нехта сьмяяўся, нехта нешта гаварыў, адзін усім. Зьвінелі нядобра ўстаўленым шклом дзьверы; Віктар Зеніч ведаў гэты іх дакучлівы звон і зачыніў іх за сабою паволі.

У сярэдзіне весела сьвяціла электрычнасьць; за вялікім сталом, узьлёгшы адзін на аднаго, нешта разглядалі, чутно было, як шуміць папера газэты ці можа вялікай кнігі. Каля процілеглай сьцяны сядзелі пагрузчыкі вагонаў, стараватыя мужчыны у сваіх доўгіх бразэнтавых сарочках да кален, не пераадзяючыся прышлі яны сюды. А пры дзьвярах нехта з вялікімі валасамі і ў чорным фрэнчы іграў на раялі вельмі-ж вясёлы мотыў, і здавалася, што гэта ад гэтых зыкаў і лёгкі змрок дрыжыць, што прытаіўся каля дзьвярэй, дзе менш было сьвету. Пасярэдзіне-ж у сваім кароткім кажушку

стаяў сталяр Арсень Грабіч, трымаючыся ў бокі, і ўсё рваўся, каб выбіць нагамі некі танец.

— Няможна тут гэтым займацца, тут табе ня піўная,—чуўся голас.

— Братка,—угаварваў яго сталяр з вясёлым сьмехам,—ты адно паглядзі, што за танец, для цябе-ж гэта я й скакаць сабраўся.

У яго ня было жаданьня скакаць, але яму хацелася спрачацца, і ён рашуча адставіў нагу, як-бы пачынаючы танец.

— Слухай, пакінь!

— То калі гэтак, дык скажы музыканту, каб ня граў гэтага нумару, а то я ўстаяць не магу. Няхай, калі гэтак, грае разлуку жыцьця, тады я скакаць ня буду, а то ён барабаніць каб трохі, дык лявоніху, а гэты скакаць забараняе, хоча, каб жывы чалавек на месцы ўстаяў. Ды ты тут няжывога паднімеш, ні то што!.. Пара-а-адкі...

Сталяр весела адышоў да пагрузчыкаў і сеў. А ў клюб ішлі ўсё больш людзі. Хутка ўжо каля раялю сабралася грамада новых людзей, і хор пачаў некую рэпэтыцыю. Той валасаты чалавек, што граў, цяпер стаяў, застыўшы перад сваімі, і ўсе змоўклі, як-бы чакаючы чаго важнага. Валасаты чалавек раптам чуць шавяльнуў рукою.

За Дуна-а-аем...

пачалі гаварыць галасы.

Там жыве мая матачка...

далей сказалі і, як усякія зыкі, жылі й варушылі пачуцьці й думкі.

Ішлі цераз клюб з суседняга пакою з некага сходу людзі ды прыпыняліся слухаць. І ўва ўсіх іх было, можа й несьвядомае, адчуваньне, што на сьвеце многа вялікага, вельмі патрэбнага, часамі нявыяўленага, а як чуеш яго ці бачыш—адчуваеш вялікасьць і харавство жыцьця, глыбіню яго, што і ў радасьці і ў пакутах.

— Хадзем, сусед,—тузануў за руку Віктара Зеніча сталяр,—вельмі-ж я сягоньня натузаўся за дзень у майстэрні, дык спаць пара йсьці, можа жонка ўжо сьлёзы выплакала, калі больш там якіх прычын не знашлося.

Віктар Зеніч вышаў з сталяром, пакінуўшы з сабой напружаны настрой публікі ў клюбе.

— То чаго гэта ваша жонка кожны дзень плача,—запытаў ён у сталяра, адчуваючы да яго нешта блізкае.

Хацелася ляпнуць яму па плячы ды загаварыць аб чым-небудзь блізкім, вядомым ім абодвым.

— Чаго плача? А чаму-б ёй не паплакаць, калі ёй гэтак хочацца. От плача, ну й няхай

плача сабе паволі. Ёй у гэтых сьлязах асалода, дык от і добра, што хоць ёсьць ёй чым пацешыцца... Вунь там, за вашай сьцяной, таксама дзяўчына плача, дык у тае асалоды ў гэтым няма, а пакута. Вось яе шкода.

Вось жыцьцё—ужо спакойна плылі думкі—плыве й шуміць па зямлі. Чуцён і гідзен на вуліцы і ўсюды сталяр, з сваёю вечнай вясёласьцю. І ўсё здаецца ружовым, слаўным, а за сьцяною, у нары, тое самае—цёмным.

І хацелася выявіць перад усім тым, што ёсьць, што вось адчуваецца яно, гэтае жыцьцё, адно ўмірае, другое расьце, а зямля, што трымае ўсё на сябе, імчыцца пад сонцам...

Зноў было ціха й змрочна ў пакоі, зноў чуць відна была вуліца, а за ёю шырокі пляц з цёмнымі ўжо абрысамі дрэў. Ужо ня грала музыка, і рэдкія зыкі дзерава недзе за вакном не парушалі цішы. Ужо плыла ноч, ахватвала зямлю чарнатою, звала ў сябе яе. Застылі ў нярухомасьці дрэвы напроці вакна, і здавалася, што там вельмі-ж прытульна і добра. Ужо чуліся здалёк з электрычнае станцыі шырокія зыкі паравіка ды яшчэ некі стук, дробны й тупы, імчаўся аднекуль. Але не парушалі гэтыя зыкі цішы і не мяшалі думкам. А яны плылі ўсё і плылі. Плылі, як шырокая рэчка ў ціхія

дні, бо быў дзень тады бяз буры ў душы. Плысьці яны будуць так аж да самай гэтай буры, пакуль не давядзецца ім зрабіцца вострымі...

І толькі як пачаў узьнімацца вецер, парушыў ён цішыню. Плыў ён недзе з далёкіх, неасяжных даляй зямлі і веяў дзікаю воляй. Пачынаў блытацца за вугламі камяніц. Пры цьмяным сьвеце ліхтароў відно было, як музыканты на бульвары пачалі настаўляць каўняры. І мажа гэта ад таго, што ўсё пачало варушыцца, зноў захацелася Віктару Зенічу йсьці на вуліцу ці куды-небудзь іначай, абы йсьці. Цягнула да музыкантаў, туды, дзе пабольш людзей і зыкаў.

І зусім ужо прашоў ціхі настрой. Была ўжо вясёласьць ад можа й несьвядомага пачуцьця, што вось ты сярод людзей, а вакол цябе імчыцца жыцьцё. Што многа будзе чаго бачыцца й чуцца на зямлі, многа будзе дзён пражыта й гэтакіх вечароў, многа будзе зроблена нечага вялікага, што заўсёды, да канца жыцьця, стаіць перад табою й ніколі ня зробіцца так, каб быў яму ўжо абсолютны канец...

Вецер плыве і музыка грае. Яскрава гараць агні над горадам. Плывуць з ветрам з поля ціхія песьні, ходзяць над зямлёю хмары, і імкнецца жыцьцё на зямлі. Гавораць людзі, носяць ра-

дасьць і смутак, сьмяюцца і плачуць. Б'ецца з пустаты глыбіня, з-пад смутку радасьць.

Жыцьцё ты маё шырокае, без краёў, глыбіня мая бяздонная!..

Віктар Зеніч узьдзеў пальто, наставіў каўнер і вышаў на вуліцу. Ліхтары слаба разганялі зм'рок, нёс вецер аднекуль лісты і шумеў і шумеў. Нехта йшоў па тротуары, ківаючыся ўбакі—можа з піўной хто да дому дабіраўся. У кватэры Болеслава Гельца было цёмна і ціха. Мусіць пашла некуды Антаніна або сядзіць адна, лёгшы галавою на сваё піаніно. Вокны сталяра сьвяціліся. Чуцён быў ужо бесклапотны рогат сытай сталярыхі, адкінуўшай на ноч усе свае трагізмы. Недзе плакалі дзеці, на бульвары нехта сьмяяўся, ішоў з лапатаю з магілак сторож і даў добры вечар Віктару Зенічу. А пасьля некуды паімчаўся аўтомобіль, і зноў чуваць сталі радасныя песьні з клюбу. І колькі было тут і пустаты, і глыбіні на гэтым маленькім кавалку зямлі!

Віктар Зеніч паволі пашоў у бок бульвару. Там пад высокім ліхтаром стаяў высокі капэльмайстар і ўсё махаў рукамі, забыўшы ўсё, апрача зыкаў. А зыкі вялікія разьбягаліся па сьвеце.

Віктар Зеніч зашоў далёка ў забульварныя вуліцы, там ужо чутны былі крыкі паравікоў, шум нейкіх машын, што мяшаўся з праразьлівым ужо сьвістам асеньняга ветру. Гэтая шырокая сымфонія гучэла то моцна, то зусім ціха.

І як ападала яна нізка, мацней беглі ў сьвет вялікія зыкі. І гаварылі яны аб вялікасьці, аб радасьці й смутку, аб бязьмернай глыбіні жыцьця.

БУЛАНЫ

I

Зямля, зямля! Прасторы ў вятрох—чорныя, з вясёлым зяленівам расьцьвету...

Бярозы і хвоі ў вольную восень... Думаюць думу дарогі, гоняць ваду ціхія рэчкі... І ў цішыні—буры, і ў бурах—цішыня...

Хмурна думаць пачало неба, і тады-ж зямля весялілася ветрам. Пад дзень пабялела зямля, а днём заснуў пад хвоямі вецер, і заплакала восень сьнегавымі сьлязамі. Падала вострая музыка капель і, як сплыў сьнег,—заглядзелася мокрая зямля ў тонкае неба, і ў саду усьміхнуліся апошнія лісты голае ліпы.

Так і было мокра цэлы дзень, ды сумна-весела ад ясна-туманнага неба.

І тады раптам павеяла з поля вялікаю воляй—неабдымнаю і нявызначанаю, як пачуцьцё: можа гэта пахла поплавам ці гаварылі хвоі за полем, ці-то гэта сьляды соннага ветру,—толькі пацягнула тады Буланага з хлява ў паплавы. Ён аж памахаў аблезлым хвастом ды пацёрся

сьвярбячаю сьпінаю аб сьцяну. Пасьля абнюхаў „качалкі“ няперажованага старымі зубамі сена, утоптаную салому пад нагамі, ды сьцяну, што аддавала сухім гноем ды трухлінай. Тады ўставіў у вакенца бяздонна-чыстыя, як крыніца, вочы і ўбачыў: салома мокрай страхі, над ёю галіна з воронай і вясёлае неба. Усё гэта было як-бы некім фонам, цьмяна адчуваемым глыбінёю істоты, незразумелым ні ў цэлым, ні сваімі асобнымі часьцінамі.

Буланы падступіў да дзьвярэй, пашараваўся аб іх старыя дошкі губамі і пасьля ткнуўся ў іх. Дзьверы трохі прачыніліся, так што можна было высунуць на двор галаву. Буланы так і зрабіў. А тут раптам запахла вялым аерам, і няможна ўжо было ня выйсьці на двор. Але Буланы яшчэ пастаяў трохі, бо павольнасьць давала асалоду старому целу; і з вуліцы сьмешна відна была яго галава, так што Янка Самахвал, які вельмі добра ведаў Буланага і якога Буланы таксама ведаў і заўсёды здалёк пазнаваў па некаму канапляна-тутунёваму паху,—прыпыніўся на вуліцы і сам сабе глыбокадумна сказаў:

— От, чорт яго ведае, чаму гэта Раман Драгун каня гэтага ня збудзе. Падла ледзьве ногі цягае, а ён яго дзяржыць.

— Што ты кажаш,—абазваўся з свайго двара Юзік—сусед.

— Раман, кажу, каня не прадае.

— Ня хоча за бесцань аддаваць,—заявіў Юзік і палажыў бараду на плот.

На гэтым гаворка магла-б і скончыцца, бо ні аднаму ні другому ня было часу, але Буланы раптам вылез з хлява і, растапырыўшы ногі, паволі пачаў абнюхваць мокрую зямлю, зацярушаную саломай і сенам. Тады ўжо Янка Самахвал, як належыць, стаў напроціў двара і пачаў глядзець на Буланага.

— Эх, конь, быў конь. Што гэта быў за коо-о-нь—а-я-яй!—сказаў ён і трагічна паківаў галавой.

Юзік Жур падышоў да Янкі і сказаў:

— Гэта-ж я яму памог гэтага каня купіць.

— Я-ж ведаю.

— Я не кажу, што ня ведаеш. Дзіва што ты ведаеш—гэта ўсякі ведае... Тады, дык Раман усё шкадаваў, што пераплаціў, а пасьля што ён мне пападзякаваў—страх. Бывала які воз ні налажы, гара не гара—ідзе Буланы, а гэта зусім на няма нічога зьехаў.

Так і гаварылі аб Буланым. І ад таго, што гаварылі і стаялі на вуліцы, брала цікавасьць

таго, хто не гаварыў і не стаяў на вуліцы, а толькі бачыў усё гэта праз вакно. Так вышаў на вуліцу Костусь-муляр, які ніколі ня меў сваіх коняй і ня цікавіўся імі, але мог гаварыць аб іх колькі хочаш. І ў зьвязку з тым, што раптам вышаў на вуліцу Костусь, у сьпешным парадку зьявіліся і іншыя, бо была ў іх цікавасьць да ўсяго таго, што-б дзе ні рабілася і ні гаварылася.

І гаворачы аб Буланым і трохі думаючы аб ім, думалі і аб многім іншым: гледзячы на вылезшую шыю Буланага, Янка Самахвал быў падумаў: „Галава ў мяне вельмі-ж сьвярбіць, трэба будзе пайсьці ў суботу ў лазню“.

І ў зьвязку з лазьняю і суботаю падумаў аб тым, што гэта-ж пасьля суботы будзе нядзеля, а тады пойдзе ён аглядаць новую малатарню, якую прывязьлі за 40 вёрст з саўхозу і паставілі ў Юрасёвым гумне. І ні то, што ў гэтым самае важнае, але ўсё разам узятае—і лазьня, і субота, і малатарня, і гаворкі, якія пры гэтым будуць вясьціся,—нешта блізкае і патрэбнае. Юзік-жа, гледзячы здалёк Буланаму на галаву між вушэй, падумаў: „Чаму гэта ў яго нек зеленавата там? Ці гэта ён у некую цьвіль упэцкаўся, ці гэта шэрсьць ад старасьці ў яго такая стала“.

І тады ўжо зьявілася ў яго вось якое адчуваньне: „Гэта-ж якраз такі бывае мох на старых бярозах. І нават тая бяроза, ускочваючы якую на воз год дзесяць таму назад, я сарваў жывот,—уся была абросшая гэтакім самым мохам“.

І пасьля гэтага пашлі гуляць думкі вольнымі пуцінамі. Падумалася аб тым, як сумаваў ён доўгі час па сваім жываце. Пасьля гэтае адчуваньне растала ў наступным: падобны колер яшчэ бывае ў раньнюю восень пад рабінаю, напроці рэчкі. Сядзіш бывала там, а вада бяжыць ды бяжыць.

— Колькі гэта я гэтага Буланага перапасьвіў,—сказаў раптам Юзік пад густым наплывам думак.

— Усяму свая пара,—адказаў голас...

А Раман Драгун, стоячы ў хаце каля стала і гледзячы на вакно, падумаў: „Чаго гэта людзі напроці майго двара сабраліся? Ці не зрабілася гэта што ў мяне ў двары?“

Трохі нават як-бы спалохаўся чаго і закурыў зразу, а пасьля бачачы, што тыя як стаялі, так і стаяць, сам вышаў на вуліцу і разам з усімі моўчкі глядзеў на Буланага.

А Буланы ўсё нюхаў зямлю, а пасьля пацягнуўся паволі ў сад. А там пад разгатаю гру-

шаю ляжаў пажоўклы і мокры аер, дзён пяць таму накошаны Раманам Драгуном каля рэчкі; пахнуў ён моцна, быў вакол расьцярушаны, нават трохі быў ускладзен на дзьве тоўстыя галіны грушы. Вакол ён быў гэты аер. Уваходзіў ён Буланаму ў адчуваньні і выглядам і пахам, і ў ім губілася неяк трава, зьбітая і малая, што разам з чорнымі лісьцямі макрэла пад яблынамі. Буланы папрабаваў жаваць аер,— нясмачны, так што ня варта было яго й нюхаць. Але сваім пахам і выглядам у многа раз павялічыў ён Буланаму адчуваньне вольнага прастору рэчак, паплавоў ды вільготнага ветру. І раптам разьдзьмуў ноздры Буланы, так, як разьдзьмуваў іх у маладыя гады. Яшчэ махнуў хвастом, папрабаваў страсянуць грываю, але грывы ўжо амаль ня было, і вышла гэта неяк сьмешна: проста пацеляпаў неяк шыяю і пабег паволі дваром на вуліцу.

— Ку... куд-ды, а-а-а!—растапырыў быў рукі Юзік, а Раман Драгун, уцяміўшы раптам становішча рэчаў, сказаў:

— Надвор'е прачысьцілася, то няхай, от, пацягаецца па паплавох, хоць абветрае трохі.

— А што ты думаеш,—адказалі яму.

На гэтым уся іх гаворка і скончылася. Яны разышліся, нясучы кожны ў сабе думкі, ужо

ня блізкія да Буланага. А Буланы прабег па вуліцы да трэцяе хаты, ды раптам адчуў, што баляць ногі. Тады ўжо паволі пашоў, не пакідаючы раздуваць ноздры,—ці то гэта ад адчуваньня блізасьці поплаву, ці ад стомленасьці.

Так выбег ён за агароды і стаў грызьці дробную траву, і затым, што быў ён конь і ня было ў яго таго, што выразна завуць думкамі, амаль згладзілася ў яго тое ўсё, што было кагадзе, як-бы гэта ня было для яго мінуўшчыны, ня было яе выразна ў адчуваньнях. Яна была ў жыцьці і выяўлялася, напрыклад, у тым, што вось ад старасьці, ад быўшае працы і жыцьцёвай нягоды, ногі сталі часта балець і вочы закарваць гноем, але гэта ня была сьвядомасьць, якое ня было, а быў далёкі да разуменьня і ўяўленьня факт...

Ужо ня плакаў дзень сьнегавою вадою, бо зьнік ужо сьнег, толькі стаялі ціха ў ручаінах гэтыя сьлёзы—як-бы гэта дзень выплакаўся, і стала зусім яму лёгка. Змыў ён сьлязьмі каламутнасьць, што няпрошанаю прышла да яго, разагнаў волава хмар і пачаў сьмяяцца—ясна і ціха.

А тут яшчэ гусі, прагергетаўшы ўсю сваю сталасьць на агародах, падняліся ды белымі камякамі шуганулі цераз платы ў поле. Цяжка

было ім плаваць у высотах, бо былі яны сытыя й сталыя, як тыя сьцены, у якіх начавалі; так яны й пападалі на зямлю і пачалі там шукаць нечага.

Буланы грыз траву, а яны нечага шукалі, і была ў іх сталая вясёласьць, зусім не такая, як у Буланага. У яго проста было некае цьмянае жаданьне. То цягнула яго некуды йсьці, падняўшы галаву, то страшна хацелася, ліха ведае адкуль, набраць повен рот травы, ды ў смак пажаваць яе. Проста гэта было тое самае, што застаўляла яго ў маладыя гады ляцець, задраўшы хвост, па загонах. Аж стогне зямля, аж енчыць дарога пад капытамі. Толькі пыл слупамі ходзіць там, дзе скача бывала Буланы. Як ужо яго ні путаў Раман Драгун—ніводнае пута ня трымала яго: парве, ды калі залапоча...

І якое дзіва, што цяпер Самахвал Янка, убачыўшы Буланага, заўсёды трасе галавою ды выводзіць павольным голасам чуць не на дванаццаць тэмпаў:

— Што гэта быў за ко-о-о-онь—а-яй!..

От не папытаў тады Янка Самахвал у маладога Буланага: „Куды ты так імчышся, задраўшы хвост?“ І ня меў Буланы чалавечага розуму ды языка, каб адказаць яму на гэта...

Гусі сабе вялі гаворку, а Буланы падняў галаву ды пашоў паволі вузкаю дарогай, туды, дзе чарнелі кусты.

II

Было гэта даўно ў чалавека, і больш яно ўжо ніколі не зьяўлялася; пачало забывацца, і нават сьляды яго сплывалі ўжо па хвалях часу. А тады было яно моцнае, было яно вялікае, як усё тое, што ёсьць у чалавека разам узятае ў пачуцьцях і думках. Бо праз яго тады праходзіла і пераламлялася ў ім адчуваньне і ўяўленьне ўсяго таго, што існуе.

Быў Раман Драгун малодшы і мацнейшы, і думкі меў вастрэйшыя, але яны сталі слабымі...

Ціха было ў тыя дні ў хаце і на дварэ. І ён усё стараўся што-небудзь рабіць, чым-небудзь займацца па-за хатаю, каб ня бачыць таго, што было ў хаце. Ляжала там яго хзорая жонка і пакутавала. І гэта напаўняла ўсё, выходзіла за адчуваемыя абшары і было ўва ўсім. Так гэта ён адчуваў. Была гэта ненормальнасьць, быў хаос, і чалавек, заўсёды праціўны яму, шукаў гармоніі. Выяўлялася гэта ў яго ў імкненьні бачыць вакол сябе ўсё нормальнае, у сваіх берагох. Хоць-бы ўявіць як, што гэта ўсё так і ёсьць. Хадзіў ён па дварэ, па ўтоптанаму сьнегу, і былі ў яго дзьве вышыні настрояў. То хаце-

лася яму як-бы сьціснуцца ў адзін маленькі жмут, быць няпрыметным, і каб такім стала ўсё. Бо гэта была-б процілеглясьць таму ненормальнаму страшнаму і вялікаму.

Змрокам дзён ён з вялікім здавальненьнем заносіў Буланаму сена і стаяў там падоўгу, прыпёршыся плячом да сьцяны.

Буланы быў яшчэ зграбны і ў самай сіле. Жаваў ён сена ў цёмным хляве спакойна, бяз тых бур, якімі кіпеў чалавек, а чалавек стаяў каля яго і ашукваў сябе: „Дык гэта-ж усё так, як трэба—Буланы жуе сена, стоячы на чорнай ад змроку саломе; тут-жа прытульна і цёпла. І я стаю і гляджу ў ціхую адзіноту зімовага вечару“.

Так находзіла на чалавека супакаеньне. Пасьля думкі вызывалі тое, што ёсьць, і ўяўлялася як-бы магчымасьць чалавека, цішынёю пазбавіцца. Тады ўзьнімалася бура, трывогі і жаданьні будзілі ў чалавеку бунт проці неабходнасьці цяжкіх перажываньняў, проці смутку. Бунт ачышчаў дарогу да нечаканых уздымаў радасьці... У чалавека напружваліся і дзейнічалі думкі. Пасьля ізноў гэта ўсё ападала. Так і было, так ішла барацьба ў настроях. Так ўсё то кіпела, то роўна плыло. І было яно ўвесь час з рознаю сілай, пакуль ня сплыло...

А Буланы еў сабе паволі, спакойны затым, што сена было смачнае, здавольнена цёрся губамі аб жолаб: і сьвет з бурамі і цішынёю быў для яго тым, што можа можна папрабаваць выказаць словамі: павольнае здавольненьне.

Для яго ня было ні Рамана, што стаяў пры ім, ні ўсякіх там адценьняў усяго.

Раман-жа быў повен усім. Твар яго быў тады больш жывым, як заўсёды, і адбіваў на сабе зьмены адчуваньняў, і загэтым выразы яго былі нешта адналікае з вакольным, і ўжо ў гэтым сама па сабе зьяўлялася процілежнасьць хаосу; было імкненьне.

І недасяжна было для Буланага тое, што Раман пасьля паспакайнеў, як ўсё сплыло на хвалях часу: бо яно пачало забывацца, раставаць у бясконцнасьці...

І вясною, калі араў Раман на Буланым поле і дзьмуў сухі вецер, зусім ня было ў яго жаданьня сьціснуцца ў адзін жмут, зрабіцца малым, а было імкненьне, зьвязанае з нейкім адвечным чалавечым бунтам—як бы вырасьці, каб быць прыметным усяму,—так, як шырокі вецер і гулкія зыкі.

Ад гэтых гульлівых і несьвядомых жаданьняў было тое, што Буланы часта атрымліваў па сьпіне і ўжо злаўчыўся баяцца Раманавага гуку:

— Эй ты, малы. Фюйц!..

І гэта Раман рабіў без жаданьня пакрыўдзіць Буланага, гэта так толькі ўмеў ён выявіць тое, што было ў ім.

Калі Раман выпрагаў Буланага і пускаў яго грызьці межы, а сам лажыўся каля воза жаваць абветраны хлеб ды ціха сабе думаць, у Буланага зьяўлялася ў першы момант якраз тое, што людзі ў сябе называюць уздымам радасьці.

Так яно йшло заўсёды роўналежна—у Рамана і ў Буланага.

* *
*

Цэлы той дзень валачыўся Буланы па полі. Нічога ён там не пад'еў, толькі зьмёрз, бо к канцу дня захаладала і змрок стаў імглістым. І як чорны быльнік і голыя кусты пачалі зьлівацца з зямлёю, прышоў ён дадому, калі ўжо Раман Драгун зьбіраўся йсьці па яго.

Два дні ляжаў на зямлі сьнег—няглыбокі й вільготны, і аднэй раніцы паслужыў ён тэмаю для гаворкі:

— Зямля не замёрзла, а сьнег ляжыць,— сказаў Раман Драгун, стоячы ў саду пад грушаю; і, прымеціўшы на другі бок плоту Янку Самахвала, яшчэ сказаў:—Нялюдзкая некая зіма.

— Ат, якая гэта зіма,—адказаў Янка Самахвал, ня думаючы, да яго гэта гаворацьць ці не,—хіба гэта сьнег,—гэта гразь, а ня сьнег.

Раман Драгун угледзеў каля плоту трухлівы пяньчук, летам яшчэ прывезены ім з лесу і падумаў: „От валяецца, яшчэ горш згніе. Трэба пасеч—то згарыць у печы“.

Тады пашоў у сені, узяў сякеру й пасек пяньчук, а пасьля гэтага сказаў сам сабе:

— Карысьці з каня няма жаднае. Ня будзе на весну ім рабіць як усё роўна. Прадаць яго трэба, хоць ты што хочаш.

І ўжо, як седзячы за сталом, засыпаным хлебнымі крошкамі, еў, усё думаў, якую гэта цану за яго прасіць. А пасьля паволі і нек асьцярожна закурыў, сеў на Буланага і паехаў за пяць вёрст.

Там некія людзі, у доўгіх крамных сьвітках і чорных кажухох, падперазаныя шэрымі й чырвонымі паркалёвымі паясамі, з барадамі і без барадаў—доўга тузалі Буланага, абмацвалі яго, праганялі паміж вазоў, ляпалі па ім рукамі й пугамі, крычалі нешта ў яго перад мордай, пасьля таксама ляпалі па плячох Рамана Драгуна, тузалі й яго, білі па руках і ўсё трасьлі галавамі. І, нарэшце, зусім пакінулі й Буланага і Рамана Драгуна. Пасьля яшчэ па-

дыходзіў нейкі высокі чалавек у зрэбных порткіх і суконнай жакетцы. Ён два разы ляпнуў Буланага па заду, пасьля правёў рукою па шыі і галаве, да болі расьцягнуў яму верхнюю губу, каб глянуць на зубы і раптам адышоўся.

А Раман Драгун пасьля ўсяго гэтага стаяў і думаў: „Нічога ня будзе: скура, і дзела з канцом“.

Было тады ў яго нешта падобнае да злосьці і як-бы гэта на Буланага, што ніяк выгадна не прадаць яго ўжо.

— Ну ты, скура,—сказаў ён з вяліка-сталым выглядам і пачаў на яго садзіцца...

Конна на Буланым ехаў вастратвары Раман Драгун; усё тоўк Буланаму заднікамі шырокахалявых і нізенькіх рыжых ботаў пад чэрава ды пасьвістваў:

— Фюй-фюць!..

А Буланы і вухам ня вёў. Праўда, ён то гэтыя вушы натапырываў, але нагамі перабіраў павольна. Толькі калі часамі вельмі ўжо моцна сьвісьне Раман Драгун, дык тады Буланы нек спрытна, але стала, шавяліў задам ды яшчэ крывіў на бок морду. Морда крывілася лёгка, і быў выраз усяго гэтага такі, як-бы гэта Буланы хацеў сказаць Раману Драгуну:

— Сьвішчы, сьвішчы, фюйкай сабе паволі, ці як сабе хочаш. Што-ж з гэтага—ты Драгун, а я Буланы. Ты сядзіш на мне, а я йду: а дарога сабе макраватая, пасьля дажджу...

Так гэта нек уяўлялася, што гэтак—так думаў Буланы. На самай-жа справе ён нічога ня думаў, бо ня ўмеў думаць. Нек трохі блыталася недзе ў ім, у глыбіні галавы, ці то гэта так недзе ў істоце, а дзе—хто яго ведае—што гэта, як хваціў быў ён нядаўна на двары ў Сымона Шрота аўса, да якога Раман Драгун па дарозе заехаў на ім (што Сымон Шрот зваўся Сымонам Шротам, таксама Буланы ня ведаў), дык вельмі ж пасьля гэтай жмені аўса пагнала яго сьліну і хацелася тады больш хваціць аўса, але Сымон Шрот, узяўшы ражку з аўсом і аблаяўшы курэй, якія зазіралі яму ў вочы, недзе зьнік. Сьліну гнала некалькі хвілін, а пасьля й гэтая работа заціхла, але жаданьне жаваць авёс і цяпер засталося.

Пасьля Сымон Шрот пагладзіў Буланага па шыі, паглядзеў яму ў зубы, пасьля нечага пацерабіўся трохі каля хваста і сказаў Раману Драгуну:

— Я сягоньня закалоў два япрукі. Адзін япрук Юрасёў, а другі Ўладзяў, дык вечарам пайду на сьвяжыну, а цяпер мне час ёсьць.

Дык я, што робячы, ражку аўса думаў у жорнах змалоць на вобмешку. А тут бачу—ты едзеш... Дык я, паглядзеўшы на твайго Буланага, проста кажу, што з гэтага каня нічога ня будзе—стары й дыхавічны; я табе кажу, калі ты хочаш ведаць.

Раман Драгун у гэты час выдзьмухваў з вусоў пыл, які яшчэ з самага ранку пазалазіў туды, але, пачуўшы словы Сымона Шрота, забыўся пра гэтую работу і заявіў:

— То я гэта табе набіваюся з канём гэтым, ці што? За каго ты мяне лічыш?

— Я не кажу, што ты мне набіваешся з гэтым канём. Я не кажу, што ты ня можаш набівацца. Набівацца ты можаш, але нашто гэта табе—каня гэтага я ўсё роўна ня куплю. Што ты розуму ў галаве ня маеш, ці што; я табе кажу, калі ты хочаш ведаць...

Раман Драгун паволі сеў на Буланага і накіроўваў яго на вуліцу. А на вуліцы пачуў голас Сымона Шрота:

— А дзе ты Каштана дзеў?

— Прадаў,—адказаў Раман Драгун і паехаў.

На гэтым гаворка і скончылася, і Буланы цяперка ішоў сабе і ледзь прыметна адчуваў, як яму хочацца аўса, ды яшчэ тое, што так-жа ня будзе, некуды дашоўшы, нешта будзе есьці...

Раман-жа Драгун аб ядзе ня думаў. Перш, як толькі ад'ехаў ён ад Шротавае хаты, дык адчуў думку аб тым, што шырокаверхая старая салдацкая шапка ўсё наяжджае на лоб. А пасьля прыпомніў свае справы, што вось трэба будзе гэтага самага каня прадаваць ды купляць другога; а гэта—чорт яго ведае, вельмі-ж клопату многа. Няхай-бы ён быў-бы сабе і быў гэты Буланы, і не старэў і ня трэба было яго са сьвету зводзіць. І як-бы нешта падобнае да злосьці шавяльнулася ў ім на Буланага. Праўда, яно-то за жыцьцё прывыклася да гэтага клопату, але нек цяпер вельмі-ж многа яго—усякія гэтыя дробязі зьбіраюцца ў адно, дык вельмі-ж мучаць яны. А тут яшчэ ўсякія думкі апаноўваюць.

А пасьля й гэтая думка сплыла. І тады прыпомнілася самае важнае, што ўсё рупіла неяк несьвядома, знаходзілася недзе ў глыбіні істоты і не афармлялася ў думках, а цяпер неяк раптам выплыла, зьявілася й выявілася ўжо, як моцнае настойнае разуменьне: „Гэта-ж Буланага калі ніхто ня купіць, трэба будзе пусьціць пад нож на шкуру, яно-то ўсё роўна яму ўжо канчацца, але“...

І тут ужо раптам была новая думка: „А можа яго і купіць хто“...

І тут-жа выявілася яшчэ новая думка: „То ўсё роўна-ж гэта яго на шкуру купяць...

І тады ўжо пачало гэта пераходзіць з думак у пачуцьці.

— Яна то лепш ня думаць аб гэтым,—сказаў паціху Раман Драгун, мала ўжо разьбіраючыся аб тым, аб чым гэта ня думаць.

А пачуцьцё было. Было гэтае яно цьмянае і некае новае. Тады, як раніцаю калоў ён трухлявы пяньчук у саду, тады аб Буланым думаў таксама, як і аб гэтым пяньчуку: „От пяньчук раскалю, а Буланага прадам“, а цяпер Буланы раптам як-бы вырас сваёй істотаю для думак. І на адзін, на адзін толькі момант стаў ён якбы мяжою між двума адчуваньнямі сьвету.

Утварылася вострае разьдзяленьне між пяньчуком і Буланым: матэрыял і істота; матэрыял для жыцьця і жыцьцё; і матэрыял для жыцьця ад жыцьця. Глядзі ты на матэрыял—што скажа жыцьцё? Глядзі ты на жыцьцё, каб цьвіло—Буланы робіцца матэрыялам...

А тут якраз пачалі пералятаць цераз дарогу вароны, пачалі шукаць нечага на ёй і адцягнулі ў бок Раманавы думкі; уявілася, што вароны пахнуць ветрам, а вецер пахне мокрымі кустамі. А ў кустох, пэўна, яшчэ відна з-пад мокрага сьнегу мокрая і зжаўцеўшая

трохі за восень трава. Дык тады і ўявілася яшчэ, што гэта і хаты там скрозь стаяць, і людзі там, і вакол ходзяць, і дарогі пад мокрым сьнегам ляжаць, і ўсё гэта-ж прывычнае і блізкае. Гэтае ўяўленьне прывычна і натхнёна заўладала раптам пачуцьцямі зусім і цераз глыбіню істоты разагнала папярэднія думкі, і тады ўжо ясна адчулася: дык Буланы гэта стары, яму ўжо канец падыходзіць. Гэты канец прыдзе, зробіцца неяк, адыйдзе, а я пра яго забуду, а сам буду жыць, бачыць усё. І ня мной гэта ўсё зроблена і ня мной будзе перароблена.

І раптам, як бунт некі, выбухнула вастрата думкі: „А ці не павінен я ў гэтым рабіць што? Чаго-ж гэта еду я спакойна, калі вакол так?“

Але гэта думка засталася няскончанай і нават зусім не сформаванай, бо раптам прыпомніў неяк, што заўтра нядзеля, і пры гэтым уявілася, што ўсё будзе такім, якім будзе.

А пасьля зноў зьяўляцца стаў нейкі непакой, як-бы ад таго, што Буланаму падыходзіць канец.

— Чорт яго ведае, от разьбярыся тут,— сярдзіта плюнуў Раман Драгун і ткнуў Буланаму заднікамі ботаў пад чэрава.

Гэта работа навяла яго на звычайнае, і зьявіліся новыя думкі аб тым, як гэта ён на

Буланым і на Каштане вазіў гной, а вецер сьвістаў у вушох. Была восень, разьбівалі гной, птушкі ляцелі.

І раптам зноў засьвістаў Раман Драгун:

— Фюй фіць.

А пасьля захацелася яму засьпяваць, ды ня мог прыдумаць ён песьні. І ўжо неяк як-бы дзівіўся—як гэта ён мог думаць аб усім тым, аб чым нядаўна думаў. Што гэта-ж Буланы стары, дык таквеле бяды: папрацаваў на ім некалькі год, даў ён карысьць, а гэта будзе добрая шкура—матэрыял добры, значыцца...

А Буланы йшоў сабе паволі і ня думаў і ня ведаў, што над яго галавою ў чужой галаве некалькі раз зьмяняліся настроі. Буланы адчуваў сабе шыр мокрага, сьнежнага поля, раздуваў свае старыя ноздры, трохі, нават, як-бы гэта прыпамінаючы лета, памахваў аблезлым хвастом, ды ўсё йшоў.

Усё йшоў ды йшоў.

IV

Маўкліваю дарогаю паволі прышоў дзень. Перш думаў ён нешта над соннаю вадою рэчкі і слухаў. Пасьля азірнуўся і ўбачыў: у шэрым холадзе маўчала зямля. Застыў яе смутак белаю мерзлатою і падышоў ужо да мяжы

з радасьцю: як разьвіднела, пачаў насіць вецер над зямлёю зыкі, ці то гэта сам моцна расказваў, ці то гэта некае выяўленьне жыцьця разьвяваў у прасторах...

Тады пабялеў і прамёрз у саду скошаны аер, і весяліліся ўжо вочы ня ім, а сухімі паленьнямі сіняватай хвоі каля сьцяны пад страхою. Нагадваў гэты сіняваты колер роўнасьць шуму зялёных калюшак, а зыкі таго дня змагаліся з гэтым уяўленьнем...

І ад гэтага трудна было ўстанавіцца ў парадак пачуцьцям, загэтым і дзень той быў, як некая мяжа між абсолютным спакоем душы і роспаччу, як розьніца між радаснай цішынёю і бяспрытульным холадам...

Ішоў сабе дзень па волі, у бязьмернай далячыні ад таго, як ён уяўляецца ўсяму, што можа ўяўляць. От ішоў сабе, як хадзіў каля платоў Буланы. Было ў ім тады роўнае адчуваньне жованага кагадзе сена, ветру, што коўзаўся па яго рэбрах...

Панюхаў Буланы сырыя дубцы, якімі ўвіты быў плот, пацерабіў трохі губамі іх сухое лісьце, уцягнуў быў у рот некалькі нава гэтых лістоў, паклычыў трохі дзяснамі, ды выкінуў назад. Пасьля стаў пад грушай, ды так і стаяў, шавелячы адным вухам і апусьціўшы ўніз галаву.

Ня было яму холадна і было нек ўсё абыякім. Ня веяла, значыцца, палявою воляй, а мінуўшчыны для адчуваньняў ня было, была моцная мяжа ў іх між тым, што ёсьць, і тым, што было. Па адзін бок мяжы ўсё было запоўнена тым, што ёсьць, па другі бок, там—дзе павінна было быць тое, што было,—было пуста. Гэтая, пустая заўсёды палавіна часам прапускала праз сябе для раптоўнага ўяўленьня нешта вельмі тонкае і надзвычайна вострае, што заўсёды рабіла раптоўны ўздым таго, што застаўляла Буланага паднімаць ўгору, наколькі хопіць старых сіл, галаву, падкінуць задам ды страсянуць шыяю. Апошні раз гэта было ўчора вечарам, як Раман Драгун палажыў у жолаб сена. У цемені раптам запахла сенам, і ў першы момант улавіў быў Буланы ў гэтым паху нешта ад роснае травы ў летні вечар. Тады нек самі разьдзьмуліся ноздры, страсянулася шыя, а ў вачох, па цемені хлява, праімчалася некая лахчаіна з куп'ямі, алешнікам ды роснаю травою. Ды яшчэ, але ўжо ў меншай меры, ружовасьць сонечнага заходу. А пасьля ўжо сена пахла сенам, і Буланы спакойна жаваў так, як цяпер спакойна стаяў у садзе...

Стаяў усё ды стаяў.

Ня быў гэта сум жывое істоты, а роўны спакой: цягнецца паволі час, вецер дзьме, і калі я стаю, то значыцца я стаю. Гэта быў такі выгляд у Буланага, як-бы гэта ён зьлёгку разважаў: „Усё такое, якім яно ёсьць“.

І ў той самы час, тут-жа вельмі блізка за дзеравянаю сьцяною, у хаце чалавек разгладзіў вусы, пацягнуўся ўсёю сваёю постацьцю і з некай фаталістычнай упэўненасьцю сказаў, ні то сам сабе, ні то каму іншаму:

— Мусіць, годзе ўжо з гэтым канём важдацца... Ня будзь я Раман Драгун, калі я на ім што страчу.

На лаве каля сьцяны сядзела дачка яго— худая і востраносая жанчына. У яе заўсёды быў клапатлівы настрой. Яна памаўчала трохі, а пасьля роўным голасам сказала:

— Гэтага каня трэба папхнуць к чорту.

І тады ў хаце гаворка аб гэтым была ўжо скончана, Раман Драгун ужо ўявіў, што рабіць і куды ісьці. Ён ужо весела закурыў і паглядзеў з хвіліну праз акно, здалёк, як сплываў патроху белы дзень...

Кароткі быў ён гэты дзень. Пакуль у хаце пагаварылі й падумалі, пачаў ён канчацца. І калі ён канаў, агарнуўшыся сіняватым змро-

кам, Буланы піў каля калодзежа ваду так, як і заўсёды Усё ішло сабе так, як і дагэтуль. І ўсё было так, як і заўсёды—і сумна, і радасна.

V

Карась быў худы і шчуплы стары.

Кожную раніцу падоўгу любіў ён мыцца. Доўга цёр ён пры гэтым свае маленькія гладкія вушы і такі-ж маленькі белы нос. Чухаў у круглых сівых вусіках і рэдкай бародцы, а пасьля адзяваўся ў нешта чорнае і доўгае, што раней зваў сурдутам, а цяпер ніяк ня зваў, бо з цягам часу яно зусім зьмяніла сваю форму.

Любіў ён вельмі маўчаць, ды вечна цягнуць сабе пад нос некую вялую мэлёдыю, як-бы гэта ён хацеў гэтым выявіць роўны, бяз бур і цішы ход свайго жыцьця. І ўсё, што рабіў ён, рабіў упэўнена, ня думаючы аб другіх і ня гледзячы на тых, хто глядзеў на яго. Як-бы гэта не адчуваў ён нікога на сьвеце, апрача сябе ды таго, што рабіў.

Год пяць таму папаўся на яго жыцьцёвай дарозе адзін чалавек, які толькі некалькі першых дзён як-бы прабаваў увайсьці ў гэтае вяла бясконцнае жыцьцё, а пасьля як-бы стаў пры гэтым жыцьці, плывучы сам сабою, і толькі на кароткія моманты спатыкаўся цесна і востра з

ім. Гэта быў Мікалай Бяляк. У жыцьці гэтага чалавека самым важным, самым найвышэйшым здарэньнем было тое, што служыў ён некалі ў салдатах, сам браў, а пасьля здаваў, некую Карпацкую крэпасьць. Гэтае важнае здарэньне ў яго жыцьці навучыла выяўляць яго чалавечую моц, сьмелы стараньнем свой вялы ад прыроды голас зрабіць зычным, і заўсёды, дзе трэба, дзе ня трэба, хваліцца кожнаму, што ніхто так ня знаецца каля коняй, як ён. Быў ён сыты, але косьці меў шырокія, і загэтым твар яго здаваўся худым, ступаў ён цьвёрда, моцна стукаў нагамі і маленькую галаву на сухой шыі трымаў трохі на левы бок. Нешта было агульнае ў ім і ў Карасю. Яно ня было ў тым, што абодва яны нявысокага росту, нават гэта хутчэй магло адрозьніць іх аднаго ад другога—белы твар Карася насіў у сабе ўсе адзнакі старасьці, а гэты быў яшчэ малады і моцны, твар меў гладкі і цьвёрды, некага шэрага колеру. Была гэтая агульнасьць і ня ў тым, што Карась трохі гарбаты, а ў гэтага круглыя плечы трохі прыгнуты. Гэтая агульнасьць была неяк у глыбіні іх істотаў, нек, часам, вочы аднолькова сьвяцілі, як-бы хацелі выявіць дзьве падобныя плыні жыцьця. Што плывуць двое людзей ці ў чым-небудзь варушацца, і тут для кожнага больш добрага, нават многа яго, чым

кепскага: яно ёсьць, то што тут больш гаварыць,—і добра...

Можа гэтая агульнасьць зьявілася ў процэсе жыцьця. Можа яе дало тое, што рабілі яны ў жыцьці. Хоць рабілі яны адно й тое не аднальнькова. Работа была адна, і можа гэта самае важнае...

Карась рабіў так: калі дасьць ён нажом каню ў грудзі, то значыцца конь скора кончыцца, і гэта ніяк неяк ня ўспрымалася: вецер шуміць сабе, за ўзгоркам дарога маўчыць, а там нехта праехаў, вечарам сонца заходзіць, а я каня кончыў—ну, то што тут такога?!

От так гэта тады Раман Драгун пяньчук той калоў, а пасьля аб Буланым думаў. Дык у гэтага ўсё жыцьцё было такім. Ня было нічога ні ніжэйшага ні вышэйшага, нават як-бы патрэбнага і непатрэбнага. Усё было роўным, усё было на сваім месцы. Б'ю коні—бо гэта мне патрэбна, каб жыць... І сьлёзы не зьяўляліся ні радасьцю ні тугою—гэта тое, што з вачэй льлецца...

Можа і зьяўлялася што ў яго, што абуджвае пачуцьцё аб выяўленьні ў сьлёзах радасьці, ці смутку, але дні йшлі, плылі сабе, і ўсё плыло, рабілася, варушылася. Пускаўся ў дзела амаль кожны дзень нож, прывыклася бачыць цёплую кроў, таксама як прывыклася бачыць, што ва-

кол цябе ходзяць людзі, на градах растуць гуркі, што калі тупы нож, дык ім трудна арудаваць, і што наогул, калі ён тупы, то значыцца тупы...

Мікалай-жа Бяляк востра жыў момантамі. Як памагаў ён Карасю на шырокім поплаве ці дзе ў полі ў рабоце каля коняй, вельмі хацеў, каб хто гэта і чым пабольш людзей бачылі гэтую работу. І каб гаварылі аб гэтым, бо тут-жа і было аб чым гаварыць—гэта-ж колькі вакол тысяч людзей жыве, а толькі яны ўдвух тут робяць гэта.

І з вялікім захапленьнем Мікалай Бяляк расказваў пасьля, як часам ад першага ўдару ня падаў конь, і загэтым было каля яго тады больш работы—работы важнай, нават вялікай у сваім значэньні, такой важнай, як няважна ўся работа ўсіх тых, хто яго слухае...

Ні ён, ні Карась доўга не гаварылі з Раманам Драгуном. Вырашылі яны справу ў двух словах. Вырашэньне гэтых спраў ляжала, галоўным чынам, на Мікалаю Беляку, і ён зараз-жа ўва ўсім, у чым хацеў, упэўніў Рамана Драгуна, і на заўтра пасьля гаворкі забраў у яго Буланага і павёў у поле, куды Карась неўзабаве прышоў вузкаю, абветранаю за восень сьцежкаю...

І тут, у вялікім прасторы, сярод неабдымнасьці зямлі, павінна было адбыцца тое, што ёсьць самае важнае для разуменьня ці адчуваньня істоты: што жыцьцё—бязьмернае і неабдымнае, і перад адчуваньнем яго—нішто абшары сьвету, і сэнс яго—у радасьці; адчуваючы смутак—істота адчувае і не забывае, што існуе радасць і што ў ёй і ў вечным імкненьні да яе—апраўданьне жыцьця...

VI

Пяць дзён пад вятрамі ляжала зямля, а пасьля гэтыя-ж вятры пагналі з захаду мяккія хмары, а ад хмар цямней стала на зямлі, і тады прапалі вятры. І як-бы хмары прынясьлі цяпло— растала трохі падмёрзлая зямля, і зеляней, і весялей стаў выглядаць мох у задумённых кустох.

А хмары ўсё йшлі, ды йшлі; усё паўзьлі па нізкаму небу; і неўзабаве пачалі прападаць за даляглядам. І ўжо відаць стала шэрую яснасьць неба; зноў пачалі ўпарта зваць у свае далі дарогі, зноў пачала далячыня зямных абшараў здавацца прывабнай, і зноў нараджаліся жаданьні ўсё йсьці ды йсьці.

Гэта так было на зямлі для людзей...

А тымчасам Буланы бег паволі, наколькі дазвалялі старыя ногі ды нейкая, ніколі раней

невядомая, трывога. Была яна недзе ў глыбіні істоты, неяк хадзіла па ўсіх жылах і паменшвала моц ног, але разам з тым і застаўляла бегчы. Зьявілася яна раптам, зразу пасьля таго, як Мікалай Бяляк хваціў яго за морду, а ў руках Карася блісnуў нож. Тады раптам рвануўся Буланы, і некая сіла, зусім незнаёмая ўжо на старасьці год, панясла яго па вузкай дарозе... Толькі ногі падніваліся ды капыты чапляліся за высокія межы асеньніх палеткаў... Пасьля пашлі за полем ціхія кусты, а за кустамі блісnула срэбрам вады вузкая рэчка. Буланы пабег цераз яе. Трохі нават падскочыў, перакінуў пярэднія ногі на той бераг, а заднімі боўтнуў у самае дно. І тады нешта цьмянае шавяльнулася недзе ў адчуваньнях: „Гэта-ж, мусіць, дагналі, ды зрабілі нешта". І тады ўжо залапатаў-забоўтаў нагамі ў вадзе, з усіх сіл рвануўся наперад і зноў пашоў ва ўвесь дух па пустых паплавох. Пасьля выбег у некую лагчыну, а там направа й налева кусты. Пад кустамі мох зялёны, пад нагамі балотная трохі трава.

Ціха было, спакойна і ад гэтага паспакайнеў Буланы. Стаяў ён доўга на адным месцы, адчуваў, як хадзілі ў ім ад удушша пад шкурай рэбры, ды ўсё, задзёршы галаву, цягнуў у сябе паветра.

Стаяў усё ды дыхаў, узьнімаў высока бакі...

І ўсё спакайнеў ды спакайнеў. На хвіліну нават уявілася, што зараз вось прыдзе Раман Драгун, забярэ яго ды павядзе дадому, а там падкіне сена.

І тады ўжо пачаў хадзіць Буланы паволі ды грызьці вільготную й халодную ад восені траву...

Гул нейкі, як-бы крык, ішоў па лагчыне. Брахаў недзе за кустамі сабака, а пасьля й ён выбег на лагчыну ды, задзёршы галаву, брахаў усё, стоячы на адным месцы.

Грызучы траву, пашоў Буланы ў кусты... А на той бок рэчкі хадзілі ўжо Карась з Беляком. Хадзілі ды шукалі месца, дзе-б пералезьці цераз рэчку, ды ўсё гаварылі аб тым, як гэта мог так спрытна ўцячы Буланы—стары й дыхавічны.

Бяляк скроб усё ў валасох на шыі пад барадою ды злаваў трохі на тое, што не ўдалося вось зразу кончыць маленькую і прывычную справу—забіць Буланага.

— Прыдзецца шукаць, а пакуль знойдзеш, а там і вечар надыдзе,—думаў ён сярдзіта,—дык, ліха на яго, спазьніцца можна на жалобную вячэру—памінкі пасьля Яна Барыкі.

— Цьфу, няхай ты згары, гэткая работа,— вылаяўся Бяляк ды яшчэ раз плюнуў, а пасьля ўпікнуў Карася:

— Калі бо ты колеш чорт ведае як, ці гэта гэтак калоць? Гэта-ж табе ня курыца, а конь. Хоць стары, але ўсё-ж сілу мае.

— А ты дык вельмі разумны, як пагляджу я на цябе,—абазваўся Карась,—на каго любіш усё ўскладаць, а сам дык як трымаў—хваціў за морду ліха ведае як. Калі ня ўмееш трымаць, дык трэба было ня брацца. Гэта табе ня жарты—каня з-пад нажа выпусьціць. Цяпер шукай ветру ў полі.

І ўсё ўпікалі адзін аднаму, шукаючы Буланага, каб забіць яго.

Хадзіў Буланы ціха сабе па лагчыне, грыз траву, адчуваў вясёлую млявасьць ад прашоўшага непакою, слухаў брэх сабакі, ды не адчуваў, што шукаюць яго. Хадзілі двое людзей па беразе рэчкі, і быў у іх непарадак у настроях, бо парушана было гатовае, раней ўжо ў думках складзенае.

І ніхто з гэтых трох істот не адчуваў усяе глыбіні моманту, што была тут блізка сьмерць. Будзе, як і раней, пахнуць у лагчынах травою, будуць у сонечныя дні вятры гнаць пыл па дарогах, будуць хмары паліваць зямлю дажджом,

а пасьля глядзець на макрату ды сьмяяцца сонцу. Будзе ўзьнімацца ў сьвеце ў істотах радасьць, будзе ападаць да смутку, зноў пасьля ўзьнімацца... А ў той час Раман Драгун скажа суседу:

— Быў у мяне конь Буланы, от цегавіты быў, пакуль ня зьезьдзіўся.

Грыз сабе Буланы траву...

„Спазьніўся на вячэру, думаў Бяляк, чорт яго ведае, як шкода, ах каб ты згарэла, каб ты... гэткая работа“.

„Хутчэй бы знайсьці ды кончыць,—думаў Карась,—а тады вечарам запрагу каня ды ехаць трэба ў горад“.

* * *

Няпэўная пара—восень. Зноў узьнімацца пачаў вецер, зноў пагнаў ён хмары. Ды ўжо сагнаў іх усе за далёкія лясы, за зямныя далі.

І глянула на зямлю зусім яснае неба. Як-бы гэта летняя шырыня адчулася ў ім. Як-бы гэта прасторы сьвету разгарнулі некую вялікую думку.

Беглі па зямлі зыкі, чуўся з дарогі звон тэлеграфных дратоў, стукалі недзе калёсы ды гаварылі людзі. Можа гэта Карась з Беляком выказвалі сваё нездавальненьне, а можа так гаварылі аб сваім іншым...

Ї ўсё дзьмуў ды дзьмуў вецер, і ўсё ясьней і ясьней рабілася на зямлі ад яснага неба, бо зусім зышлі хмары.

Яны ўдвух падышлі да дарогі. Раптам вышлі да яе праз кусты. А там відаць ужо была вёска, а за ёю бегла далёка іржышча.

— Хто яго ведае,—сказаў раптам Бяляк,— от неяк не разабраць, як паглядзіш—ці гэта восень, ці вясна.

— Дай закурыць,—адказаў Карась.

Пры дарозе на каменьнях яны селі і пачалі курыць. Курылі сабе пацiху, курылі, а пасьля ўсталі ды зноў пашлі шукаць Буланага. Ї можа гэта ад таго, што спакойна на каменьнях пакурылі яны, прапалі ў іх сьляды злосьці на Буланага за тое, што ўцёк з-пад нажа, і на саміх сябе, што няспрытна кожны рабіў тое, што трэба.

Так і шукалі Буланага.

Знайшлі яны яго за кустамі каля дарогі. Ён стаяў на некай пакарпанай ральлі і выгрызаў нешта з аднаго месца,—можа да смаку яму прышлася халодная трава, зьедзеная раней каровамі. Ён не даваўся ім—яны зноў прабудзілі ў ім некую, аб нечым і ад нечага, трывогу, і ён кінуўся бегчы, а пасьля як-бы раздумаўся; адчуў раптам, што ногі неяк дрыжаць і слабыя,

і недзе ў глыбіні жывата нешта моцна сьціснулася. Як-бы паплыло што над ім, цераз яго галаву, і ад гэтага галава сама апусьцілася ўніз, але за нечым трэба было трымаць яе ўгары. Тады ён толькі вушамі пашавяліў трохі ды раптам стаў.

— Кось-кось!—пазваў яго Бяляк,—косенька, Буланы...

І раптам хваціў яго за валасы, што зьвесіліся над левым вухам.

І тады павялі яго.

З такою-ж трывогаю ўва ўсёй сваёй істоце і з такою-ж цяжкасьцю ў жываце пашоў ён за імі: некалькі разоў спатыкнуўся аб высокую мяжу... І ўсё-ж скрозь трывогу калацілася ў ім нешта падобнае да адчуваньня, што пасьля поля гэтага й гэтых людзей будзе нешта вельмі добрае—пачынаў канчацца дзень, і загэтым інстынкт прывык да спакойнага начлегу... І па меры таго, як ішлі яны, усё спакайнеў ён— адчувалася ўжо ім нешта добрае, звычайна-спакойнае.

Канчаўся дзень, як яны прышлі.

VII

Бяляк забыўся, што вакол адзіноцтва васеньняга дня, поле ды вецер,—як-бы гэта адчуў ён вакол сябе тысячы людзей, тысячы за-

цікаўленых вачэй і сам ён у цэнтры ўсяго. Сьвет прыслаў вялікіх сваіх прадстаўнікоў, каб бачыць тое, што робіць тут Бяляк Мікалай. І ён мацней, як тады, хваціў Буланага за морду.

У Карася быў такі выгляд, як-бы гэта ён стаяў адзін, ахвачаны цемяньню ночы, так што ніхто яго ня бачыў, ніхто аб ім ня ведаў і ня думаў. Ён спакойна, з каменным выразам твару, дастаў з халявы нож, папрабаваў пальцам вастрату яго і, як-бы што раптам уцяміўшы, даў гэтым нажом Буланаму ў грудзі...

Буланы ні-то што каб гэта адчуў боль: яе неяк асабліва й ня было. У першую хвіліну было некае як-бы непаразуменьне перад усім тым, што робіцца, што робяць, што ёсьць... У наступную хвіліну далячыня зямлі, якая відна была, паплыла ўгору, пасьля пашла нек набок, і па ёй забегалі чорныя кропкі. Пасьля ўсё стала цёмна-шэра-сінім, паплылі ў ім чырвоныя лапіны, з некаю страшною зеленьню ды яшчэ з нечым такім, што і ўсё, і нічога; тады моцна застукала нешта шумнае й тупое ў вушы, і раптам, у тры-пяць момантаў усё пачало рабіцца нічым. І ўсё стала нічым.

І стаў такі выгляд у Буланага: чаму гэта яму канечне сагнуць пярэднія ногі ў каленях,

каб апусьціцца на зямлю, чаму ня ўпасьці яму проста, як стаяў? І чаму яму канечне трэба падаць?!

Бяляк азірнуўся на кусты і плюнуў у бок, бо было яму прыемна пляваць. Карась абцёр нож аб шыю Буланага і зноў папрабаваў пальцам яго вастрату.

Канчаўся дзень.

Буланы абсунуўся неяк наперад, ткнуўся мордаю ў зямлю...

За кустамі ляжала дарога. Была яна шырокая й шэрая, і неяк яшчэ белая на фоне вясеньняй зелені, вясёлай пустаты іржышча ды задуменнасьці чорнай ральлі. Гэта яна, раней трохі, гэтым сваім выглядам весяліла вочы двух чалавек.

Цяпер яны, блізка тут, зьдзіралі з Буланага скуру.

А па дарозе, шэраю масай, праехалі конна сотні шэрых людзей... Адзін, што меў у той час уладу над чужымі настроямі, уздумаў раптам, што існуе на сьвеце вясёласьць неабдымная, нястрыманая, радасьць нявымераная. Ён падняў угору руку, патрос ёю там, пасьля раптам ускінуў яе яшчэ вышэй, як-бы гэта піхнуў ёй у гору некі цьвёрды, як дыямэнт, жмут,

з якога павінна рассыпацца па сьвеце тая вясёласьць.

І раптам ажыло ўсё, што здавалася няжывым, што было няжывым: загаварыла ўсё, што маўчала дагэтуль; заслухалася ўсё, што ня слухала дагэтуль. Пабег нястрыманымі хвалямі той фон, на якім павінна была разьвярнуцца тая вясёласьць. І на ім загаварылі флейты. Зьверху яны беглі ўніз у зыках сваіх і, не дабегшы туды, а ўжо будучы там, каціліся ўвыш; і ўсё насілася і крывымі, і простымі лініямі ўшыр. І мог зьявіцца смутак, што гэта калі-небудзь скончыцца ..

Вышаўшы на дарогу, Мікалай Бяляк раптам адчуў, як яму, як перад сьмерцю, жыць захацелася; усё тое, што ў тую хвіліну чуў, адчуў і ўявіў—схваціць, каб паказаць усяму сьвету або самому растаць у ім. Ня было ўжо больш ні таго, што трымала дагэтуль думкі ў няволі, ні таго, што вось кагадзе зрабіў важную справу з канём... Як-бы расьцьвіла гэта зямля ўсім сваім хараством і радасьцю над усім тым, што было кагадзе смуткам...

Так і насілася ўсё гэта над абодраным і цёплым яшчэ, крывавым Буланым.

Карась улажыў у халяву нож і сказаў:

— Але-ж коні ў іх якія сытыя. О, гэта дык коні!..

Мікалай Бяляк нічога не адказаў яму і пашоў у свой бок, куды яму трэба было.

VIII

На весну, на тым месцы, дзе ўпаў Буланы, вырасла густая трава. Яшчэ восеньню мяса яго, у першую-ж ноч, зьелі ваўкі, косьці расьцяглі сабакі, і цяпер ляжаў толькі адзін чэрап, глыбока схаваны ў кусьце сіняй травы. У гэтым чэрапе мурашкі заснавалі свой горад і жылі сабе там. У кусьце травы расьцьвіў высокі чартапалох, над якім гулі пчолы. На самых яго карэньнях, у траве, птушкі некія зьвілі сабе гняздо, але сабакі, якія прабягалі дарогай, мелі патрэбу, а можа толькі проста жаданьне (хто іх ведае) прыпыняцца каля гэтага куста травы, і перашкодзілі птушкам вывесьці птушанят. Загэтым птушкі хутка пераляцелі жыць на той бок канавы, у куп'я.

Каровы не хацелі есьці гэтай травы, і яна сінела высокім кустам сярод папарнага поля... Янка Самахвал, ідучы раз з касою цераз гэтае поле, стаў, падумаў і сказаў:

— От цяпер яны яе не ядуць, дык я вось адно вазьму ды скашу яе. То яна, як высахне, дык тады зімою ці ўвосень зьядуць за мілую душу.

Пачуцьці

I

На тым беразе гараць агні і чутно, як там на нечым іграюць. Суха неяк выбіваюць такт кароткія зыкі і будзяць над зямлёю гульлівасьць. Пры агнёх варушацца постаці людзей, яшчэ зусім ясныя ад ружовага вечару. Яшчэ й стук нейкі чуцён і добра відно, як каля пярэдняе палатнянае будкі трое людзей ні то гэта памагаюць музыцы, ці то самі поўны ёю: дробна ляскаюць яны ў такт ладонямі рук... Нехта крычыць, нехта як-бы плача—можа гэта якая балотная птушка ўзьнепакоілася ад людзкога шуму... І ўсе гэтыя зыкі напаўняюць змрок васеньняга вечару і аддаюцца рэхам у прырэчных паплавох...

З гэтага месца відны яшчэ далёкія і блізкія хутары і вёска,—лясы далёка, чуць відны сіньню на даляглядзе, і толькі нізенькія кусты лапінамі ўкрываюць паплавы...

Усё больш гусьцее вечар і ўсё весялей робіцца на беразе. Мацней пачынаюць іграць, няпрыметныя адгэтуль, нейкія суха-траскучыя музычныя інструманты раптам разьвіваюць з цеснага жмута зыкаў вясёлы галёп, і тады ўліваецца сюды нейкая песьня востра-крыклівая, насьмешлівая над усім і разам з тым задумённая. Яна бяз слоў, і толькі чутны ў ёй крыкі:

Гоп-гоп, ло-ла-ло-ла,
Гой-гоп, ло-ла-ло-ла!

Больш робіцца стуку рукамі, больш шуму, і ад таго, што дагарваюць агні, здаецца, што гэта і кусты, і берагі сьцішаюцца, каб слухаць вясельле цыганоў.

І ўжо неяк зьнячэўку выплываюць з таго, бясслоўнага і крыклівага пачатку, словы песьні. Іх трудна разабраць, толькі чутно, што яны могуць быць усякімі, што ня важны яны як тое, што нейкі сэнс перадаюць. Чуцён часты прыпеў:

Гэй, гэй! э-э-э-эй!..

З-за пярэдняе будкі выбегла постаць жанчыны. Яна раскінула рукамі, і на гэты момант застыла тут імкненьне, агорнутае вастратою радасьці і смутку аб усім. Матнуліся цёмныя фалды яе лёгкай адзежы, і закалыхалася яна ў тым танцы, які мог толькі радзіцца ў неаб-

дымных прасторах, далёка ад грымучых вуліц і грузных камяніц...

Сьпявалі вялікія гмыны размашыста-кволыя рухі яе постаці, і ад захапленьня бяздумнага і плакалі, і сьмяяліся ў чарнаце вячэрніх прастораў нябачаныя, а толькі адчуваемыя здалёк, яе вочы. Відна было адчуваньнем, што пад тымі цёмнымі фалдамі гойдаецца яе радаснае цела... і радасьць была—што усё гэта ёсьць, і смутак быў—што неяк далёка гэта, неяк недасяжна і нельга растаць у ім і разам з ім...

На другім беразе рэчкі, над самай вадою, прыпёршыся плячыма да кагадзе пастаўленых слупоў няскончанага яшчэ мосту, стаяў Андрэй Сімовіч—задумённы й нявырасшы яшчэ добра хлапец. Усе пашлі з работы, а ён адзін застаўся слухаць цыганскую музыку на тым паплаўным беразе, і як вышла скакаць цыганская дзяўчына, ён ня зводзіў з яе вачэй. Ён стаяў забыўшыся, і той настрой—неаформленасьць усяго, калі няможна вызначыць, чаго хочацца чалавеку,—навеяны музыкай, перашоў раптам у нейкае нявызначанае яскрава жаданьне пасьля таго, як вышла скакаць дзяўчына. І як-бы гэта перадалося яму тое, што было ў тым танцы, згармонізаваным з самой постацьцю дзяўчыны. Яна была тонкая ў лініях сваёй постаці і ра-

зам з тым нейкая як-бы лёгкая цяжкасьць, заўсёды прыналежная толькі жанчыне, была ў ёй. І ад таго, што гарэлі ў яе вочы і калыхаўся стан—ад гэтага абуджваліся ўсякія пачуцьці і комбінаваліся ў адно, што можна назваць адным вялікім жаданьнем, з хаосам у думках. І яшчэ павялічвалі гэтыя адчуваньні яе словы, якія яна неяк гаварыла часта ў такт свайго танцу:

Ай-два, ай-два!..

І тады нічога неяк не засталося ў Андрэя, неяк усё згінула, і на ўсім малым і нязначным была толькі ўсё запоўніўшая пачуцьцямі аб сабе цыганская дзяўчына. І сам для сябе здаўся Андрэй нейкім нязграбным перад тым, што бачыў. Ён усё стаяў, моцна прыпёршыся да вільготнага дзерава; стаяў доўга, як-бы прыпыніўся ход часу і ўсяго, што ёсьць, і нічога вакольнага не прымячалася і прымячаць яго ня трэба было. Так прастаяў ён, пакуль не пачалі заціхаць цыганы і дзяўчына раптам некуды дзелася. Тады ён, ужо з усякімі думкамі, дастаяў датуль, калі пачалі моцна крычаць нейкія птушкі, і з вялікім смуткам пашоў дадому.

II

У той дзень многа ляцела над зямлёй жураўлёў, і сухі вецер узьнімаў пыл на дарогах.

Дзень быў сонечны й нейкі шырокі... Над старым дахам маўчалі пажаўцеўшыя клёны, і раніцаю з хаты доўга чуваць было, як за сьцяною плюхала вада пры студні.

„Мусіць туман сягоньня“, невядома чаму падумаў Андрэй і нават сказаў гэта моцна, сам ня ведаючы, што гэта трэба было яму сказаць, каб накіраваць у нейкі патрэбны бок думкі. Бо яму нешта рупела, нечага як-бы не хапала, і нават сон быў ноччу непакойны. Пасьля таго, як прышоў ён вечарам дадому і палажыў сякеру ў сенцах, адчуў быў раптам нейкую пустату ў сабе, навяваўшую смутак і безнадзейнасьць запоўніць яе, а пасьля ён пахадзіў трохі па двары, нейкая як-бы думка пачала вырастаць у ім; што рабіць—ён ня ведаў яшчэ, але адчуваў, што назаўтра некуды пойдзе. Нэрвовасьць была цэлую ноч, і толькі моцна спаў ён пад самы дзень, пакуль не пабудзілі яго на работу. Ідучы ён паспакайнеў, многа сьмяяўся ў гаворцы, а як прышлі да рэчкі, зразу пачаў ён абчэсваць бервяно і з нейкай вастратою ў нявыразным чаканьні глядзеў на той бераг, дзе былі яшчэ росныя ад туману цыганскія будкі.

Там было зусім ціха і неяк пуста. Далёка на жоўтым зьбітым поплаве хадзілі коні, і каля лазовых кустоў над самай вадою стаяў цыган

і моўчкі глядзеў у вадно месца на ваду. Зашмальцаваныя да роўнага бляску яго картовыя порткі нізка навісьлі над халявамі, і загэтым ногі яго здаваліся тоўстымі. Ад гэтага і сам ён здаваўся зусім нізкі. І яшчэ быў ён нейкі сьмешны на выгляд: зусім малады, нейкі дзіцячы твар няўдала комбінаваўся з купчастымі вусамі і падстрыжанаю барадою. І гледзячы на яго, Андрэй падумаў, што каб ня гэты цыган, то ён пашоўбы туды, на той бераг, можа і ўгледзеў-бы яе.

І ў тую хвіліну, як ён гэта падумаў, адчуў, як ахваціў яго вялікі смутак, і страшна ненавіднаю стала работа. Захацелася кінуць сякеру далёка ад сябе і самому ісьці або на той бераг, або далёка ад усяго. Зьявілася млявасьць у целе, нейкая ўтомленасьць у галаве і разам з тым нябывалая дагэтуль рашучасьць. Гэта было нешта нязвычайнае, бо раней ня было ніколі так раптам яе. Ён палажыў сякеру на зямлю, сеў і пачаў закурваць. Пасьля ён азірнуўся, стала яму неяк нядобра ад таго, што ніхто ня сеў супачываць, а ён толькі адзін, і ён зноў падняўся...

Тады ўжо моцна сьвяціла сонца, павасеньняму нямоцна грэла, і ўзьняўся вецер. На паплавох стала шумней, толькі больш неяк дзіка. Уявілася, што моцна загаварылі кусты і вада,

і ўсё гэта адбілася на настроях Андрэя. Стала як-бы нешта высьвятляцца ў яго разуменьнях, і тады ён прыпомніў неяк многа мінулага. Гэта было ад таго, што многа было ў яго зьвязана і з ветраным шумам, і з крыкам жураўлёў высока. Раптам прыціх ён, бо яшчэ з учарашняга дня цыганская дзяўчына падрыхтавала да гэтага душу—зрабіла яе нейкаю тонкаю й чулаю. З вялікай нецярплівасьцю дабыў ён на рабоце да поўдня і тады заявіў, што пойдзе дадому, што нездароў ён. Было яму лепш аднаму йсьці напрамік цераз поле.

На той час забылася цыганка. Яна-то й не забылася, але думкі і адчуваньні аб ёй зьліліся з тонкасьцю перажываньняў і думак і аб ёй самой, і аб тым, што было ў жыцьці, што непакоіла і радавала, застаўляла пакутаваць і ўзьнімацца настроям. І дома гэта яшчэ павялічылася.

Там было ціха. Нікога ня было. Андрэй ведаў, штой меншы брату паехаў на поле, недзе пашла на работу сястра, і ён адзін стаў хадзіць па хаце, ня могучы разабрацца, ад чаго яму так усё здалося дарагім і любым і разам з тым страшным па тым, як яно ўсё абкружвала чалавека.

Гулі ў хаце апошнія мухі і вяла поўзалі яны па вокнах, і на адным вакне моцна пахлі ней-

кія агароднія, белыя, позьнія кветкі, пастаўленыя сястрой у пабітую шклянку. Ён з нейкім замілаваньнем разгледзеў гэтыя кветкі, адчыніў вакно, каб выпусьціць на двор муху, ня думаючы аб ёй, пасьля зноў прашоў па хаце і заўважыў каля самых дзьвярэй на лаве нявымыты гаршчок з вараным шчаўлем. І гэта раптам абудзіла ў ім цэлую буру. Ён яшчэ нявыразна падумаў аб усім, зьвязаным з гэтым, і ў нейкай нецярплівасьці закурыў і закурваючы раптам прыпомніў:

Быў тады канец лета, і ў той дзень таксама дзьмуў пыльны вецер. Тады ён сама што пачаў узрастаць, і кожны дзень хадзіў за шэсьць вёрст у горад вучыцца... Прышоў ён быў тады рана і таксама нікога не застаў дома, і весела хадзіў тады па агародах за хатаю. Па поўдні-ж прышла з поля старшая сястра і прынясла ў прыполе адтуль вераб'інага шчаўлю. Таксама палажыла моўчкі яго на лаву і лягла. І да самага змроку нічога нікому не гаварыла. Змрокам-жа паднялася, накарміла ўсіх і нават яшчэ перабрала той шчавель і тады лягла не разьдзяючыся, сказаўшы толькі, што ёй моцна баляць грудзі. Ноч тая была зусім для ўсіх спакойнай, бо хто-ж яго ведаў, што адчувае і перажывае душою сястра. Назаўтра яна паднялася, так, як

і заўсёды, раней за ўсіх, выпаліла ў печы і той шчавель зварыла, і лёгшы больш ужо не ўставала. Яны—два браты й сястра—елі той халодны й нішчымны шчавель і думалі, што-б гэта такое прыдумаць і дзе-б яго дастаць, каб зьела хворая. І пасьля таго дня, з тае самае ночы, пашлі вострыя дні. Назаўсёды ў памяці асталіся і ясныя васеньнія раніцы, і аўсянае поле з белым павуціньнем, жураўлі, што ляцелі высока. І пакрываў, і паглыбляў нейк усё гэта выраз твару хворай сястры. Пасьля больш яшчэ памятным застаўся хмурны, сухі і кароценькі дзень, у які моцна пахла з саду халоднымі бэрамі, лістамі і нядаўна выбранаю вільготнаю яшчэ ад зямлі бульбаю. У той дзень, пад вечар, пашоў Андрэй за рэчку на хутары прасіць дошчак на труну для сястры.

— Чаму гэта я пра гэта думаю і нашто гэта я ўспамінаю,—сказаў сам сабе моцна Андрэй.— Ніхто ніколі пра гэта ня думае й стараецца не ўспамінаць.

Але гэта толькі сказаў ён, сам-жа ня мог адагнаць думак гэтых ад сябе ды і не хацеў адганяць. Нават была яму нейкая як-бы асалода ў гэтым, што так моцна варушыў ён, хоць і не наўмысьня, сваю душу. Нават хацелася абвінаваціць сябе ў тым, што дазволіў ён усяму

таму адбыцца, хоць тут ужо, разам з тым, была сьвядомасьць—што-ж мог зрабіць ён? І тады патроху пачаў ён адганяць ад сябе ўсе гэтыя перажываньні, бо ў адну хвіліну нейк уявіў сабе, што нешта іншае тут трэба, хоць яно й будзе мець пачаткам сваім усю гэтую вастрату й тонкасьць. Ён ужо стараўся думаць аб тым, што неўзабаве павінна быць пісьмо з дальняга гораду, куды ён напісаў свайму земляку аб тым, што хоча пераехаць у горад. Але думкі аб гэтым не маглі доўга плысьці спакойна і роўна. Бо верх бралі пачуцьці, непакойныя і вельмі-ж узбуджаныя. І як ні стараўся ён узьбіцца на звычайны настрой, ніяк ня мог. А тут пачаў канчацца дзень, і прышла аднекуль сястра—маладая й вясёлая. Дзіўна было яму думаць, што, гледзячы на яе, яшчэ горш нейк сумна яму стала. Але разам з тым яшчэ адчуў ён, што гэта была ў ім нейкая адмысловая, а можа і ўсім прыналежная сіла, якая хоць і так выяўляецца, але здольная ўзьняць чалавека да непераможнай дзейнасьці. Тады нейк ня так востра мучыўся ён сваімі перажываньнямі. І сказаўшы некалькі нязначных для сястры і глыбокіх для яго самога слоў, ён вышаў з хаты. Там меншы брат распрагаў каня і пачаў расказваць яму, як у горадзе пад вечар быў му-

сіць пажар, бо вельмі-ж многа ў тым баку паднялося нейкага чорнага дыму; і ён надзвычайна, так нейк, як ніколі, быў рад братавай гаворцы. Ня трэба было таму помачы, а ён памог яму выпрагчы каня. Пасьля пастаяў ён каля сьцяны, пакуль брат пашоў у хату, і сам падумаў аб тым, што як гэты самы брат быў меншы і ня было ў яго нейк раз ботаў, ён замаразкамі езьдзіў заворваць поле босы, і тады заўсёды ногі былі ў яго папрабіватыя і ў нейкіх струпох... Тады ўжо ня мог ён нічога зрабіць з сабою—peралез ён паволі цераз жэрдзяны плот, пашоў пад жоўтыя клёны, лёг там на вільготную зямлю, прыпаў да яе тварам і заплакаў...

Тады стала ясна яму, што гэта ўсё ў яго не ад цыганскае дзяўчыны.

Адтуль ён вярнуўся позна. Нейк лёгка стала яму. Сплыло ўсё; чыстата стала ў істоце і кволасьць да ўсяго. Сястра і брат клаліся спаць. Брат курыў і сядзеў каля стала, гойдаючы босымі нагамі, а сястра весела расказвала, як у суседа Юстына адарвалася ў хаце вешала з тутунём і стукнула яму па галаве. І Андрэй ужо сам сьмяяўся і памог сястры выказаць думку аб тым, што-б гэта тады было, каб вешала было цяжэйшае. Пасьля гэтай гаворкі

стаў у яго на кароткі час зусім звычайны кожнадзённы настрой, толькі чуласьць была нязвычайная ды яшчэ моцнае адчуваньне, што яму нешта рупіць, як-бы мяшае чаму, некуды цягне яго, і тады, пасядзеўшы трохі, успомніў раптам пра цыганскую дзяўчыну. Цяпер думаў аб ёй нейк іначай; самы процэс думкі быў цьвёрды і вызначаны розумам, хоць вельмі востры ад пачуцьцяў. Тады ён хутчэй узяў падушку і кажух і пашоў спаць на сена ў гумно. Там у цішы стала патрэбным яму раптам гаварыць з кім-небудзь, выказаць каму ўсё, што можна толькі выказаць, і яшчэ адчулася ім нейкая тая вялікая адзінота і размах, якія бываюць у васеньнія месячныя ночы. Доўга ня мог ён заснуць, пакуль аж не пачалі недзе сьпяваць пеўні. І як пачаў драмаць, нэрвова пачала сьпець у яго ўпэўненасьць у патрэбе заўтра йсьці да цыганоў. Прычына гэтага была вядома, але рэальны пункт—чаго?—ня быў аформленым... Так ён і заснуў.

III

Гэта тады брат цыганскае дзяўчыны стаяў на беразе рэчкі. Тады Андрэй ня прымеціў гэтага, а цяпер падумаў, што гэта няйначай так. Было гэта на заўтра таго дню. Ён тады пашоў на работу і зноў астаўся на беразе адзін

пасьля ўсіх і стаяў пад вечар і думаў, што ў гэтага цыгана нейкія такія вочы, ці можа гэта здаюцца яны такімі, і ў яе, і у яго, здалёк. Цяпер яму было толькі нейк зьдзіўлёна, як гэта мог ён учора паддацца такім настроям і нават плакаць, што ніколі ня бывае—і гэта пасьля адчуваньняў аб тэй цыганскай дзяўчыне. І ў самога перад сабою нейк як-бы нядобра было яму за ўчарашнюю слабасьць. І яшчэ падумаў ён, што ўсё, нават варанае зельле, можа ўзварушыць у чалавеку буры...

Тымчасам пачаў ён глядзець пільна на той бераг і заўважыў, што там больш пуста, як учора. Стаялі ўсяго дзьве будкі і то нейк наводшыбе адна ад аднае. Ня відно было й коняй, і толькі нешта малое — дзяўчынка ці хлапчук, трудна было прымеціць здалёк — забаўлялася тым. што, лежачы на сьпіне, перабівала па грызенай траве голымі нагамі.

Нейк аж зусім весела стала Андрэю і пасьля заўважыў ён, што з-за будкі вышла мужчынская постаць. Ён пазнаў таго ўчарашняга цыгана. Той нешта загавараў, малы падняў галаву і нешта адказаў. Гэтыя словы здаліся Андрэю як—„ла-ла-ла-ла“.

Андрэй весела ўсьміхнуўся і нават хацелася яму падмаргнуць каму-небудзь ці куды-небудзь;

ён весела пачаў пераходзіць на другі бок рэчкі. А цыган сядзеў ужо над самай вадою і перакусваў двума пярэднімі зубамі саломінку.

„Што яму скажу?“ падумаў Андрэй.

— Табак маеш?—гукнуў цыган.

— Маю.

— Д-дай, будзь ласкаў.

— Можна.

— А можа многа маеш, дык я куплю.

— Няма.

— Я добра заплачу.

— Дык няма-ж.

Андрэй быў рад гэтай гаворцы і сеў на беразе.

— От у вас тут учора весела было, я аж заслухаўся з таго берагу,—сказаў ён цыгану.— Чаму сягоньня ціха?

— Няма. Паехалі ўжо.

— Хто?

— Музыканты нашы... і сьпявачкі.

— Куды?

— А я ня ведаю. Пашлі раніцаю ў горад, а адтуль, кажуць, некуды выехалі. Некуды іграць на зіму наняліся, мусіць.

Тады раптам адчуў Андрэй нейкі страх перад тым, што гэта-ж і тая дзяўчына, мусіць,

паехала. Тады стала ясна яму, які смутак вялікі ў яго па ёй.

— Тут учора адна вельмі-ж скакала.

— Тая яшчэ тут.

— Не паедзе?!

— Паедзе зараз. Яна скакаць і сьпяваць добра можа. Ого! Хто лепш за яе скача! У горадзе так ня ўмеюць скакаць, і яна паедзе туды. Яна артысткай хоча быць... Гэта сястра мая, Нонна...

Апошнія словы сказаў ён з нейкаю гордасьцю, а Андрэй успомніў, як летам езьдзіў ён у горад купляць патрэбныя яму кніжкі, быў у тэатры і бачыў там на цеснай сцэне танец, шырэйшы за ўсякія дзікія прасторы.

Цыган нешта засьпяваў сабе пад нос, а Андрэй пачаў рваць вяршкі з аеру і кідаць у ваду.

— Слаўная дзяўчына,—сказаў ён раптам, ня ведаючы, што яму гаварыць.

Цыган з-пад ілба, нейк няпрыветліва глянуў на яго, і голас яго перайначыўся, стаў нейкім трохі варожым:

— А табе што?

— Мне што?

— Але.

— Што-ж мне!? Мне нічога. Хіба я павінен гаварыць, што яна няслаўная, калі яна слаўная.

— А ты як-жа гэта ведаеш?

— А можа й не, чорт яго ведае.

— То ты чаго ўжо кінуўся ў другі бок?

Андрэй паглядзеў на цыгана й падумаў: „Што мне гаварыць з ім і нашто гэта я з ім гавару... І што для мяне яго сястра?! Хіба патрэбна мне думаць аб гэтым. Яна так-жа далёка ад мяне, як і я ад яе. Яна недаступна мне, як і я ёй і думкамі нашымі, і настроямі“...

Яны яшчэ раз удвух закурылі, і цыган падняўся, моцна пацягнуўся й пазяхнуў... Паказалася з пад чорнай жыкеткі сіняя суконная камызэлька з залатым тоўстым ланцужком і цацкамі ад гадзіньніка, і ад гэтага постаць яго стала нейкай вельмі-ж адмысловай на гэтым зялёнапажоўклым нізкім беразе.

— Табе трэба йсьці куды?—сказаў Андрэй.

— Куды мне трэба йсьці?!—задумаўся цыган і, памаўчаўшы, сказаў:—Пайсьці на дарогу, там нашы ехаць павінны...

І яны ўдвух перашлі на другі бок рэчкі і абодва пашлі ў розныя бакі, холадна нейк разьвітаўшыся... Раней дык цікавіў Андрэя гэты чалавек, а гэта нядобра ўжо было быць з ім разам. Раней цікавіў, як брат тае дзяўчыны, а цяпер загэтым-жа стаў нейкім варожым. Андрэй адышоўся трохі, пасьля азірнуўся, каб

упэўніцца, ці далёка ёч. Яго ня было ўжо відно, і Андрэй з трывогаю ад нэрвовага ўзбуджэньня вярнуўся назад. Ен пільна паглядзеў на той берag, на тыя палатняныя будкі. Ціхія і ў адзіноце стаялі яны. Вакол іх скрозь быў роўны і нізкі поплаў, згрызены і пажоўклы, налева жаўцелі кусты, а направа і проста — роўнасьць даходзіла далёка да сіняй нізкай істужкі—можа лесу, а можа хмар. Было блізка некалькі нязгрызеных жывёлаю кустоў, некалькі лапін ад вогнішчаў і далёка на водшыбе блішчаў пад жоўтым сонцам белы конскі чэрап, высахшы й струхлеўшы пад вятрамі. Гэта была вялікая задумёнасьць, як-бы ўвасабленьне нейкай філёзофіі прастораў сьвету... Уяўлялася нейк, што тут павінна была быць высокая трава, горача і страшна ясна сьвеціць сонца і дзьме гарачы вецер. І пад ветрам гэтым трава будзе сьпяваць ціхія і задумёныя песьні над конскім чэрапам. І мэлёдыя гэтая будзе закалыхваць усю зямлю, пакуль ня зьявіцца на ёй чалавек і не засьмяецца над законамі гэтай мэлёдыі...

„Гэта-ж Нэнна яна завецца“, набегла раптам у Андрэя думка, і ён нейк падзіцячаму ўсьміхнуўся...

І пэўна, што ня мог разабрацца ён, што гэта з ім робіцца.

IV

... Гэта зямля, а гэта дарога на ёй... Ноччу зоры й трава халодная... Відны людзі, часам больш іх, часам менш, і нечым і нейк жывуць яны... І там далей таксама гэта ёсьць, і калі я буду там, то буду там усё гэтае бачыць, а тут гэта ўсё застанецца таксама... Наперадзе нешта будзе, цяпер-жа сонца сьвеціць, і шырокі поплаў жоўты ад яго. І журботна нейк ад таго, што стала пуста і глуха, як паехалі ўсе...

Такі і заўсёды быў настрой і такія адчуваньні Нонны.

Ня было вялікіх клопатаў, ня вельмі заядалі яны душу і розум, не ўтамлялі яны... Былі вялікія захапленьні, і тады малое здавалася вялікім, вялікае-ж—малым-мала здавалася, толькі часта было яно чужым і няважным.

Зімою трэба было жыць у вёсках і мястэчках, даводзілася жыць і ў гарадох, і як толькі пачынаў раставаць сьнег, зноў пачыналіся паплавы ды палявыя дарогі. Зімою сустракалася больш людзей і ня то што каб цікавілі гэта вельмі яны, але нейкімі новымі і непрывычнымі здаваліся, і хто-небудзь з іх часам пачынаў якбы цікавіць, а пасьля прападала гэта...

На трынаццатым годзе ўжо моцна акрэсьлена пачалі абуджацца ў Нонны няясныя дзявочыя

смуткі і жаданьні, і тады вырастала чуласьць, але яна пачала прытупляцца з цягам гадоў. У чатырнаццаць год зімою жылі ў горадзе, і тады Былі спробаваны слодачы першага каханьня. Быў ён высокі і ня першай ужо моладасьці. Элеганцкі зьвінеў шпорамі, удала ездзіў на кані. Часта тады хадзіла Нонна з ім у тэатр і адтуль вынесла пакланеньне зьвінючаму бляску сцэны ў музычнай комэдыі. Адзін раз яна бачыла, як артыстку, увабраную так, што здавалася яна нечым асобным ад таго, што было вакол яе, пасьля выкананага ёю танцу, вынесьлі на руках на сцэну, і яна горда прыймала вопleскі і пакланеньне публікі. Тады надоўга захапілася яна гэтым малюнкам і яе пачало цягнуць некуды. Вясною выехалі з гораду, выехаў некуды й вайсковы і ўжо мала калі ўспамінаў пра Нонну, а калі і ўспамінаў, дык толькі хіба нарочна, халодным сваім розумам, каб больш давесьці сабе, што ўсё, што сягоньня здаецца ўсім, заўтра ўяўляецца нічым. .

Нонна прывыкла, што вакол яе гаварылі аб яе прыгожасьці, і сам гэты факт нават нейк прытупіў сьвядомасьць аб гэтым... І любіла яна ляжаць часта на сонцы пад ветрам і старалася здавацца недаступнай. Часта яшчэ зьяўлялася ў яе млявасьць, якая вырастала з свае перша-

прычыны, хоць і далёкай,—з нейкага кволага гультайства.

Цяпер доўга стаялі яны пры горадзе і часта яна хадзіла туды глядзець балет у музычных спэктаклях. І чым больш бачыла яна там бляск сцэны, тым больш імкнулася яе істота быць душой гэтага і нейк нават падняцца над гэтым, стаць цэнтрам гэтага перад публікай, і была ў яе нейкая нездавольненасьць, калі на яе ўсе глядзелі там і яна адчувала, што гэта глядзяць на яе хараство...

Цэлую тую ноч яна не магла заснуць пасьля свайго танцу на беразе рэчкі і, раніцаю праведшы сваіх у горад, яна сумная вярнулася да сваіх будак, і была ў яе нейкая як-бы злосьць, што яна адна й няма каму тут глядзець на яе. Амаль цэлы дзень праляжала яна за будкаю на сонцы і нічога ёй ня думалася, пасьля нейк мучыла адзінота; і гэта было няпрывычна, бо адзінота-ж была заўсёды ў паплавох і палёх...

Яна раней чула, як брат яе доўга сьпяваў сам сабе ціханька нешта і моцна пляваў курачы, пасьля чула, як з нейкім ён гаварыў, далей адышоўшыся, пасьля стала ціха... Ёй уздумалася пайсьці на бераг рэчкі, сесьці там, пакул яшчэ сьвеціць сонца, рваць там траву ці лісьце, разрываць на дробныя кава-

лачкі, кідаць у ваду і глядзець, як да ўсяго абыякавая вада нясе іх на сабе. Так можна сядзець доўга, пакуль ня стане холадна й ня прыдзе аднекуль брат. А там будзе ноч, будзе гарэць агонь, пасьля патухне. А там пазавуць свае ў горад куды-небудзь скакаць перад публікай у кафэ, і там будзе зусім іншае...

Яна паволі ўстала і, праціраючы заспаныя вочы, як п'яная, ківаючыся ў бакі, вышла з-за будкі. І пашла да рэчкі, ціха й паважна ступаючы босымі нагамі па нізкай траве, і перад сабою ўбачыла Андрэя. Гэта было для яе звычайным бачыць людзей на беразе і нічога ёй гэта не сказала. Яна, з абыякавасьцю да яго падышла да вады і села. Андрэй нагнуўся з парэнчаў недаконченага мосту й стаў глядзець на яе твар. І пасьля таго, што ён пераж‌ыў за апошнія два дні, тое, што ўбачыў ён, нейк аглушыла яго нечаканасьцю. Твар у гэтай дзяўчыны быў прыгожы і яшчэ прыгажэйшы ад таго, што быў смугляны. Толькі ня было ў ім таго, што здалося яму й што відно было тады вечарам, як скакала яна. Ён чакаў угледзець тут тое, што было-б надзвычайнае, а тут была толькі вялікая прыгожасьць, і толькі нейк узьнепакоіла яго ў ёй хітра-жаночая, чуць прыметная ўсьмешка. Толькі, як ішла яна, тады

ахваціла яго нейкая як-бы трывога, і цяпер было нядобра ў адчуваньні надыходзячага. Ён падышоў бліжэй, да канца мосту, пад самы той бераг, і яшчэ заглянуў ёй у твар. Прымеціў зьмятую ад ляжаньня левую палавіну твару, дзьве сінія жылкі на шыі і цёмную маршчынку пад вокам. Ён прыжмурыў вочы і ў цэлым захапіўся тады хараством яе твару. Пасьля зноў стаў заўважаць тыя дробезі, і стала зноў яму нядобра. Шкода вельмі стала нечага, і адчуў ён вялікі смутак па тым харастве, якое бачыў тады вечарам у час яе скокаў і якое насіў у сваіх адчуваньнях усе гэтыя дні...

Нонна бачыла, што ён пільна глядзіць на яе, і ён, пасьля тых дум і мараў, якія былі цэлы дзень у яе, здаўся ёй нейкім нязграбным, і ёй захацелася пасьмяяцца над ім. І яна пачала цьвяліцца з ім. Яна з жаночаю тонкасьцю чуць усьміхнулася яму здалёк. Гэтая ўсьмешка зноў абудзіла ў Андрэя нешта падобнае да таго, што было з таго самага вечару, толькі больш жывое, з большаю перавагаю думак. І тое, што было кагадзе, дало яму нейкую бадзёрасьць і нават нейкі задор, нейкую нават насьмешлівасьць, толькі трывожную і вострую. Ён прыжмурыў левае вока і таксама скрывіў твар усьмешкай.

Тады ёй раптам спадабалася далей разгарнуць гэткую гульню, нейк адчула яна, што можа ўзяць пад уладу сваіх усьмешак і выразаў твару гэтага чалавека, і яна сагнала з твару усьмешку й надзьмула губы. Яна гэта рабіла выгляд сталасьці, а ўсе рысы яе твару сьмяяліся. Тады Андрэй пашоў да яе на бераг. Яна падняла голаў і зноў як-бы ўсьміхнулася, зрабіўшы гэта так, што можна было захацеўшы падумаць, што гэта яна й не сьмяецца.

— Сьмешна?—з фальшывай гіроніяй, стараючыся паказацца вясёлым, сказаў Андрэй.

Тады яна чуць прыметна маргнула яму правым вокам і апусьціла голаў уніз.

Ён сеў непадалёку і, стараючыся сілай захаваць на твары ўсьмешку, глядзеў на яе. Яна павалі падняла голаў і, паставіўшы нек коса вочы, некалькі момантаў моўчкі глядзела на яго твар.

І ён здаўся тады ёй інакшым, чым раней. Нешта заўважыла яна ў ім шырокае, затаенае сама ў сабе, моцна адрозьненае ад таго, што бачыла яна ў іншых на гэтым самым беразе і заўсёды на дарогах і глухіх гэтых мясьцінах. Нешта было ў іх для яе нагляданьня, што ня было зьвязана з тым, што яго абкружвае і што можа трымаць у сваёй уладзе многіх. Ён

уявіўся ёй нейкім неразгаданым, хоць нельга сказаць, каб цікавым. Сама ня ведаючы, як ёй далей трымаць сябе, яна апусьціла ў ваду сухі дубец, пачала вадзіць ім у вадзе і нешта насьвістваць задумёна-вясёлае. Ён-жа адчуваў, што яму трэба сказаць што-небудзь і ня ведаў што... Так сядзелі яны моўчкі некалькі хвілін, доўгіх для яго й поўных нейкага, нават вясёлага нейкага чаканьня для ее. Пасьля ён нагнуўся, узяў у руку некалькі берагавых каменчыкаў і пачаў моцна кідаць іх у ваду.

Яна зноў усьміхнулася, з большаю мяккасьцю.

— Чаму ў вас тут ціха сягоньня,—сказаў ён і тут-жа паправіўся:—Нудна тут сягоньня ў вас. Брат ваш гаварыў мне сягоньня, што музыканты вашы паехалі.

— А дзе вы брата майго бачылі?

— Тут.

— А нашто ён гаварыў вам гэта?

— А от трэба было яму дык ён і сказаў.

Яму было прыемна й здавалася патрэбным гаварыць так, каб ёй здаваліся здарэньні не такімі простымі, нават таемнымі. Ён ня ведаў, што гэта яна гуляе з ім, пакпіць хоча над ім, ці гэта ў яе тут жаночая незразумелая шчырасьць... Ён ужо не прымячаў яе твару, ён

глядзеў на яе рукі, на фалды шырокай яе адзежы. І не спадабалася яму, што многа блішчастых караль у яе на шыі, яны мелі выгляд крыклівы й рабілі ўражаньне нейкага блішчастага звону і гэтым зьневажалі глыбокае хараство...

Яна бачыла, што гэты хлапец нудзіць па нечым і ў гэтую хвіліну па ёй. І сваім пачуцьцём жаночым дагадвалася, што нават гэта ня зусім па ёй, а ў ёй наогул па жанчыне, па яе прывабнасьці. Яна разумела гэты смутак мужчыны і ўжо на вопыце ўпэўнілася, што не пастаянны ён у мужчыны да аднае жанчыны і пройдзе пры цеснай блізасьці і тады прабудзіцца нявызначаны і агульны не перад ёй, а перад паняцьцем „жанчына“... Яна ўспомніла былую зіму ў горадзе, і ўсё гэтае ўразуменьне зьняважыла яе, і яна раптам варожасьць вельмі кволую й незаўсёды прыметную адчула да Андрэя. І ёй раптам стала патрэбным памучыць яго, каб пасьля назаўсёды забыць, бо цяпер ужо зусім адчула яна, што няцікавы й непатрэбны ён ёй. Так яна й пачала з ім цьвяліцца. Яна яшчэ ўсьміхнулася яму, пасьля вырвала пальцамі травы й кінула на яго. Ён устрывожыўся радаснай трывогай і востра глянуў на яе. Яна пажаночы глянула на яго й апусьціла вочы.

Тады ён падсеў да ее бліжэй. Яна зноў усьміхнулася, зноў апусьціла вочы. Ён падняўся, падышоў да яе і раптам сей зусім блізка і прыціснуўся да яе. Яна маўчала, і ён моцна сьціснуў яе руку, а пасьля абхваціў рукою яе плячо. Яна ўжо знала, што гульня скончана, што ўсё ўжо зроблена, што для тае мэты больш можа толькі пашкодзіць. І яна пасядзела так з ім поўхвіліны і, ціха адапхнуўшы яго, паволі ўстала й, паважна гойдаючы станам, пашла ў свой бок. Ён ня зьдзівіўся гэтаму, толькі не чакаў гэтага. Ён усхваціўся раптам і пашоў за ёю. І ў тую хвіліну радасна блiснула ў яго ўпэўненасьць, што гэта-ж яна наўмысьне, каб ён ішоў з ёю, што яна шчырая з ім. А яна азірнулася і сказала яму:

— Ня йдзі.

— Я пайду,—сказаў ён з горкай трывогай.

— Ня йдзі, нічога табе ад мяне ня будзе. І нічога табе ад мяне ня можа быць.

— Можа быць,—сказаў ён з пачуцьцём блізкім да пачатку злосьці.

— Ну-ну!—сказала яна горда з фальшывай сталасьцю.

— Нонна!—пазваў яе ён.

Яна зьдзіўлена паглядзела на яго і зноў пашла. І, дашоўшы да самай будкі, яшчэ раз

азірнулася і з такой-жа фальшывай сталасьцю, але ўжо са сьмехам у вачох, паківала на яго пальцам. І схавалася ў будку.

Ён некалькі хвілін стаяў на адным месцы, з прытупленаю вастратою ў пачуцьцях, пасьля пашоў назад і стаў на мосьце і глядзеў моўчкі на ваду. Пасьля яму стала брыдка перад ёю, што ён стаіць тут і не адыходзіць; пачаткі гордасьці заварушыліся ў ім, і ён плюнуў уніз і пашоў кустамі на палявую дарогу.

— А ну яе к чорту,—сказаў ён моцна з патугаю, нясучы ў душы смутак.

І ахваціў гэты смутак думкамі, вышаўшы ў поле. Тады яскрава й выразна думаў, што гэта-ж па гэтай цыганскай дзяўчыне такі вострый смутак у яго.

V

У тую ноч Нонна доўга ня спала. Была ў яе журба і даходзіла да мяжы са смуткам ..

Тады сьвяціў над паплавамі месяц і ясна, і пуста, і страшна ціха было ў прасторах. Бялела нейк далёкая роўнасьць зямлі, ня шумела трава і іншых ніякіх ня было зыкаў. І моцна пахла вясеньняю ноччу... Некалькі разоў з вечару пачыналі плакаць далёкія птушкі, а пасьля толькі раз адна крыкнула... Так і сьвяцілася ноч і ціха драмала...

Брат Нонны з вечару доўга хадзіў каля будак, гаварыў з старым цыганом з другое будкі, пасьля хадзіў путаць коні й доўга там сьвістаў ім і, як пачаў узыходзіць месяц, лёг у будцы і зразу моцна заснуў. І ў суседняй будцы спалі. Тады Нонна вышла босая й неадзетая і села пры рэчцы і сядзела так не варушачыся. Яе некуды цягнула, хацелася некуды йсьці, нешта рабіць, дзейнічаць, нешта й некага пакінуць, нешта й некага знайсьці. Але было гэта нявызначаным у сьвядомасьці, як пункт. Нешта давіла ёй душу і падобна было, што як-бы гэта нешта было добрае, патрэбнае й слаўнае, і цяпер няма яго... І трудна было ёй прывясьці ў парадак пачуцьці. Давіла яе й тое, што сьвяціў над паплавамі месяц і разам з тым нейк і важна і патрэбна было тое, што сьвеціць ён. Давіла цішыня й размах пустых прастораў і разам з тым дарагою й любаю была гэтая шырокая ціш.

Плылі ў галаве кавалкі думак аб тым, што было дагэтуль, і думалася нейк нутром аб тым, чаго й ня было, што было нязнаным, нябачаным. У смутку варушылася нездавальненьне нейкае і журба аб усім, журба вострая, рухавая, жывая і цяжкая і любая, журба аб жыцьці. Такая няроўная, якою бывае й радасьць аб жыцьці,

такая-ж патрэбная для абнаўленьня жыцьця...

Было журботна й ад таго, што адзіноцтва было вакол і як-бы гэта залазіла яно ў душу. Было гэта няпрывычным і можа ад таго, што паехалі ўсе, пашлі адгэтуль назаўсёды маладыя і блізкія і цяпер вось недзе нешта думаюць, робяць і адчуваюць... І раптам вынікла думка аб сваёй згубленасьці тут, бо нейк цьмяна адчулася, што недзе нешта існуе іншае, якое—невядома, але ўявілася яно, як пункт здавальненьня для чалавека.

„Можа гэта нашы там зусім вясёлыя і думаць ім нічога ня трэба", выразьней за ўсё раптам падумала Нонна.

А пасьля йзноў сядзела і ўсё адчувала і знае, і нязнанае і толькі не адчувала таго, што ад адзіноцтва васеньняй ночы і маладой чуласьці гэта ўсё ў яе... І яшчэ было ў яе, але больш ужо ў думках, нездавальненьне ад таго, што адна яна тут, ніхто яе ня бачыць, ніхто на яе не глядзіць, не гавораць пра яе, не захапляецца ею... І ў сярэдзіне ночы пачала ў яе сьпець думка, сьперш няроўная, а пасьля з адзнакамі мала калі быўшай дагэтуль рашучасьці... І часамі ёй хацелася, доўга і ціха...

Месяц высока падняўся і пабялеў і пабялела нізкая трава; холадам дыхала рэчка і недзе

лёгкім стукам абазвалася дарога. Ноч пераламалася на другую палавіну, і больш востра запахла ўсё. Нонна ўстала й паволі пашла па беразе рэчкі. Дашла яна далёка, да нейкай чорнай ральлі, у задуменьні пастаяла там на адным месцы і пашла назад. Раптам усё пачало кіпець у яе настроях, узьнялася нэрвовасьць, і яна пашла хутчэй. І проста ўвашла ў цёмную будку. Там лягла пры халодным палатне і пачала плакаць, стараючыся не пабудзіць нікога. Пасьля яна сьціхла, але з плачам у душы сьцішылася й пад самы дзень дрымота агарнула яе...

Прачнулася яна, як было ясна ад сонца. Брат зьбіраўся ехаць у горад, каб прадаць там коні і шукаць там на зіму кватэры, і яна вяла пачала памагаць яму. І ў час гэтай работы вярнуліся з гораду дзьве дзяўчыны, што нядаўна жылі тут. Вярнуліся, каб сказаць ёй, што наняліся яны ўсе на цэлую зіму сьпяваць у кафэ і што без яе няможна абыйсьціся для танцаў. І што трэба сьпяшаць выехаць той у горад.

Бесклапотная гульлівасьць і вышыня настрояў раптам ахвацілі Нонну. Яна пачала сьпяваць і дурэць, як дзіця. І такі настрой не пакідаў яе доўга, хоць трохі пасьля прытупіўся...

Па поўдні яны даехалі да гораду. Брат Нонны там застаўся, а тры дзяўчыны селі пад вечар на поезд і выехалі ў дальні горад... Брат кіўнуў Нонне галавою; у яго нядобра і сумна было на душы...

VI

Два дні ня мог прыйсьці да сябе Андрэй. Каб забыцца, моцна ўвашоў ён у работу, стаў маўклівы, і вечарамі выходзіў на вуліцу слухаць, як гаварылі над старым дахам жоўтыя клёны. Нейк не па сабе яму было й ад таго яшчэ, што, як дазнаўся ён, што няма ўжо на беразе палатняных будак, а, значыцца, няма блізка й Нонны, цьмяна й неаформлена адчуў, што нават сумна-тонкія і вострыя перажываньні засталіся нават як-бы й не па Нонне, а так нейк па нечым, можа па тым, што ёсьць, а можа па тым, чаго няма зусім і чаго не хапае ў сьвеце, і па чым сумуе і ад чаго кіпіць глыбіня чалавечай істоты. Многа тады пачало зьяўляцца ў яго новых думак, нябывалых дагэтуль. Было чаканьне нечага і нецярплівасьць. А на трэці дзень прышоў да яго ліст з дальняга гораду ад земляка. Звалі яго ў горад, і ад гэтага перавярнулася ў ім тое, што навявала папярэдні настрой. Раптам ён ясна прыпомніў Нонну, як яна ўсьміхалася, а пасьля не дазволіла яму

йсьці за сабою, і раптам вырасла ў ім упэўненасьць, што ён нейк вышэй яе стаіць на зямлі; што ён больш значны і гордасьць яе няважна нікому. Сум у ім астаўся шырокі, але нейк раптам вышла з яго кругу Нонна і зрабілася нечым асобным. І зноў яна неўзаметку пачала вырастаць і аддзяляцца ад усяго. Тады ён стараўся зьняважыць яе ў думках сваіх, а яна яшчэ больш вырастала. І ён доўгімі і настойнымі думкамі вызваў у сабе на яе нешта падобнае да злосьці. Сілаю ўпэўніў сябе, што гэта злосьць і што так трэба, што гэта абсолютная сапраўднасьць. Пасьля-ж набеглі, згусьціліся пачуцьці і заглушылі ўсё гэтае, што было ў думках. Тады зьявілася толькі мяккая крыўда на Нонну і ад гэтага прышло сапраўднае ўжо ўзвышэньне над ёю, затаенае ў самым толькі сабе. Тады яму зрабілася самому перад сабою брыдка й нядобра за тое, што паддаўся ён быў у той першы дзень слабасьці—у сувязі з тым, што ўбачыў яе першы раз, варушыў сваю душу, паднімаў з яе дна ўсё пережытае, вострапакутнае і цяпер ужо сьвятое; што плакаў ён вечарам на холаднай зямлі. І нават нядобра адчуваў ён сябе перад братам... Пасьля раптам наплылі на яго ўсякія думкі, у якіх патроху зьнікаць стала Нонна і патроху апускацца па-

чалі пачуцьці. Ён ужо з братам гаварыў аб усякіх справах, вырашалі ўдвух час яго ад'езду і ў апошні дзень перад ад'ездам езьдзіў ён з братам на поле. У думках яго ўжо малявалася шырыня новай працы, вельмі важнай і патрэбнай, усякія магчымасьці і новая прывабнасьць.

Перад самым выездам зусім амаль згладзілася з думак і нават пачуцьцяў Нонна...

Горад спаткаў яго вясёлага, прыняў яго здольным лёгка ўжо прапускаць праз сябе ўсё, не прымячаючы ў вялікім шуме вялікай цішыні. Гэта было першае поўнае здавальненьне жыцьцём, незачэпленае расчараваньнем.

Быў шосты дзень пасьля таго вечару, калі ён засумаваў па цыганскай дзяўчыне.

VII

У той сухі і ясны вечар, як у гарадзкім садзе з ліп і асін ападалі апошнія лісты, балетмайстра музычнай комэдыі Лінскі ў дрэнным настроі ішоў з тэатру. Перад спэктаклем даведаўся ён, што жонка яго езьдзіла ў суседні горад зусім не для тых спраў, аб якіх гаварыла, а езьдзіла дзеля зусім іншага, аб чым цяпер сьведчыў перахвачаны ім выпадкова ліст да жонкі ад нейкага Аксютовіча. І хоць Лінскі сам часта езьдзіў у іншыя гарады не для тых

спраў, аб якіх гаварыў жонцы, хоць спэктаклі ў тэатры й не зацягваліся да таго позьняга часу, у які Лінскі прыходзіў кожную ноч дадому, але пакуль што жонцы яго ніякіх лістоў перахваціць не давялося, і загэтым Лінскі лічыў сябе пакрыўджаным жонкаю. І хоць балет у тэатры ў той вечар добра ўдаўся, не разагнаў усё роўна кепскага настрою Лінскага. І пасьля спэктаклю вышаў ён першым, не пашоў з артыстымі разам, а адзін зашоў у гарадзкі сад. У глыбіні свае душы ён быў нават рад таму, што выявілася ў адносінах жонкі да яго, бо будзе прычына, выгадная для яго, разыйсьціся хутчэй з ёю, але надворна было яму прыемна адчуваць сябе пакрыўджаным. Ён сеў на пустую лаўку ў садзе і стаў слухаць як зашумелі раптам дрэвы і больш тады западалі лісты на зямлю. Ад гэтага й ад віднаты адчуў ён урачыстасьць ночы і вялікасьць хараства. І патроху тады забыў ён пра сваю мізэрную крыўду, і прыемна было яму сядзець тут. Раптам пашкадаваў ён, што спэктакль ужо скончаны і што няма як ужо слухаць музыку і глядзець на хараство балету і жыць у тыя хвіліны толькі пачуцьцямі. Ён сядзеў і маўчаў і сам таго не прымячаў, што моцна думаў аб многім...

З асьвечаных вокан кафэ сыпануліся на яго сухія кароткія зыкі некай полькі і трудна было разабраць яму, на чым гэта ігралі. Тады ён пашоў туды, адкуль беглі зыкі, увесь ахвачаны жаданьнем толькі слухаць, бачыць і адчуваць...

У кафэ на нізкай эстрадзе стаяў тоўсты, прысадзісты чалавек з гітарай у руках і на заднім пляне яшчэ некалькі гітарыстых. Цяпер яны маўчалі.

— Нонна Аліна выкачае польку,—заявіў тоўсты гітарысты, і Лінскі сеў за столік з бяздумным чаканьнем.

Гітарыстыя пачалі выбіваць на гітарах такт, і Лінскі ўбачыў Нонну Аліну. Пры вячэрнім сьвеце твар яе здаваўся сумным і вясёласьць штучнаю, і нейкаю надзвычайна далёкаю была яна ад усяго, што было вакол яе. Толькі прашло ўсё гэта, як пачала яна скакаць і раптам здавацца стала, што гэта не прымячае яна нікога і скача сама для сябе.

Лінскі адчуў радасьць блізасьці хараства і нейк нават у большай меры, чым у тэатры, здалося гэта самым важным і затоеным само ў сабе. Тады стала для яго мізэрным усё тое, што ён кагадзе адчуваў; нязначным і ліст да жонкі, перахвачаны ім, і вялікае адчуваньне малое крыўды. І нейк як-бы занудзеў ён, што ні-

хто не адчувае тут гэтага хараства, а пасьля зьявілася патрэбнасьць у ўзвышэньні яго. Тады пашоў ён блізка да эстрады і нецярпліва чакаў, калі яна зыйдзе адтуль. Пасьля доўга гаварыў з ёй у суседнім пакоі. Вынікам гэтай гаворкі было тое, што Нонна ад радаснай нэрвовасьці доўга не магла заснуць у тую ноч, а назаўтра Лінскі зашоў у брудны, праходны пакойчык, дзе жыла Нонна, і ўдваіх пашлі яны ў тэатр на балетныя спробы. Цераз пяць-жа дзён у афішах да тэатральнай пастаноўкі было напісана: „...Выступіць новая прыма-балерына, цыганка Нонна Аліна“...

Андрэй бачыў яе ў тэатры на сцэне. І зноў ахапіў быў яго сум па ёй, але цяпер іншы, чым тады—сум моцнага, які можа ўзяць тое, па чым сумуе, ды разважаньні не дазволяць гэтага. Сум гэты насіў ён у сабе доўга, упэўнены, што пройдзе ён. І ён прашоў, толькі пакінуў па сабе сьлед—упэўненасьць у тым, што ўва ўсім ёсьць смутак і ўва ўсім ёсьць шчасьце...

А ўсё-ж стараўся ён не сустракаць Нонны і ня бачыць яе.

ПАРФІР КІЯЦКІ

(Малюнкі людзкіх адчуваньняў)

I

Ішло яно доўга і часамі нават раней ужо зьяўлялася, але, памучыўшы трохі, адыходзіла. А гэта прышло зусім і моцна заявіла аб сабе: я ёсьць! І тады здаровы і моцны мужчына—гарадзкі поп Парфір Кіяцкі—адчуў: гэта-ж смутак. І самае важнае было ў адчуваньні, што гэта не на жарты, што прышло яно з вялікаю й страшнаю меркаю. Паставіць яно чалавека перад сабою і скажыць сурова: „Пачакай-жа ты, брат ты мой, вот я табе адно перамераю, што ты такое ёсьць. Тады я табе дам, вызначу табе тое месца, да якога ты падыйдзеш па гэтай мерцы“.

Сьперш хадзіў Парфір Кіяцкі нек як-бы што згубіўшы, адчуваў сябе так, як-бы сапраўды яго мералі, пасьля пачаў адчуваць, што ў гэтым як-бы ўжо некая нормальнасьць. Тады начамі ня

спаў, падоўгу хадзіў з кутка ў куток і бесьперастанку курыў...

— Што з табою робіцца?—папытала раз жонка.

Ён паглядзеў на гэтую сытую, прывабную жанчыну, будзіўшую ў ім заўсёды дагэтуль вострыя жаданьні, здавальненьне якіх заганяла некуды далёка ўсе іншыя смуткі й радасьці, сказаў:

— Смутак мяне заядае.

— Чаго? Ну, чаго ён у цябе?

— Я ня ведаю. Як-бы месца мне няма на зямлі, як-бы тое, што ўва мне і пры мне—ня тое, што трэба, нават мне самому.

— Дзівак ты,—сказала спакойна жанчына—ну, чаго табе трэба? Чаго табе не хапае? Вунь аднаго павідла наварыла я повен склеп. Еж ды жыві.

Ён насьмешліва глянуў на яе і хацеў сказаць ёй што-небудзь вострае й зьневажаючае, але толькі злосна плюнуў сабе пад ногі і пашоў у другі пакой.

Была туманная раніца. Расплывалася імгла й цякла вада. Плакаў сад мокрым гальлём ад радасьці блізкага сонца, і крычалі над садам вароны.

— Дзе дзецца?—сказаў моцна Парфір Кіяцкі і, выкінуўшы з губ папяросу, закурыў дру-

гую. Пасьля прашоў два разы з кутка ў куток і стаў напроці вакна. І адчуваў, як у галаве яго формуецца нешта шырокае й цяжкое, якое, ці то гэта прыназначана давясьці да канца нейкую важную работу з ім, ці то проста, каб мучыць яго. Як-бы гэта й думкі там зьбіраліся й нешта іншае, што некалі было і што яны цяпер зноў цягнуць за сабою. Пачало нешта раптам ціснуць у лоб, хацелася спаць, але ведаў, што не засьне. Так стаяў і думаў. Думкамі стараўся скомбінаваць усё тое, што вакол, зрабіць з яго цьвёрды і малы жмут, каб лепш зразумець яго, каб лепш і беспамылкова вызначыць яму месца, калі яшчэ ўмесьціцца яно ўва ўсякім месцы—бо можа ўвесь сьвет яго—адзінае месца й прычына. Думкі ў яго галаве нек так варушыліся і былі такімі цяжкімі, што як-бы й ня плылі яны, а нек валакліся і прытым усё аб нешта спатыкаліся. Так не маглі яны доўга ясна паставіць перад чалавекам нечага таго, што самы важны, самы патрэбны пункт усяго. Гэты пункт не адчуваўся, была ўпэўненасьць, што ён існуе, а што ён і дзе ён—трудна было ўведаць, і гэта мучыла.

І тады ўжо ясна адчуў Парфір Кіяцкі: „Гэта-ж трэба мне нешта важнае прыпомніць". Адчуваньне гэтае вызвала аднекуль з глыбіні

істоты некую як-бы ўпэўненасьць, што гэта-ж калі ня прыпомніць ён, дык гэта будзе роўна таму, што каб гэта рушыўся раптам увесь парадак сьветабудовы.

Так усё стаяў ён, жмурачы вочы й зьбіраючы маршчакі на ілбе ад наплыву думак.

Чутно было, як за сьцяною ў кухні жонка бразгала жалезнай пасудай, і гэта таксама мучыла. Уяўлялася нек ад гэтых зыкаў, што гэта жонка як-бы стаіць у некай бочцы з павідлам. Павідла ўваходзіць у яе ўсёю ненавіднаю масаю і ад гэтага жонка такая гладкая. І ўжо зьяўляцца пачала нейкая варожасьць да гэтай каханай увесь час жанчыны, некая нават агіднасьць. Усё, што было дагэтуль паказвалася нек іначай, з адваротнага боку. Раптам думацца стала аб тым, як гэтая жанчына ела, а ён глядзеў ёй у твар і з захапленьнем думаў аб сваім каханьні да яе. А гэта ўяўлялася ўсё так: есьць яна — гэта значыцца расьцягваюцца мышцы, паднімаюцца зубы, складаецца туды яда; пасьля праходзіць праз горла й пасьля адваротны бок усяго гэтага процэсу...

— Я, значыцца, пачынаю траціць розум, я хворы, — сказаў павольна і моцна Парфір Кіяцкі. — Так, гэта так і ёсьць... Кончана, значыцца...

Ен усё гаварыў, як-бы стараючыся ў гэтым упэўніць ні то сябе, ні то гэты самы процэс траты розуму.

— З кім ты говорыш?—запытала жонка, уваходзячы раптам у пакой.

— З табою,—раззлаваўся мужчына.

— То што ты мне гаварыў, я ня чула.

— Тое гаварыў, чаго ты не зразумееш.

— Няўжо, патвойму, я такая дурная,—раззлавалася жанчына.

— Я гаварыў,—закрычаў раптам ён,—каб ты пабольш у павідле плавала, дык таўсьцейшаю будзеш!..

Жонка пачала выціраць сьлёзы й вышла, а яго душу запоўнілі роўналежна розныя адценьні чатырох пачуцьцяў: побач умясьціліся элемэнты гумару, горкай злосьці, смутку й абыякавасьці...

— Значыцца, так,—сказаў Парфір Кіяцкі,—значыцца, так... Ага... Так, так, так...

І ён застукаў пальцам па вакне, як-бы разганяючы гэтым свае думкі, ці завучы каго знадворку.

І чым больш стаяў ён так і стараўся нешта прыпомніць, тым больш яскрава ўяўлялася яму, як-бы нешта шырокае плыве яму насустрэч; плыве пад ім, і ён ня ведае, куды глядзець, каб

убачыць тое, што трэба яму... І вось яно патроху прыпыніла свой рух і закружылася ўжо, зьбіраючы й зганяючы гэтым кружэньнем на сабе сваю масу. Маса вырасла на сярэдзіне ў некі ўзгорак, з вострым верхам; і гэтая вастрата раптам стала ўвасабленьнем таго, што трэба, але яго яшчэ засталося зразумець...

— Гэта-ж думкі мае так, — сказаў моцна Парфір Кіяцкі.—Так, так. Гэта думкі так рассыпаліся й зьбіраюцца...

Тады, ужо не стараючыся прыпамінаць, раптам прыпомніў:

Няма ў яго ніводнай думкі ў галаве і настроі яго—як той сіня-халодны вечар, калі было гэта. Прашло якраз у той дзень нешта тое тупое, што мучыла два дні і што яшчэ не аформілася, як востры смутак перад жыцьцём... Гараць агні і крычаць нешта вуліцы вечару, а ён ідзе адзін, з лёгкасьцю пасьля таго сплыўшага, якое й прышло нямаведама адкуль і ад чаго і сплыло нямаведама ад чаго і куды... На яго лінуліся вострыя каплі зыкаў: недзе блізка гралі і стукалі нечым у тахт, і ад гэтага захацелася яму скінуць з сябе футра, бо нек горача стала, паплысьці ў зыках і самому сярод іх арудаваць. Раптам страшна стала думаць пра дзеравяныя сьцены свайго дому, бо яны

нейк уявіліся, як мізэрнасьць, а душа запатрабавала тады ўсяго, процілеглага ёй. Зыкі вырвалі ў адчуваньнях сьветласьць і хараство і яшчэ нейкі простор, у якім патрэбен сьмех і нейкія іскры—можа гэта радасных пачуцьцяў ці лёгкіх настрояў. І тады ўжо ня думалася, а тольki жадалася. Уявілася, што ўсё-ж гэта ёсьць—і зыкі чутны, і агні гараць, і лёгкасьць адчуваецца і не хватае толькі распусьціцца ўва ўсім гэтым, але было адчуваньне, што й гэта надыдзе.

Але тады ўбачыў ён перад сабой жанчыну. Ішла яна лёгка, квола стукала нагамі па цьвёрдаму бруку і гульліва гойдала станам. І нек стала ясна тады яму, што гэта-ж і ёсьць увасобленьне таго, што кагадзе адчувалася, што гэта можа й ёсьць тое адзінае, што патрэбна было яму тады для нейкай гармоніі і ад чаго гусьціліся жаданьні.

Яна прашла трохі перад ім і раптам згінула недзе на раздарожжы вуліц. І як-бы гэта панясла яна з сабою ад яго быўшы настрой; парушыла тое, што кагадзе ўстанавілася: зьявілася раптам страшная ўпэўненасьць, што гэта і ўсё, што вакол—не яго, ня ў ім, а недзе за ім, і да яго мае ён дачыненьне няглыбокае, пустое. І ўся тая гармонія па-за ім. Ён няпрыметны. І ня ён гэта вырас быў істотаю сваёю

на ўвесь сьвет, а сьвет вырас хараством сваім і свая велічыня толькі здалася, бо была істота адрозьнена ад вакольнага.

„То, значыцца, месца нявызначана мне або адарвала нешта мяне ад майго месца“, шавяльнулася панурая, як макрата зьледзянелага сьнегу, думка.

І пасьля зразу пачало расьці ў ім нешта і вострае, і тупое, і важнае, і непатрэбнае... Заставіла яно яго ўвесь той вечар хадзіць па вуліцах і да нечага прыслухоўвацца. А як надакучыла яму хадзіць—балець сталі ногі і прапаў усякі парадак у пачуцьцях і думках, нават нейк як-бы спыніліся пачуцьці й думкі—тады пацягнула яго ў цішыню чатырох сьцен. Там было цёмна і ў гэтым кутку стварыўся свой уласны сьвет, асобны ад таго, які быў па-за гэтымі сьценамі і ў якім ня было месца чалавеку. Тады ён сеў моўчкі ў куток і праседзеў так да паўночы, бяздумна адчуваючы гэтае страшнае й неаформленае... А назаўтра раніцаю яно ўжо вызначылася, як смутак у сьвеце аб сьвеце. І ён адмежаваў яго ад усяго...

Да самага поўдня смутак гэты прымушаў бачыць кволы і недасягаемы стан бачанай учора жанчыны, а пад вечар затаіўся смутак самім сабою і сам у сабе...

II

Як ужо выявіцца ў адчуваньнях пералом буры душы, раптам зьяўляецца процілеглы таму, што бывае ў пачатку буры. Зьяўляецца вялікая патрэба ў цішыні ды спакоі. І як прыдзе гэтая цішыня—гэта ёсьць ужо новая бура... У часе гэтай патрэбы зьбіраецца ў чалавеку ўсё ў звычайны парадак: паволі і паступова зьбіраюцца ў свае берагі разбураныя пачуцьці, выбіваюцца на свой сьлед звычайны выбітыя з яго думкі. І гэта тады, калі засталіся ззаду жыцьцёвыя горы.

Самае-ж вялікае бывае тады, калі яшчэ бурамі рвецца душа і не пазнаць яшчэ—шырацца буры ці заціхаюць, а істота дашла ўжо да найвышэйшага пункту імкненьняў—або сьцішыць буру, або адыйсьці ад яе, каб яна заціхла сама ў сабе... Тады тое, што змагаецца з варожымі сіламі, выходзіць з глыбіні істоты, па-за яе, і можа выяўляцца ўва многіх, дробных часам жаданьнях, незразумелых чалавеку ў звычайных настроях. Зьяўляецца жаданьне бачыць вакол сябе і ўва ўсім парадак, як-бы гармонію ўсяго, бо бура—хаос, патрэбны для аднаўленьня гармоніі... Гарэла пры сьцяне ў хаце маленькая лямпачка і давала хаце прытульны выгляд, але ляжала на зямлі некалькі

паленьняў дроў і гэта хвораму Паўлу калола ў вочы, хоць гэта было й ня самым вялікім. Самае вялікае даходзіла да сьвядомасьці: ці гэта праходзіць хвароба, ці праходзіць жыцьцё? Але было гэта рэдкімі момантамі, пасьля ападала яно, і думкі былі такімі слабымі, што ня ў іх гэта, а так недзе ў істоце было адчуваньне непарадку ў тым, што накіданы былі ў хаце дровы. Было гэта з самага вечару, а пасьля, у глыбіні ночы, мусіць было вялікае змаганьне жыцьця з хваробаю, і пасьля гэтага, у першыя-ж моманты, зьявілася жаданьне, каб прыбралі гэтыя дровы.

Звычайна ўва ўсе дні хваробы мала гаварыў Павал, а гэта неспакойна пачаў патрабаваць.

— Якія дровы і што яны мяшаюць?—пыталі ў яго.

— Дровы прыбярэце,—прасіў ён і прабаваў падняцца, ды слабасьць мяшала.

А пасьля нек і сіла стала зьяўляцца. Тады прыбралі дровы, падумаўшы, што гэта баіцца Павал холаду і думае, што дровы знадворку халодныя, вільготныя. І хоць прыбралі іх, але ў хворай сьвядомасьці яны засталіся на целую ноч і як-бы цiснулі грудзі. І зусім ужо ўявілася яму, што гэта-ж ляжаць гэтыя дровы на грудзёх і давяць і, значыцца, трэба скінуць іх

з грудзей, хоць ясна было, што параскідаюцца яны ў большым ящчэ непарадку па хаце. Але тады раптам ускінуўся вялікі бунт істоты, бура супроць буры, і няважным стаў непарадак. Вышэй усяго стала сваё „я“, якое давілі і тады.

— Вакол зраблю хаос, а сам паднімуся над ім!..

З усіх сіл рвануўся Павал і раптам пачаў дыхаць раўней. Сьціх і ні то задрамаў глыбока, ні то бура пачала выяўляцца надворнай цішынёй.

Пачалася другая палавіна ночы і мела яна ў сабе нешта падобнае да таго, што было ў пачатку хваробы. У тыя дні нек раптам стала любым, дарагім усё, што было і вакол і раней. Хоць у жыцьці і не зьвярталася на яго ніякай часам увагі, а гэта раптам вырасла яно сваёю прывабнасьцю, веліччу сваёю і багацьцем хараства й глыбіні для радасьці чалавека. Гэта не праходзіла праз Паўлавы думкі, кволыя ад пачуцьцяў, усё перажытае за пяцьдзесят шэсьць год жыцьця, а нейк усплывалі наверх у разуменьнях і адчуваньнях вострыя моманты таго, што ахоплівала дагэтуль жыцьцё. І тады ўжо вырасла тая мяжа, вострае, кволае і патрэбнае чалавеку для ацэнкі шчасьця, па адзін бок якой апынілася тое, што было, а па другі— тое, што ёсьць.

Быў гэта нядаўна ясны дзень, і з самага ранку яму не здаровілася. Ня мог ён малаціць і ўзяў сякеру ды пашоў поплавам на бераг рэчкі высеч алешнікавых прутоў. І адтуль не хацелася яму йсьці дадому. Можа гэта затым, што часта тут бываў заўсёды, сядзеў на гэтым самым беразе, апусьціўшы ногі ўніз. А цяпер толькі ўбачыў, што ў гэтым-жа можа быць месца й нават прычына для радасьці. Раптам стала ўсё любым і хацелася гаварыць з людзьмі... Сеў ён і цяпер на беразе, ахвачаны млявасьцю ад таго, што ўжо забірала хвароба. Так сядзеў і глядзеў на ваду. А яна ўсё цякла-цякла і несла на сабе сухія лісьця, дубцы, некую каламутную пену ды ўсё гаварыла з берагамі аб ціхай вясеньняй волі.

І як каля паўдня пашоў адтуль Павал дадому, зусім цяжка ўжо было йсьці. Скураныя лапці здаваліся цяжкімі, балела галава. А вечарам зусім зьлёг. І ўсё думаў: няўжо гэта старасьць так рана прышла?

У наступныя дні было ў думках тое, як сядзеў на беразе ясным днём і думалася, што няма-ж гэта на сьвеце нічога лепшага за вясеньнія берагі, ясныя дні, гаворкі з людзьмі, і жаданай была, няпрыметная раней, ціхая радасьць вясеньняй зямлі.

І ў гэтую ноч таксама вызначылася яснае гэтае пачуцьцё...

І ў чалавека, і на зямлі было тое нявыказанае, мала кім прымячанае, растаптанае нагамі, пакінутае бяз увагі,—што важнае, заўсёды патрэбнае і вялікае. І імкненьне, і тонкае адчуваньне радасьці, невыказана яснай пасьля цямноты смутку, і ўсё, што ўва ўсім,—было тут...

Яшчэ сядзела ноч на вільготнай зямлі. Сагнуўшыся ад лёгкага холаду, яна задрамала ў перадраньняй цішы. Яна сабе сядзела й не сьпяшала ўставаць, бо была такая пара, калі ёй прыназначана даўжэй быць на зямлі... І гулка беглі тады ўсякія зыкі: абзываліся часам дарогі, людзкія прытулкі; а пасьля гінулі зыкі, і ноч рабілася падобнай як-бы да нейкай вялікае думкі. Было ў ёй многа вялікасьці, якая ня так прымячаецца днём... Дзень будзе прыглушаць усё клопатам, будзе ўзьнімаць у істотах адчуваньні сьветласьці, або ўяуленьні ці думкі аб ёй, бо тады павялічацца людзкія імкненьні; усякае-ж імкненьне мае перад сабой адзін пункт—ясноту.

Была восень.

Востра пахла зямля і дыхала поле неабдымным прасторам. І ўсё, самае нават малое, пра-

ходзячы праз людзкія пачуцьці, поўна было вялікага сэнсу.

І як-бы думалі гэта голыя дрэвы вялікія думы. Ціха лятлі пад імі сухія лісты; яны ўпрыгожвалі сабою зямлю і давалі гэтым асалоду таму, хто адчуваў гэтую прыгожасьць, на сьвеце-ж усё так: сьмерць аднаго здавальненьне другому. І гэта тут вялікі закон выяўляе імкненьне ўсяго да хараства, вялікую здольнасьць усяго хаваць агіднасьць і мізэрнасьць; выяўляе, можа, цяжкую неабходнасьць хаваць ад вачэй сьмерць у кветках і музыцы...

Дык ноч сядзела і маўчала, і пад ёю маўчала зямля—як-бы хацела гэта яна цішынёю вымераць тое, што існуе вакол і на ёй...

III

От так, як гэта часам бяздождждныя хмары пачнуць аблягаць зямлю, так яшчэ з учарашняга дня пачалі аблягаць Мітрафана думкі. Мінулую ноч правёў ён у горадзе і вышаў адтуль рана, каб хутчэй прайсьці гэтыя дванаццаць вёрст...

Выходзіў ён ужо з апошніх вуліц дзеравяных кварталаў, адчуваў істотаю некія вялікія гымны ўсяго ўсяму і раптам пачуў музыку.

Мітрафан азірнуўся і ўбачыў: ідуць людзі, і на тварах іх тое самае, што заўсёды. Нават і гавораць яны аб нечым, аб сваіх звычайных, мусіць, справах, бо таксама, як заўсёды, махаюць рукамі, іншыя паплёўваюць у бакі, чухаюцца, а то ўсьміхаюцца... Пасьля йдуць музыканты, і яны так прывыклі да ўсяго гэтага, што нават не адчуваюць зыкаў, якія самі твораць. Пасьля пара коняй у чорных папонах цягнуць нейкую чорную прыстройку на чатырох калёсах, там белая труна, а над ёю высока сядзіць чалавек з буйным тварам, касматы, цесна падпяразаны па нейкай доўгай стараватай адзежы. Ён, з абыякавасьцю да ўсяго гэтага, стрымлівае лейцамі коні і думае нешта няглыбокае, можа— колькі гэта ён на гэтай справе заробіць; і, ад прывычкі, зусім няма ў яго думкі або адчуваньня, што вось усе вакол яго йдуць, а ён едзе ды вязе ляжачага і няжывога, ды яшчэ сядзіць вышэй усіх...

Мітрафан паволі пашоў з усімі.

Магілкі былі за горадам. Ціха стаялі там голыя бярозы, а дзірван зямлі быў усыпаны жаўцізной іх дробных лістоў. Было тут усё спакойна нек, быў гэты спакой у самай зямлі ды ў сухім лам'і, што валялася пад дрэвамі. І гэтае адчуваньне спакою тут было нейкае як-бы

выпадковае, бо і магілкі будзяць у чалавеку буры і бунты душы і нават часам мацней, як усё іншае, што існуе апрача іх.

Там адчынілі труну, і Мітрафан убачыў белы твар, малы й востралобы, над ім рэдкія сьветлыя валасы, зачэсаныя на бок. Выраз гэтага твару быў зусім асабісты, было ў ім нешта далёкае ад усяго таго, што рабілася тут вакол яго, і тады Мітрафану ўявілася: колькі-б ня гралі тут жывыя, колькі-б ні стараліся яны ў музыцы выявіць, адбіць усё гэтае—нічога ня будзе... Тое, што гралі музыканты, высока й шырока ўзьнімалася над зямлёй. Аўтар, які яго тварыў, стараўся выявіць у ім сум сьмерці, а яно, можа, нават абуджваючы ў кім гэты сум, гаварыла ўсё-ж аб жыцьці, адзначала, што чым глыбей сьлёзы, тым глыбейшае стаіць за імі шуканьне радасьці, што смутак можа гэты затым і ляжыць на дарозе жыцьця, каб сваёю цемяньню навучыць і сляпога бачыць і цаніць вялікія ясноты радасьці...

— Нешта іншае трэба тут, каб адбіць тое, што вось зрабілася з гэтым чалавекам,—несьвядома шавяльнулася ў пачуцьцях у Мітрафана, і ўжопакінуў глядзець ён на людзкія твары, на няжывога ў труне, а пачаў толькі слухаць.

„Музыка гэта тут для жывых, для самых сябе“, было далейшае адчуваньне, і ўжо была як-бы нейкая злосьць ад вось якой думкі:

„А ці стараліся даць музыку людзі гэтаму чалавеку пры жыцьці яго Можа ён на душы сваёй насіў нешта такое, што трэба было пабрацку расказаць усім, а ён маўчаў, хоць і ведаў, што ўсякі той, хто насьмяяўся-б над ім, сам у сабе гэтае самае носіць. Так можа й памёр ён „казённым“ для ўсіх, не сказаўшы нікому таго, што патрэбна было сказаць“.

І тут ужо прыпомнілася Мітрафану, што там дома ў хаце ляжыць хворы дзядзька. Як жыў ён здаровым гэты дзядзька, дык от жыў сабе— рабіў усё ў гаспадарцы, выпіваў часам для вясёласьці, ніколі ня быў жанатым, бо ня было дзе жонкі дзець, многа басякаваў ў маладыя гады, пад старасьць паспакайнеў, больш сядзеў дома ўжо ды нешта як-бы думаў, а можа гэта й нічога ня думаў, а так маўчаў, несьвядома прывыкшы да таго, што гаварылі з ім за ўсё жыцьцё толькі аб драбінах, аб дажджох, аб сякеры, якую нехта ўкраў, а ён не ўпільнаваў, аб сарочцы, якую ён раз быў скінуў з сябе й палажыў на лаву, і ад гэтага ня вельмі чыстаю стала лава...

„Што гэта цяпер адчувае дзядзька“, першы раз у жыцьці зьявілася ўпартая думка ў Мітрафана, і ўжо тады ўсё ва ўсёй істоце перамяшалася, а ў вушох стаяла музыка. Яна як-бы хацела нешта сказаць і не магла, не магла выявіць таго, што трэба было ў гэтую хвіліну, а выяўляла нешта іншае. От была яна сама сабою, і мусіць гэта, хто слухаў яе, усякі пасвойму яе адчуваў...

Пасьля, як ішоў ужо Мітрафан палявою дарогаю, быў у яго нейкі надзвычайны настрой, што мала калі з ім было. Тое, бачанае за горадам, пакінула пасьля сябе востры сьлед, і тут па гэтаму сьледу пашло ўсё тое, што было ўжо вакол яго па дарозе. Ясным рабіўся дзень— пачало выглядаць сонца, і тады прыпомнілася, што гэта-ж яшчэ зусім рана. Ціха ляжала поле, відзён быў ззаду горад, а тут блізка, пад нагамі, ляжала вільготная зямля. Ізноў прыпомніўся хворы дзядзька. Ізноў паўстала пытаньне: „Што гэта ён цяпер, аб чым думае? Можа гэта трэба пагаварыць з ім, пагаварыць іначай, ня так, як усё жыцьцё гаварылася“. І ўжо ідучы думаў толькі аб дзядзьку, з цьвёрдай упэўненасьцю, што трэба, прышоўшы дадому, пагаварыць з ім.

Дарога была няроўная—то паднімалася на ўзгорак, то зьбягала ў лог; а з узгоркаў відаць

было далёка зямлю, і нешта звала туды йсьці. Уяўлялася, што там вось горад з людзьмі, пройдзеш ты яго, пагаворыш з людзьмі і далей пойдзеш. А там вёскі з людзьмі. Адтуль далей, ізноў горад, людзі і ўсё зямля, зямля...

І слаўна было ісьці...

Дома Мітрафан тупаў цэлы дзень па хаце і жадаў сказаць што-небудзь хвораму дзядзьку, а той маўчаў, як-бы спаў, лежачы на няпрыбранай пасьцелі каля печы. Нястрыжаная шчаціна барады яго задралася ўгору, і дробны твар увесь быў у змаршчках. Меў ён на сабе адбітак прыдаўленага непакою, ды яшчэ быў колерам падобны да тае старое салдацкае, шэражоўтае вопраткі, якою быў накрыты.

— Дзядзька,—сказаў паціху Мітрафан,—я паеду па доктара.

І гэтыя словы яго празычэлі й заціхлі, бо ня жывуць зыкі доўга для вуха.

Але пасьля, як Мітрафан вышаў з хаты і прашло некалькі хвілін, пачалі гэтыя словы зноў зычэць у вушах Паўла і ўжо вызываць у мазгох аб сабе разуменьне: гэта было нейкім сказана. І пасьля пачаў высьвятляцца сэнс гэтага сказанага. Высьвятляцца паволі, нароўна і нейкімі ўдарамі. Адзін за адным разьвязваліся вузлы, што хавалі ў сабе тое яснае, чыс-

тае, што ў сьвядомасьці, якая плыве па роўных і чыстых хвалях думак...

І раптам нешта як-бы разарвалася ў істоце. Адышлі далёка берагі, што ціснулі некай чарай адчуваньні.

Выбухнуў агульны уздым, і Павал запытаў:

— Якое сягоньня надвор'е?

Ніхто не адказаў яму, бо ўсе спалі, хто быў у хаце. Толькі Мітрафанава жонка, пачуўшы скрозь дрымоту Паўлавы словы, няясна падумала:

— Гэта-ж ён з гарачкі, мусіць. Трудна яму, хутка памрэ...

Ад таго, што ніхто не адказаў Паўлу, пачаў думаць ён нейк аб усім. Плылі думкі бурна, навострывалі яны пачуцьці. І ўсё ляжаў ён ціха, ды глядзеў у вадно месяца.

— Гэта-ж я ачуньваю,—была ўжо ясная думка

IV

Макей Пілат у той дзень устаў позна—ужо пачало разьвідняцца. Цэлую ноч ня спаў ён ад нэрвовасьці—усё думаў аб тым, што ён сьведка на судзе Андрэя з Зьмітром. Быў суд на тым тыдні, ды Зьмітрок не здаволіўся пастановаю суду і падаў вышэй, і цяпер зноў давядзецца гаварыць перад судом, як ён з сынам—

хлапчуком Міхалкам, ехаў з поля, от так каля поўдня. І як на дарожцы, працi Карасёвага поля, раптам убачыў ён, разам з Міхалкам, што Зьмітрок б'е Андрэя. І як ён тады хацеў ад'ехаць далей, каб далей быць ад гэтае справы, але Андрэй пачаў зваць яго на помач, ці то можа ў сьведкі,—хто яго ведае, штотады думаў Андрэй... А тады якраз хадзіла па позьнім аўсе, што быў пасеян Мікалаем Аднавокім на настаўніцкай зямлі „напалавіну", Юстынава кабыла, ды яшчэ была тады добрая пагода, і гусі, разам з варонамі, цягаліся па сьвежым жытнім іржышчы...

І тады судзьдзя будзе ўсё перабіваць ды ўсё патрабаваць, каб ён яму гаварыў аб тым, як, за што і чым Зьмітрок біў Андрэя, і што ён можа наагул сказаць аб гэтай справе, а не гаварыць аб сонцы, іржышчы, гусях ды воронах, ды настаўніцкім аўсе з Юстынаваю кабылаю.

А тут, як-жа ты будзеш гаварыць аб тым бяз гэтага? Гэта-ж яно нек і тое, і гэтае непадзельнае. От, бачыў усё гэта агулам, а тут выдзяляць даводзіцца. А што суду патрэбна і што непатрэбна? Хто яго ведае, што там ім трэба запісаць у гэтыя паперы, якіх на сталох цэлыя кучы...

То гэта тады было ў мястэчку, хоць блізка, а цяпер у горад давядзецца ехаць за сорак вёрст.

— От, ніяк не пазбыцца гэтай цеганіны,— сказаў Макей сам сабе моцна ўжо пад самы дзень, выпростваючы рукі з-пад кажушка, якім акрываўся.

І мацнеў усё тады ў яго, ні то што каб страх, а так нейкі непакой.

Перад самым досьвіткам усё гэта пачало ў галаве блытацца, скрозь дрымоты ўяўляліся прысады, па якіх ехаць у горад, вазы з нейкімі запыленымі паперамі, пакрыўджаны Зьмітром Андрэй і сярдзіты Зьмітрок. А тут якраз раптам пачалі за сьцяною, мусіць, у Кастусёвым агародзе на сухой яблыні ці можа ў хлявушку сьпяваць пеўні, і іх галасы ўваходзілі ў вушы і мазгі, як нешта цяжкае і вострае...

Такая дрымота была, як гэтыя галасы, а пасьля кароткі сон. А як разбудзіўся, ужо разьвіднялася: відны былі сьцены і праз вакно павасеньняму голая груша-дзічка, клён ды будынак Рамана-шаўца. У сенцах нешта стукнула— мусіць, гэта кот з гары скочыў.

Усё было звычайнае, прывычнае з малых дзён, і нейк тады спакайней яму зрабілася. Ён устаў, пацёр пальцамі кароткую шчаціну барады і пазяхнуў, моцна і доўга. І тады ўжо яму стала ясна, што гэта цяпер вось, зараз-жа трэ-

ба ісьці ў гумно, даць каню трохі сена, а пасьля
ператрасьці ў запас аўсянае саломы з сенам
і ачысьціць ток, каб днём зьвеяць намалочанае
за апошнія дні жыта.

І тады раптам несьвядома ўявілася, што гэта-ж
будзеш ісьці ў гумно вільготнаю ад васеньняга
досьвітку, маленькаю і густою травою
па прыгуменьні, закіданым сухімі лістамі з дрэваў,
ды трохі зацярушаным саломаю. А каля
гумна, цераз плот відно будзе туманнае поле—
зялёная жытняя рунь, а бліжэй—агароды з высечанаю
капустаю. Будзе ў гумне пахнуць саломаю,
сухою мятліцаю, што ў жытніх снапох,
і яшчэ нешта будзе там—ці то гэта ў зыках
якіх-небудзь, ці ў выглядзе ўсяго, ці ў гэтым
паху. Яно несьвядома роднае, яно ахапляла ўсё
жыцьцё, праходзіла праз яго; і ўсе радасьці
жыцьця, і ўсякі смутак яго былі з ім, ці то гэта
яно з імі. Яно вялікае, значнае, што заўсёды
адчуваецца ўсякім і ніколі нікім ня выказваецца
ў словах, і заўсёды зьвязана з чалавечымі
настроямі...

І тут неяк раптам адышоў некуды далёка
суд Андрэя з Зьмітром. Ні то прапаў, ні то
прытаіўся непакой, што быў усю ноч, і захацелася
гаварыць з кім-небудзь аб усім, аб чым
ён сам захоча.

Ужо зусім зыходзіла ноч, як Макей шукаў па куткох хаты шапку. Спаў пад вакном на лаве Міхалка—худы і шчуплы чатырнаццацігадовы хлапчына. Дачка Ганна даўно ўжо ўстала і хадзіла нечага перад вокнамі на дварэ.

І ўжо тады, як усё гэта, прашоўшы праз пачуцьці, увашло ў думкі, заставіла яно Макея ціха выйсьці з хаты, каб не пабудзіць Міхалку.

„От, няхай пасьпіць, калі не прачнуўся" думаў Макей, зачыняючы паволі дзьверы, колькі яго ёсьць, гэтага хлапчаняці, і так небарак з малых дзён на работу пашоў".

Было ні то шкода дзяцей, ні то некую віну сваю перад імі адчуў, ні то гэта любасьць раптам бацькаўская да іх зьявілася.

Праходзячы па дварэ ў гумно, ён бачыў, як Ганна цягнула цяжкі мяшок з капустаю, месячы босымі нагамі халодную гразь.

— Дай я табе паднясу,—сказаў Макей.

Ганна нічога не адказала, бо было ёй цяжка гаварыць, валакучы мяшок. А ён падумаў, што гэта яна з ім, так, як і заўсёды, мала стараецца гаварыць не за тое, што ніколі ня меў ён да яе і Міхалкі, патрэбнае вельмі-ж у жыцьці, шчырасьці, а, як яму здавалася, проста затым што неласкавая яна, нядобрая дзяўчына.

Ён пашоў моўчкі на прыгумень, ня губляючы свайго настрою ды яшчэ з думкай, што можа гэта ён і дарэмна зусім упікаў Ганне ўвесь час за тое, што яна запісалася ў комсамол, „ня гледзячы на тое, што дзяўчына яна, а не хлапец“.

Але каля гумна ўжо настроі яго нек трохі пачалі зьменьвацца. Раптам праходзіла ўжо нязвычнае замілаваньне да дзяцей і заставалася толькі тое, што затульвала сабою непакой ад адчуваньня неабходнасьці хутка зноў ехаць за сьведку ў горад на суд Андрэя з Зьмітром. Але і непакой варушыўся недзе на дне душы. Думкі тут маўчалі, было нешта толькі ў пачуцьцях. Ужо не прыпаміналася, што гэта нек непакоіць, але недзе далёка, далёка, ледзьве адчуваемае, заварушылася яно зноў. І можа гэта затым, што Ганна нічога не адказала і гэтым парушыла настрой.

Недзе ў тумане за агародамі крычалі вароны, цягнула адтуль вільгацьцю, ды чутно было, як нехта вёў там на паплавы коні, усё падганяў іх, цмокаў ды высьвістваў нейкія няхітрыя мотывы.

„От, не пабудзіў тады Міхалкі, ужо падумаў Макей, няхай-бы й ён каня завёў на паплавы: усё роўна работы няма“.

І ўжо тады, як выбіраў сена, каб занясьці даць каню, розныя думкі былі, зьмянялі адна адну. Раптам прыпомнілася, як у глінішчах аб'ехала зямля і чуць не падавіла дзяцей, што гулялі там; прыпомнілася, што цяпер дубовы лес жоўты і зямля там усыпана жалудамі; а пасьля думка пераскочыла на тое, што сусед Павал—дзядзька комуністага Мітрафана—зусім слабы.

— От невядома ці прывязе Мітрафан папа спавядаць перад сьмерцю дзядзьку, ці не,—зусім моцна і з развагаю сказаў Макей, кладучы сена на ток,—хто яго ведае. Павал-то жыў абы як, часам не палюдзку, басякаваў, а гэта хто яго ведае, можа і захоча папа. А Мітрафану што рабіць?..

А пасьля і гэтая думка зышла некуды і ён ужо маўчаў ды слухаў, як крычалі вераб'і на пустых агародах... І пацягнула яго пайсьці ды глянуць на гэтыя агароды...

І раптам ўсё папярэдняе пачало забывацца. І хацелася цяпер толькі курыць ды глядзець у туман. Было гэта падобна да процэсу жыцьця тады, калі ўсё чалавеку здаецца аднальковым: або добрым, або кепскім, але нейкім роўным...

Тады й вышаў ён з гумна. А насустрэч ужо йшла да яго Мітрафанава жонка.

— Што з Паўлам чутно?—трэба было запытаць у яе. І ён запытаў.

— Прывязеце, дзядзька, вы да яго папа,— адказала жанчына.

— А Мітрафан?

— Мітрафан не захоча.

І тады раптам нек пачала варочацца да Макея Пілата рухавасьць. Зьявілася нейкая зацікаўленасьць да ўсяго. І падумаў ён аб тым, што прывязе ён вільготнаю дарогаю папа, а пасьля назад завязе яго. А там-жа робіцца нешта важнае, нязвычайнае можа. Можа гэта Павал там памірае. Гэта тут праходзіць нейкі процэс, і ў ім прымаюць удзел многія. Адзін памірае ці хворы ляжыць, а вакол яго другія ходзяць, нешта робяць ды думаюць. Гэта было ў яго несьвядомае імкненьне прапусьціць гэта скрозь думкі. І раней, чым прашла яна праз думкі, вельмі-ж глыбока і востра прашло яно праз адчуваньні...

Як пашла жанчына, весела запрагаў ён каня.

V

...І ні то што вельмі нудна было ў той вечар Парфіру Кіяцкаму. Ён ня нудзіў, і смутак быў нейкім нязвычайным. Быў ён сам у сабе і якбы ад сябе. Ня йшоў ён з усяго вакольнага на чалавека, а з чалавека на ўсё вакольнае. І яшчэ тады днём, калі ў вачох стаяла постаць жан-

чыны, смутак быў жаданьнем таго, што блізка, а здавалася далёкім; а вечарам і пазьней ня было ўжо ніякага жаданьня, нічога ня плыло, нішто ня йшло, а нек усё стала. Зыкі былі цішынёю, а цішыня—нічым. І горш за ўсё было тое, што нічога не прымячалася, як-бы нічога й не існавала, а свая ўласная істота была цяжкаю й вялікаю, і была яна на нічым, і ня было дзе падзець яе. І гэта давіла душу...

Позна вечарам, стараючыся не папасьціся на вочы жонцы, вышаў Парфір Кіяцкі на цёмны ганак і пастаяў там трохі, і там прышоў да ўпэўненасьці, што трэба гэта яму пазбавіцца ад усяго. Усё—нічога, то чаго-ж я „што“ на нічым? Тады і ўявіліся яму два бакі яго самаўпраўднасьці: або ўсё з нічога зрабіць усім, такім, якім я, або сябе зрабіць нічым, якім усё, бо страшна бяздоньне між мною і ўсім. Значыцца—ці ўсё прыцягнуць да сябе, ці самому прыйсьці да ўсяго. І вышла так: або я буду я, або я буду ні я, а нічога ..

І раптам смутак патануў у вялікім страху перад магчымасьцю канца. Тады ногі шпарка застукалі па дзеравяным ганку і самому захацелася бегчы ўсюды, абы не стаяць. І Парфір Кіяцкі пашоў мокраю вуліцаю. Пашоў угору па тратуары, дзе гарэлі агні шырокіх вуліц. І гэ-

тыя вуліцы неяк раптам пазвалі да сябе, ужо настойна дакляроўваючы пазбаўленьне. І, як пазвалі яны яго, у вадзін момант усё зьверху пашло ўніз і ўсё зьнізу ўверх: гэтыя вуліцы жылі нясьціхана і нек горда—што вось ні да чаго няма справы ў іх, а да іх ад усяго справа. Тады ўжо моцна афармляцца пачала вострая думка ў яго: „Гэта-ж памыляўся я ў тым, што я ўсё, а ўсё нічога, гэта я нічога ў параўнаньні з усім". І ад гэтай думкі спачатку паднімацца пачала воля, каб ісьці да ўсяго і стаць усім, але раптам усплыло пачуцьцё, народжанае адсутнасьцю веры ў сябе, што трудна мізэрнасьці стаць вялікасьцю, і паплылі ў істоце шырокія кругі роспачы. І, аднак, усё гэта цягнула на вуліцы з агнямі й людзьмі.

Людзі там ішлі і беглі, гналі з крыкам і стукам машыны, сьмяяліся й плакалі, гаварылі й маўчалі. І чым больш уваходзіў ён у гэты рух, тым больш, з горкаю крыўдай, бачыў, што гэта з дробных часьцін хаосу складзена для вечнага руху гармонія. І гэтая крыўда была ў тым, што ўласная істота далёка стаіць ад гэтай гармоніі. І тады ўсяго яго ахвацiла думка: „Гэта-ж у мяне такі жах у душы, а людзі, што бачаць мяне, упэйнены, што я сабе спакойна іду па якой-небудзь справе, а, зна-

чыцца, я й ёсьць часьціна гэтай гармоніі". Гэтая думка паступова пачала ўладаць усёю яго істотаю і вызвала за сабою кіслую насьмешку над людзьмі, якія яго не прымячалі, а, як яму здавалася, прылічвалі яго да сваёй агульнасьці. Можа ў гэтай усьмешцы быў яшчэ элемэнт зайздрасьці да ўсіх, што вось і ў неспакоі іх—спакой, і йдуць яны сабе і гоняць усе весела, і імкненьні свае апраўдваюць сваёю мэтай, неабходнай ім і вялікай для іх, і што яны на месцы сваім. І гэтая насьмешка, перамешаная са злосьцю, заставіла яго мацней пайсьці па халоднаму й звонкаму тротуару і расьпіхваць рукамі людзей.

Тады ўжо толькі на яго пачалі зьвяртаць увагу. Азіраліся на яго высокую постаць з непаразуменьнем і таксама са злосьцю, давалі яму дарогу.

Побач з ліхтарным слупам заўважыў ён раптам плячыстага, тоўстага чалавека, які плыў сабе паволі на сваіх сытых нагах і як-бы раздумваў нешта лёгка-вясёлае. Шырынёю свае постаці займаў ён увесь тротуар, і Парфір Кіяцкі нават рад быў, што ёсьць прычына штурхануць яго.

— Э, э! Грамадзянін! Лягчэй!..—абазваўся злосна той.

— Дарэмна вы так думаеце. У гэтым бачу я вашу памылку!—грозна крыкнуў яму Парфір Кіяцкі.

— Вы гэта аб чым?—ніжэй ужо й спакайней, нек трохі як-бы спалохаўшыся неспадзяваных слоў Парфіра Кіяцкага, сказаў тоўсты чалавек.

Парфір Кіяцкі раптам стаў, схваціў за плячо свайго выпадковага суседа, павярнуў да сябе, і узяўшы яго за гузік шэрае цёплае жакеткі, таксама грозна растлумачыў яму:

— Уся ваша бяда ў тым, што вы лічыце мяне ўдзельнікам усяе вашае агульнасьці. Я-ж лічу, што калі я непатрэбен, то й непатрэбен.

— Вы гэта аб чым?—зноў пытаю я вас. Я вас не разумею й чаго вам трэба ад мяне?

Парфір Кіяцкі заўважыў перад сабой шырокі й чырвоны твар з круглымі, нягдыбокімі й вясёлымі вачмі, жаўтавата-цёмную бародку і тоўстыя, мокрыя губы. І яму раптам уявілася, што гэты чалавек ідзе некуды па нейкую асалоду. Вострыя думкі раптам зноў зашавяліліся ў яго галаве і першы раз стала тое, чаго ніколі ня было ў часы смутку: закружылася нек трохі галава; на хвіліну нашло нейкае развconfigжаньне, а пасьля думкі паразганялі ўсюды ўсякія пачуцьці і пакінулі адно толькі жаданьне. Гэтае жаданьне абкружана было думкаю, што

найлепш і патрабней за ўсё не забягаць далей гэтага тротуара наперад і не аглядацца зусім назад, а бачыць пад нагамі кавалак тротуара ды перад сабою гэты дурны й вясёлы твар. Парфір Кіяцкі адступіў на адзін крок назад і, гумарыстычна пакланіўшыся тоўстаму чалавеку, весела сказаў:

— Дазвольце сказаць вам аб сабе: я—Парфір Кіяцкі!

— Ага,—сказаў чалавек і пачухаў у нерашучасьці бародку.

— Так, так, я—Парфір Кіяцкі.

— Што вы мне гэтым хочаце сказаць?

— Тое хачу сказаць, што хачу сказаць і што сказаў ужо.

— Дзякую вам за ваша слова і бывайце здаровы.

Чалавек зьлёгка адапхнуў ад сябе Парфіра Кіяцкага й пашоў далей, раскачваючыся трохі, мусіць ад свае цяжкасьці, у бакі. Парфір Кіяцкі пастаяў трохі на адным месцы й сказаў сам сабе:

— Чаго я пайду дадому? Гэта раз. Чаго я буду стаяць тут? Гэта два. І куды мне ісьці? Гэта тры. Значыцца, тры пункты я маю.

— Што вы кажаце?—запытаў яго нейкі маленькі чалавечак, што йшоў міма з нейкімі бе-

лымі, зялёнымі й чырвонымі скруткамі пад пахаю.

Парфіру Кіяцкаму раптам стала весела ад думкі, якая зразу ахваціла яго. Яна была вось якою": Гэта-ж хаджу я сабе й гавару сам з сабою, а людзі думаюць: „От што гэта ён гаворыць?" І гэты аж прыпыніўся ды запытаў". І ён сказаў чалавечку:

— Папершае, вы запыталі мяне затым, што вас або ўзяла вельмі-ж цікавасьць, або вы можа якім-небудзь чынам зарабіць на гэтым хочаце. Падругое, калі ўжо на тое пашло, дык гаварыў гэта я аб тым, што маю цэлых тры пункты. Першыя два пункты вырашаны як мае быць, а над трэцім трэба падумаць дасканала.

Перапалоханы чалавечак пабег скоранька далей і нават два разы на хаду азірнуўся на страціўшага розум. А Парфір Кіяцкі гумарыстычна падумаў: „То трэба, хіба, вырашаць трэці пункт—куды мне йсьці?"

І далёка ўжо наперадзе ўбачыў тоўстага чалавека, цьмяна асьвечанага вулічным ліхтаром. Ён ішоў усё таксама паволі і нейкая ўпэўненасьць была ў гэтай постаці. Парфір Кіяцкі раптам прыпомніў сваё ўяўленьне, што гэта чалавек гэты пашоў на нейкую сваю асалоду і падумаў: „Пайду сьледам за ім, дарогі-ж назад

можа ніхто не загародзіць, а калі загародзіць, то яна, значыцца, будзе загароджана. Ну, то што!?

Абмацаўшы ў кішэні грошы, ён забіяцкі маргнуў цёмным прасторам над дамамі й пашоў усьлед за тоўстым чалавекам. І чым больш ішоў ён, тым большае паўставала ў ім жаданьне зачэпваць праходзячых людзей, усім насьмешліва падморгваць і тут-жа здавальняць усе свае патрэбы, жаданьні і імкненьні, як-бы ад нейкай сьвядомасьці таго ўсім вядомага, што нічога ня існуе, апрача таго, што ў гэтую хвіліну існуе...

VI

Сьцены былі абклеены цьмяна-рыжаю паперою і выраз гэтага іх шырокага твару быў такі, як-бы гэта яны падмаргнулі некаму мізэрнаму й сьмешнаму ды так і застылі, ня ведаючы ці больш падморгваць з папярэднім сваім гумарам, ці заплакаць. Вельмі-ж ужо мізэрная гэтая пастаць. Ёсьць у ёй і бляск нават, нават і сьлепіць ён адразу вочы, але нешта глыбока ў ім, нават усё, што там—малое і пустое. І хоць каб была пустата гэтая глыбокая, каб можна было глянуць у ёй далёка ўніз ці ўгару, а то й гэтага няма,

Нешта такое было ў тым чалавеку, што стаяў пасярод піўной тады, калі Парфір Кіяцкі адчыніў дзьверы. Гэта была першая постаць, што кінулася яму ў вочы. Там далей, за столікамі й сталамі, найбольш каля сьцен, былі больш людзі, але нек зьліваліся яны як-бы ў агульны адзін нейкі фон. Хадзіў нехта каля сталоў, а ўсе гаварылі й варушыліся ў накураным дыме. А той усё стаяў, стаяў такім, якім здаўся Парфіру Кіяцкаму. Было на ім чорнае паліто, кароткае, моднае. Белы, напудраны твар меў на сабе адбітак нейкай вясёлай расчараванасьці. Доўгі нос і вузкія вочы нейк як-бы мяшалі агульнай асабовай гармоніі ўсяе гэтае постаці, здавалася, што лепш магло-б адбіцца тое, што ў сярэдзіне душы гэтага чалавека на гладкім твары, толькі абцягненым напудранай скурай.

Гэта ўсё трохі пасьля ўявілася Парфіру Кіяцкаму. Зразу-ж было нешта іншае. Як падыходзіў ён да дзьвярэй піўной, дык нейкая няглыбокая гульлівасьць нават была ў ім, як-бы ад адчуваньня, што тут усё вырашыцца. А як адчыніў дзьверы і ўбачыў перш за ўсё гэты твар і постаць, адчуў раптам навалу таго самага смутку, што вялікаю безнадзейнасьцю мучыў яго з самага вечара,—што вось дарэмна гэта

я йшоў сюды, нічога тут я не знайду, апрача халоднай, напудранай абыякавасьці да мяне. І тады ўжо, з нейкай неміласэрнай помстай да самога сябе, пачаў Парфір Кіяцкі разглядаць гэтага чалавека. Гэта як-бы даўся ён нечакана ў якую перашкоду—тут ашукалі цябе, то йдзі шукай далей, але раней знайдзі надзею на адшуканьне...

— Ш-ш-ш...—зашыпеў чалавек і растапырыў рукі.

Каля самай сьцяны за столікам адбыўся нечаканы рух рознастайных постацяй і з адчыненых дзьвярэй суседніх каморак вылазіць пачалі і сумныя, і радасныя твары. Чалавек махнуў рукамі, і за тым столікам, дзе кагадзе заварушыліся рознастайныя постаці, стройна і дзіка гранулі зыкі. Былі яны не падобныя на звычайныя, на прывычныя, і вельмі з самага пачатку нек ні то прыглушылі Парфіра Кіяцкага, ні то прымусілі яго падумаць аб мізэрнай, але сытай пакорнасьці і агіднай дурнаце моцнага. Пасьля-ж агарнула яго нейкая цікавасьць, несьвядомая і цяжкая. І ўжо ў яго скончылі моцную работу пачуцьці, і думкі пачалі высьвятляць тое, што рабілася вакол.

Чалавек усё стаяў і памахваў рукамі, а тыя за сталом выконвалі польку ці марш. Было іх

чатыры чалавекі. Агульнае ў іх было толькі ў вачох—каламутных і няжывых ад выпітай гарэлкі. Твары-ж і постаці былі самыя рознастайныя, нават процілеглыя адзін аднаму. Але іх зьвязвала ў адно агульнае ў іх жаданьне губамі, зубамі й кулакамі замяніць музычныя прылады.

Той, што сядзеў пры самай сьцяне, меў твар круглы, як яйцо, і маўклівы, як магіла. І ён стараўся сабой замяніць флейту: скрозь патрэсканыя ад бяссоньніцы і перапою губы ён выпускаў пісклівыя зыкі нейкай полькі:

Піль-лім-пі-пі, піль-лім-пі-пі,
Піль-лім-пі-пі, піль-лім-пі-пп-пі!..

Бокам да яго сядзела труба. У яе быў твар надзвычайна шырокі й вусаты. Вусы былі падкручаны да самага гарбатага носу, мусіць каб не мяшалі вылятаць густым зыкам:

Гу-ха а-х-ха!
Гу-ха-а-х-ха!

У больш моцных мясцох ён надуваў твар і біў кулакамі сабе па ім з абодвых бакоў разам, і з недасягаемай сваёй вышыні вялікасна азіраў маленькіх перад ім людзей, якія былі толькі слухачамі.

Быў яшчэ нейкі інструмант. Ён праразьлівым голасам ойкаў і, здавалася, гэтым мучыцца,

аднак, твар яго быў повен добранькай вясёласьці, важнай і яму і тым хто яго слухае.

У барабаншчыка быў твар востры й худы. Ён грукаў кулакамі па стале і роў у тахт нечалавечым голасам, ды ўсё з вялікаю зайздрасьцю паглядаў на недапітыя бутэлькі.

І тая нязвычайная і асабовая цікавасьць, што зьявілася была ў Парфіра Кіяцкага зразу да ўсяго гэтага, пачала мяшацца з думкамі. Пачаў яшчэ рабіцца непарадак у настроях, а пасьля пакрываць усё пачала абыякавасьць. У ёй пачалі тапіцца карэньні смутку. Але яна не затапіла яго, а зацягнула нейк зьверху рухавай і чулай карой. Тады ўжо сьвядомасьць з думкамі пачалі дапамагаць, і Парфір Кіяцкі махнуў абедзьвюма рукамі зразу, сказаўшы:

— Чорт яго бяры.

Пасьля падышоў да буфэту і выпіў гарэлкі. Закусіўшы, сам ня памятаючы чым, ён прыпёрся плячыма да сьцяны й некалькі хвілін слухаў арыгінальны оркестр, глядзеў як ня менш арыгінальны капэльмайстар махаў рукамі, як вакол радаваліся гэтаму ўсяму вясёлыя й сумныя твары, як захадзіўся рогатам з гэтага таўсты чалавек у белым фартуху, палажыўшы жывот на стол каля буфэту. Пасьля музычны нумар быў скончаны і капэльмайстар заказаў для

музыкантаў некалькі новых бутэлек. Піўная загула іначай, спакайней і нейк усё шырэйшым пачало тут здавацца ці шырэй ахапляць усё.

Ад выпітай гарэлкі ў Парфіра Кіяцкага закружылася трохі галава і раптам зьявілася нейкае безнадзейнае жаданьне больш піць, каб можа хоць гэтым увайсьці ў людзей, хоць у тых, што былі тут. А тут якраз падышоў тоўсты чалавек, што нядаўна быў бачаным на вуліцы. Ён быў ужо падпіўшы й ад гэтага вясёлы. З-пад расшпіленага каўнера чырванела тоўстая шыя, а вочы стала й разам з тым гумарыстычна ўхмыляліся.

— То, значыцца, г-гр-р-ражданін мой тут, значыцца, аг-га!—сказаў ён, ткнуўшы Парфіра Кіяцкага пальцам у жывот.—Г-гэта той самы, што на вуліцы мне тлумачыў аб сабе,—зьвярнуўся ён да нейкіх змрочных асоб, якія сядзелі над півам і пустымі чаркамі і з нуднай вясёласьцю азіралі Парфіра Кіяцкага.

— Эй, тлумач! Таварыш тлумач,—гукнуў адзін з іх да Парфіра Кіяцкага,—хадзі растлумач нам што-небудзь баявое, значыцца.

Сказаўшы гэта, ён ікнуў, а Парфір Кіяцкі паглядзеў на расьцягнены ўхмылкай рот тоўстага чалавека й падумаў: „Чаго мне злавацъ? Дзе

віна мая ці яго? Мяне сюды тое прыгнала, чаго я не перамагу. А ён што?..“

— А ты што?—запытаў ён раптам таго чалавека.

— Хадзі сюды,—рашуча адказаў той.

Парфір Кіяцкі падышоў да стала.

— На пі, — падаў яму той чарку.

Парфір Кіяцкі выпіў, раптам сеў на скрыпячае крэсла і пачаў есьці.

— Пі больш, — загаварыў скоранька, трохі заікаючыся, чалавек,—пі, сягоньня я гул-ляю. Паскольві ў мяне сягоньня, значыцца, такая спр-рава, то, як той казаў, душы мае сьвята.

Ён падняў палец угору і сьціх, нават як-бы задрамаў трохі так.

— Гавары,—з зацікаўленасьцю сказаў Парфір Кіяцкі.

— Значыцца, паскольві ў мяне сын зьявіўся, можна сказаць, з прапажы вялікае. Прыехаў быў на два дні, бацьку ўспомніўшы. „На табе, кажа, грашанят трохі. Жыві сабе ціха, дажывай дні, а мае дарогі іншыя. Грошы, кажа, слаў і слаць буду“. Сягоньня раніцаю паехаў, а мне гэтыя грошы рупяць. Я куплю курыцу ды прадам ды дзьве капейкі на фунт хлеба зараблю сабе, а ты аддай мне сына майго. Я яго га-

даваў і хачу, каб душа яго был пры мне, а мая пры ім. А ён толькі грошы дае мне. От грошы, браткі, грошы й г-гуляй!..

Ён гумарыстычна зьвесіў п'яную галаву, дастаў з кішэні тры рублі і кінуў на стол. Яго сусед падхваціў іх і пашоў заказваць выпіўку.

— Гавары, братка, яшчэ,—сам ня ведаючы чаму, прасіў Парфір Кіяцкі.

А яго па плячу ляпаў тоўсты, бачаны на вуліцы, і сярдзіта шыпеў:

— Ды сьціхні ты, халера, ты мяшаеш мне распарадзіцца.

— Не чапай яго,—заікаўся чалавек, якому сын толькі грошы дае.—Не чапай яго, ён мяне братам назваў.

— Пацалуй яму ў рыла або плюнь,—гарачыўся тоўсты,—гэта будзе аднолькавая прыхільнасьць твая да яго.

Парфір Кіяцкі ўжо толькі піў ды закусваў, ня цікавячыся, што за людзі вакол яго, чаго яны сюды сабраліся, што іх мучыць і што радуе. Скрозь нейкі туман бачыў ён, як уваходзілі новыя людзі, як за адным сталом нешта ўсе зараз расказвалі, як за другім спрабавалі наладзіць нейкае вясельле. Бачыў ён, як тоўсты валок з другога пакоіку высокага чалавека з чырвонаносым разадраным тварам, у шэрых

да немагчымасьці парваных галіфэ і з гармоняю на рамні цераз плячо. Той ня ўпінаўся й сам вельмі ахвотна йшоў, а гэты з нейкаю роспаччу цягнуў яго за рукаў. Ніхто ўжо нічога гэтага не прымячаў і ўсякі займаўся ці гаворкамі, ці думкамі, ці проста нічым. Было туста накурана, было вельмі шумна, нек задумёна бяздумнасьцю.

Тоўсты прывалок гарманістага да стала.

— Для храбрасьці выпі!—падаў ён каманду.

Гарманісты выпіў дзьве чаркі зараз, панюхаў хлеб і застыў на месцы.

— В-валі!—скамандаваў тоўсты, садзячыся пасярод пакою на крэсла.

Гарманісты кінуў два моцныя праразьлівыя акорды й глянуў на ўсіх з запытаньнем у вачох.

— Братка, разварушы мне душу,—папрасіў раптам нейкі голас.

Гарманісты заграў нешта смутна-журботнае.

— Ня так. Ня гэта трэба,—моцна перабіў яго той самы голас.—Ты ня лі мне сьлёз у душу, а зрабі, каб яна сама ліла іх.

— Ага!—з упэўненасьцю сказаў гарманісты і грануў нечакана для ўсіх нейкі цыркавы галёп.

Чалавек паслухаў трохі, пасьля пахіліў галаву на стол і стаў нешта глыбока думаць, ці то можа бяз дум адчуваць. Нехта пачаў у тахт стукаць рукамі па стале...

Парфір Кіяцкі раптам усхваціўся і, ківаючыся ад выпітай гарэлкі, стаў пасярод пакою. Чаго яму хацелася тады—ня мог ён ясна вызначыць думкамі. Толькі адчуваў ён, што як-бы гэта дашоў ён да самага апошняга пункту нейкай цёмнай і бруднай дарогі. І што ў гэтым пункце нейк усё давіць яго. І яшчэ стала яму здавацца, што, каб пазбавіцца ад гэтага, ня трэба выбіраць сярэдзіну—або ўсё, або нічога. І лепш усяго—гэта або бяскрайная шырыня, або цясьней цеснаты. І тады яму зусім стала ясна, што гэта ўсё ў яго ад таго, што непатрэбны ён людзям на зямлі чалавек. А зямля—чалавечая, дык і месца на ёй няма.

— Цесна мне,—сказаў ён змоўкнуўшаму гарманістаму.

— Я табе заграю так, што табе зробіцца прасторна.

Парфір Кіяцкі адчуў, што ад гэтага яму будзе яшчэ цясьней, і ён, як-бы жадаючы што разарваць, выцягнуў з кішэні ўсе грошы і кінуў на стол.

— Рабі, каб было прасторна,—крыкнуў ён.

Грошы схвацілі і мацней загулі.

— Няможна так крычаць,—упэўніваў усіх чалавек у белым запэцканым фартуху,—тут вам не карчма.

— Я знаю, што няможна, але папрабую зрабіць, каб было можна. Што з гэтага выйдзе!

— Я пазаву міліцыю!—крычаў чалавек.

— У гэтым і ўвесь сэнс!—крычаў Парфір Кіяцкі.

А тут ужо зьявіліся аднекуль жанчыны. Адна прашла міма яго, і ён адчуў, як у яе нядобра пахне з роту. Гарманісты рэзаў ужо нешта востра гульлівае і тупое настроямі, якія яно навявала. Жанчына ўжо йшла, узяўшыся ў бокі, стукала моцна нагамі, старалася рухам сваім узбудзіць мужчын. І ў тахт музыкі й стуку ног выкрыквала п'яныя словы:

Так Манька, так Манька,
Так і я рабіла—
Свайго мужа шанавала,
А чужых любіла!..

— А ці быў у цябе муж?—чуўся голас.

— У яе што ноч, то й муж,—адказаў нехта вясёлым крыкам.

Парфір Кіяцкі тупнуў нагою й пашоў усьлед за жанчынай. Яго прыпыніў чалавек, што махаў рукамі перад людзьмі, жадаўшымі сваёй воляй ці без яе замяніць капэльлю музыкі.

— Чалавек вы шырокі,—гаварыў ён Парфіру Кіяцкаму ў самае вуха,—шырокіх людзей я люблю. Апрача вашай шырыні, бачу ў вас чалавека

далікатнага, надзеўшага на сябе дэкарацыю і прышоўшага сюды разьвярнуць душу. Вы ня той, кім сябе тут паказваеце. Дазвольце сказаць аб сабе — Бутлевіч, служу. Ад смутку, пасьля сьмерці аднэй жанчыны, хаджу сюды. А той, — ён паказаў на тоўстага чалавека з бародкаю, — ходзіць сюды, бо ня ведае куды дзець сілу сваю!..

Ён нешта хацеў яшчэ сказаць п'яным галасам, але два чалавекі, брудна адзетыя, што падавалі дагэтуль на сталы, пачалі наводзіць парадак. Лічачы вінаватым больш за ўсіх гарманістага, яны на яго першага накінуліся з крыкам:

— Пашоў вон! З цябе гэта ўвесь сьвет гарыць... Ты тут не павінен быць. Чуеш!

— Калі ласка, — адказаў упэўнена гарманісты.

— Я табе зараз пакажу такую ласку, што табе храпа пачне лашчыцца!

— Выкідай яго вон!

Адзін схваціў гармонь і выкінуў некуды за дзьверы. Яго самога пхнулі да дзьвярэй, а ён улажыў рукі ў кішэні і з сьмешнай грознасьцю сказаў:

— Мяне чапай, а гармоні ня маеш права. Гармоня людзей цешыць, а ты чым іх пацешыш!?

— Бач ты, людзкая ўцеха знашлася,—пачалі рагатаць.

— Я ведаю, хто я,—крычаў гарманісты,—але куды ты мяне гоніш. Дай ты абарванцу месца!..

— Месца табе дзе хочаш. Хоць па ўсім сьвеце, толькі ня тут!

— Я ведаю й без цябе, што мне месца ня тут. Ды не магу прыстаць я ўжо там. З дзяцінства зламалі мяне. Што я вінават!.. А-аа...

Ён завыў і пашоў у цёмныя дзьверы, куды выкінулі яго гармонь.

А Парфір Кіяцкі абхваціў ужо жанчыну рукамі і, нічога не памятаючы, тупаў так нагамі. Ківаўся ён у бакі і здавалася яму, што сьцены некуды падаюць і ня могуць ніяк даляцець да дна. Мала ўяўляў ён што й тады, калі адарвалі яго ад жанчыны й вывелі праз цёмныя сені на двор. І толькі на дварэ, седзячы на вільготных і халодных дрывах, пачаў ён зьбіраць патроху сваю сьвядомасьць. Адчуў ён востра-вясёлы холад васеньняга вечару, вялікую задумёнасьць нярухомых дрэў за нізкай каменнай сьцяною і нейкае чулае пачуцьцё зямлі і ўсяго, што на ёй існуе... Ён нават доўга й не сядзеў на гэтых халодных дрывах. Раптам уявілася яму, што трэба гэта некуды йсьці. І перад тым, як падняцца з свайго месца, адчуў

ён, які ён нямоцны. Тады захацелася яму сьціснуцца ў адзін жмут, каб быць зусім няпрыметным. Тут прыпомніў ён, што мае дом, дзе ў чатырох сьценах можа перабыць астатак ночы. Праз нейкія вузкія й цёмныя вароты вышаў ён на вуліцу і пашоў паволі, бяз дум, з цяжасьцю незадаволенасьці й смутку. Зноў адчуваў ён, як-бы гэта ўсё згусьцілася вакол яго й давіла яго. Ужо ня мог ён вызначыць ясна думкамі, што гэта з ім, ды так і йшоў сам, ня думаючы куды й чаго...

Пачала раптам зьяўляцца ў яго злосьць на самога сябе, што дарэмна ён патраціў вечар у піўной, нічога там для сябе не знашоўшы, хоць і ня было ў яго яснасьці—што-б рабіў ён іншае ў гэты вечар.

Хутка вышаў ён на шырокую трактавую вуліцу, высаджаную высокімі дрэвамі, голымі ад восені. Будынкі былі тут нізкія, і далёка відаць было яснае неба белай васеньняй ночы. Дрэвы былі высокія, неба было бяздонным, вуліца была пустою, і ўжо адчувалася за ёю поле— зямля, для яго дзікая, таемная. Нейк глыбінёю істоты адчуў ён гэтую шырыню, і прыпомнілася яму на момант дзяцінства сярод нейкай падобнай шырыні ў нейкім пасёлку. У гэтай шырыні была радасьць, далёкая для яго. Была ў гэтым

нават крыўда, што шыраня гэта для радасьці людзей, а ён па-за людзьмі, ня з імі, далёка ад іх і чужы ім. Яму стала страшна ўсяго вялікага і моцнага. І разам з гэтым, да немагчымасьці моцна захацелася самому стаць вялікім і моцным. Мо́жа гэта істота так баранілася ад страху перад усім. І ўжо ўсё пакрыла новая хваля смутку ад таго, што сьвет вялікі, а ён малы, і немагчыма его перамагчы. Ён стаў пад голымі галінамі высокага дрэва і нейк несьвядома пачаў слухаць звонкую цішыню. Ніхто ня йшоў па вуліцы, ніхто не гаварыў, і можна было ўявіць, што гэта—або ўсё нічога ня мае ніякіх сьлядоў на сабе пакіненай жывымі істотамі радасьці ці смутку, ці мае ўсё ў сабе, ды прыцішылася востра і слухае ўсё, і сочыць за ўсім. Вострае было гэтае ўяўленьне і параджала яно жудаснасьць. І патроху, нейк паступова пачаў ён як-бы забывацца. Тут яшчэ было й тое, што ад выпітай гарэлкі цяжкаю стала галава, і думкі асядалі востра на ўсё і ў адзін момант маглі пераносіцца на зусім процілеглыя між сабою пункты. Так ён стаяў адзін, сярод усяго, як сярод пустэчы. І з нейкай санлівасьці ён выціснуў цяжкую думку, што нічога, мусіць, ня здолее зьвязаць яго зусім і напоўніць радасьцю аб усім.

І тут ён раптам пачуў людзей. Яны на момант уявіліся яму, як нешта далёкае й моцнае. Чутно было, як недзе заграла вялікая капэльля. Сярод цішы і ночы гэта была надзвычайнасьць, гэта была вялікасьць, гэта быў нейкі сэнс усяго. У гэтым была сіла, што дзейнічае, каб гэтым пачалося ўсё і кончылася ўсё. І гэта вызвала ў ім малюнак таго, як у маладыя гады ехаў ён раз на караблі па мору. Зямлі ня відаць было. Была толькі вада ды неба. Была роўнасьць ува ўсім, адзінакаляровасьць і неабдымны размах. Уяўлялася, што гэта сьвет — неабдымнасьць і сіла. Мора тады было ціхае і некалькі гадзін стаяў карабель. І на верхняй палубе гралі гэтае самае. Тэй вялікасьцю, нявыказанасьцю, што было ў музыцы, поўны былі людзі: матросы выконвалі танец — і яны, і зыкі ў сваёй гармоні і размаху былі хараство.

І слухаў ён. І тое, што чуў ён, зрабіла з ім няведанае за гэты час: у вадзін атом часу адчуў ён вялікі ўздым істоты і нястрыманае імкненьне да дзейнасьці. І ўжо тады ў яго пасьпела раптам веда, што рабіць яму трэба. Зьявілася тое, што можа можна назваць — несьвядомая сьвядомасьць: чым хутчэй і цясьней увайсьці ў людзей, якія трымаюць у сабе хараство і вялікасьць.

З вялікаю ўпэўненасьцю кінуўся ён хутка йсьці дадому, ведаючы, што будзе рабіць, за што возьмецца і што надалей. Панёс ён у сабе вялікую радасьць аб сабе, аб сьвеце і аб людзях, і здавалася яму, што вельмі далёка дадому,—так хутчэй хацеў ён туды дабегчы.

VII

Глінішчы плачуць маўклівасьцю; гліна з іх ляжыць пры дарозе. І сьмяецца, і маўчыць, і плача, і пакутуе, і цешыцца зямля.

Зямля, зямля!

І звоны гучаць, і гром шырыцца, і цішыня ляжыць.

Ціха сабе па дарозе ехаў Макей Пілат. З сьмешнай сталасьцю пазглядаў вакол, тузаў лейцы і нават часам сьпяваў сабе нешта пад нос; нешта доўгае і люба-нуднае, у якім можа ўмясьціцца і плач, і сьмех, і існасьці сьветабудовы, прашоўшай праз Пілатаву душу...

Вільготнымі грудамі жаўцела пры дарозе гліна; і гэта яна навеяла Пілату надзвычайны настрой. Трывога тая, што мучыла ноччу й што прашла была раніцаю, зноў пачала да яго варочацца, як толькі праехаў ён адзін па дарозе. А гліна давала дарозе нейкі вясёлы выгляд, у душы-ж зьяўлялася тая трывога, і вясёласьць поля й дарогі здавалася нечым патрэбным і

любым, але далёкім. І хацелася яму чым хутчэй уладзіць усё тое, што застаўляла яго быць сьведкаю на судзе. І патроху пачала ў яго высьпець думка і пасьля—неабходнасьць самому зьдзейсьніць яе, каб скончыць усю справу... Так ён, ужо з практычнымі разважаньнямі, пад'ехаў да гораду, праехаў некалькі канцавых вуліц і прыпыніўся каля дому Парфіра Кіяцкага... Знашоў яго ён у маленькім пакоіку, куды нейк нерашуча увашоў, бо баяўся таго, што з ботаў яго нацячэ гразі на падлогу.

Парфір Кіяцкі сядзеў за сталом, нешта пісаў, і твар яго быў вясёлы. Нешта ён як-бы гаварыў сам з сабою, нешта як-бы прыпамінаў і, так паразважаўшы, зноў пачынаў пісаць.

Макей Пілат пастаяў каля дзьвярэй, папрабаваў кашляць, але той не зьвярнуў на ягэ ўвагі. Пасьля, як кончыў пісаць, запытаў:

— Чаго?

— Да хворага,—адказаў Макей Пілат.

Парфір Кіяцкі з вясёлай урачыстасьцю глянуў на Макея Пілата. У вачох яго сьвяцілася нейкае разуменьне спазнанай праўды.

— Да хворага, значыцца?!

— Да хворага.

— Умірае?

— Але.

— І ўміраючы хоча здавальненьня, спакой!

— Хто гэта?

— А той, хто ўмірае.

— Ня ведаю.

— А ня ведаеш ты, што слаўна жыць на сьвеце.

— Хто гэта ня ведае!

— А каб табе, скажам, уміраць прышлося, то як?

— Яно, пэўна, чалавек сягоньня жыў, а заўтра можа памерці... А хто не бароніцца ад сьмерці?!

Парфір Кіяцкі весела азірнуў Макея Пілата, пасьля ўзяў са стала напісанае і моцна сказаў:

— Я не паеду, бо нічога гэтага хвораму не патрэбна. Нічога я не памагу і ніякага супакаеньня таму чалавеку ня дам. Сягоньня ноччу я прызнаў, што ўсё гэта выдумана, і сам усяго гэтага выракаюся. Цяпер я ўвашоў у людзей...

Макей Пілат, з непаразуменьнем ад нечаканасьці, паглядзеў на Парфіра Кіяцкага і, бачачы яго вясёлы твар, сам весела сказаў:

— Ну, то я пайду зраблю, што мне самому трэба, а ім так і скажу. Мне што! Прышла Мітрафанава, суседава, значыцца, жонка і просіць, каб я паехаў. То чаму ня ехаць?! Я й прыехаў... Мне што!..

І ён яшчэ ня скончыў гаварыць, а Парфір Кіяцкі пачаў мяняцца з твару. Абыякавасьць Макея Пілата да ўсяго гэтага прабудзіла ў ім новыя адчуваньні і думкі. Было тут многа расчараваньня, што вось такое вялікае, што было столькі перапакутавана, перадумана, што здабыта так цяжка,—спаткана так спакойна, як-бы так і павінна быць. Што ўсё-ж не запаўняе яно сьвету, і для гэтага чалавека, што стаіць каля дзьвярэй, яно можа быць няцікавым. Пойдзе ён вырашаць свае справы, а там скажа: „Папа ня прывёз, бо выракся ён веры“. То, значыцца, тое, чым я дагэтуль жыў, ніколі не чапала яго душы, цяпер-жа я не ўвашоў у тое, чым жыве ён. Значыцца, я далёка ад людзей...

Раптам акрэсьлілася гэта ў яго думках, і твар яго стаў хмурным.

І тут у вадзін момант прыпомнілася яму тая шырыня зямлі, якую адчуў ён быў ноччу, калі стаяў на пустой вуліцы адзін і чуў музыку. Нелакой нейкі ахваціў яго. Ён прашоў па пакою і са смуткам адчуў, як пацягнула яго некуды йсьці па зямлі. Ісьці па ёй далёка, ісьці без канца, шукаць нечага патрэбнага й невядомага, што-б дало супакой. І ён раптам, нечакана ні для сябе, ні для Макея Пілата, сказаў:

— Калі вы едзеце?

— Па паўдні.

— Падвязеце мяне.

— Чаму не!

І пачалі ўжо зьяўляцца ў яго нейкія надзеі. Макей-жа Пілат вышаў на двор, мацней прывязаў каня, падкінуў яму сена й пашоў у горад.

VIII

Напярэдадні таго малады доктар Ман-Гэн першы раз у жыцьці рабіў сталую і вялікую опэрацыю старому чалавеку, хвораму на горла. Опэрацыя прашла добра і, ня гледзячы на ўзрост хворага, абяцала поўнае зьнішчэньне хваробы. І ад гэтага ўвесь час у доктара быў вясёлы і гульлівы настрой. Была тут і гордасьць сабою, і вера ў сябе, і сьвядомасьць, што пазбавіў ён чалавека ад пакуты... І ўсё гэтае параджала жаданьні дзейнічаць, быць бачаным усімі і патрэбным усім. Было відно, што гэта так і ёсьць, і повен сілы і ўзбуджэньняў устаў рана доктар Ман-Гэн. Той дзень быў яго выхадным, і раніцаю ён прашоў некалькі прыгарадных вуліц. Пасядзеў некалькі хвілін на лаўцы ў скверы, паслухаў, як маўчала жоўтае лісьце на дрэвах, і паволі пашоў у свой бок па пустых яшчэ вуліцах, бо было яму прыемнаісьці...

Ён з ахвотаю пагаварыў з Мітрафанам аб тым, што хворы Павал ноччу быў у гарачцы, і рашыў паехаць туды, хоць ніколі нікуды ня езьдзіў. Выехалі яны адразу і абаім было весела глядзець на дарогу, з пяском і лужамі. Яму хацелася гаварыць з Мітрафанам.

— Як жыта ўзышло?—запытаў ён Мітрафана, хоць ня жыў ён ніколі ў вёсцы і нічога ў гэтым ня ведаў.

Мітрафан памаўчаў і сказаў:

— От так жыве, жыве чалавек, многім пры жыцьці вялічным бывае, ці, здаецца, на яго і злуюць, з ім і міракцца, але ўвагі мала зьвяртаюць. А калі прыдзецца яму, небараку, уміраць, дык тады адчуюць усе, што гэта-ж жыў ён, можа чым мучыўся, а ніхто яму не сказаў таго, чаго яму трэба...

— А што чалавеку трэба?

Мітрафан пачаў маўчаць і, ахвачаны думкамі, глядзець на дарогу...

Доктар яшчэ спрабаваў загаварыць з Мітрафанам, але той найбольш усё думаў і неахвотна адказваў. Тады доктар, ужо нейк нават трохі як-бы пашкадаваўшы, што паехаў, пачаў высьвістваць нейкі вясёлы цыркавы мотыў. Паехалі мацней.

І прыехалі рана.

Павал каламутным поглядам сачыў, як дзьве мухі нехаця поўзалі па шыбе, і нейк спачатку сумна і страшна было яму ад думах, што гэта апошнія дні, а можа й часіны, дажываюць гэтыя мухі. Пасьля гэта прашло ад наплыву адчуваньня сілы, якая ўжо пачала зьяўляцца. Люба было адчуваць пах вапны, якою нядаўна пабялілі печ, слаўна было глядзець на зялёна-жоўты мох, якім былі заткнуты шчыліны ў сьценах.

Усхваляваўся ён ад таго, што прышоў да яго доктар, бо нейк на момант зноў прашло ў пачуцьцях кагадзе быўшае. Пасьля весела яму стала, як Ман-Гэн, агледзеўшы яго, пачаў адзявацца...

Як выходзілі з хаты, Мітрафан ведаў, што дзядзька ачуньвае і што зусім ня варта было вясьці доктара, але тое, што прывёз ён доктара, задаволіла яго, прынясло яму спакой. Тое новае пачуцьцё, якое прабудзілася ў яго тады, калі чуў ён у горадзе пахавальную музыку, цяпер ня мучыла яго. І ўжо, едучы назад з Ман-Гэнам, многа гаварыў яму аб усім.

Было хмурна, і зямля падсыхала ад марознага ветру. І апрача ветру і хмар нічога ня было над полем. Ехалі моцна. І на поўдарозе спаткалі Макея Пілата з Парфірам Кіяцкім.

— Ці ня ў горад вы?—крыкнуў Кіяцкі.

— У горад,—адказаў Ман-Гэн.

— То пачакайце на хвіліну.

Дзьве фурманкі прыпыніліся, і Парфір Кіяцкі дастаў з кішэні кавалак паперы й конвэрт і, палажыўшы паперу на калена, пакрытае палою драпавага паліто, напісаў: „Дадому я не вярнуся, буду хадзіць па зямлі, сярод яе й людзей. А ты жыві сабе, як табе лепш, як хочаш. Парфір“.

Пасьля ўлажыў гэты ліст у конвэрт, напісаў адрас жонкі і папрасіў Ман-Гэна ўкінуць ліст у горадзе ў паштовую скрынку.

IX

Парфір Кіяцкі палуднаваў у Макея Пілата. А пасьля вызначыў сабе пункт за сорак вёрст адсюль, дзе жыў яго швагер, каб адтуль намяціць новыя пункты. Макей Пілат даў яму ядлаўцовую палку і правёў за вароты, сам ня ведаючы і не стараючыся лішне даведацца, чаго туды пойдзе гэты чалавек.

Зачыніўшы вароты, Макей Пілат прашоў два разы па двару, стараючыся прыпомніць, што гэта яму так рупіць. Неўзабаве яно ўзьбегла яму на думку, гэта-ж суд той Андрэя з

Зьмітром. І зноў трывожна стала яму. І ён стаў пасярод двара й стаў думаць:

„Яно-то й праехаць ня важна ў горад і пастаяць перад судом і расказаць зноў, як ён там яго біў—можна, але ўсё разам узятае ні то, што клопат няпрыемны, а так нейкая як-бы пагроза. То гэта раз. Другое-ж—Зьмітрок, скажам, вінават, што біў Андрэя. Чалавека няможна біць, сумленьне не дазваляе наогул біць. А тымчасам, зноўжа, можа Андрэй што й прыкрае зрабіў Зьмітру. Прыкрасьць-жа гэтая можа ў падзяку за якую-небудзь ранейшую Зьмітраву прыкрасьць. А там зноў ад Андрэя да Зьмітра, а ад Зьмітра зноў да Андрэя. А там яшчэ... А чорт яго ведае, хто тут вінават, хто не. Пачаўшы дакопвацца праўды, можа выйдзе што й я тут якім-небудзь парадкам трохі ўмешаны... То пачаўшы гаварыць на судзе, набудзеш сабе ворага—або Зьмітра, або Андрэя“...

І раптам зноў трывога яго павялічылася. Тады ён пашоў у хату, дастаў са століка восем рублёў і, падумаўшы, чатыры палажыў назад, а чатыры схаваў у кішэню. І вышаў на двор, дзе некалькі хвілін глядзеў, як спацыруюць куры па чорным лісьці, што асыпалася з грушы. Пасьля паволі пашоў да Зьмітра. Застаў ён яго ў сенцах,—ён сядзеў на калодзе й раскручваў нейкую вяроўку.

— От што, брат ты мой,—сказаў Макей Пілат,—на табе чатыры рублі, заплаці імі штраф Андрэю за тое, што біў ты яго, ды не цягайся ты па судох, няхай на вас агні з вашымі судамі. Спакайней будзе, няхай яна згарыць гэтакая работа. Не цягайце вы мяне па гэтых судох, няхай з вас жылы павыцягвае...

Ён палажыў чатыры рублі на лаву і са злосьцю й крыўдаю на Зьмітра пашоў з сяней. Зьмітрок памкнуўся спачатку аддаць яму назад гэтыя грошы, але таго ўжо ня было, і ён палажыў грошы сабе ў кішэню.

А Макей Пілат сказаў дома дачцэ Ганне:

— Сягоньня здох малы кабан.

— Няўжо?!—перапалохалася Ганна.

— Значыцца, так,—растлумачыў Макей Пілат,—што меў я, думаю сабе, валачыцца па іхніх судох, то няхай лепш маё пяройдзе. Думаў купіць за гэтыя грошы кабана а вышла—няхай Зьмітру яны праз бок вылезуць...

І ён расказаў усю справу.

Ганна сьперш крычала на яго, пасьля зарагатала з яго, а ён, апусьціўшы галаву, вышаў з хаты. Было яму і крыўдна, і нядобра нейк, і брыдка. Была злосьць на Зьмітра й Андрэя. Сам ня свой прахадзіў ён да самага змроку па двары; з нейкаю нязграбнасьцю ў руху сваім

напаіў каня, назграбаў у саду лісьця і, не заходзячы ў хату, пашоў у Мітрафанаву хату і там глядзеў, як Павал ужо сядзеў на пасьцелі і з замілаваньнем слухаў усё, што гаварылі.

Макей Пілат расказаў там, як поп, выракшыся веры, пад'ехаў з ім аж у самую вёску, нават палуднаваў у яго, і пасьля пашоў некуды. Расказаў яшчэ аб тым, што як зграбаў ён лісьце, дык вельмі-ж прыстала яно да травы і трудна яго граблямі ўзьдзіраць.

Пасьля гаворкі ішоў ён дадому позна, ужо ён супакоіўся пасьля ўсяго, ужо нават адзнакі нейкай вясёласьці сталі зьяўляцца ў яго. Былі яшчэ адзнакі нейкай гордасьці таго, што як-бы перамог ён суд, нейкія ўстановы, нейкія ўстанаўленьні. Ці то гэта абышоў іх, нейк паказаў сябе перад імі...

X

Сьвяціла сонца і было холадна. Зямля была мерзлаю і шэраю, і халадны жвір, рассыпаны на вуліцы, навяваў уяўленьні аб вясёласьці зямлі і яе глыбокадумнай маўклівасьці. Высахшы мох, ня страціўшы свайго зялёнага колеру, вабіў да нейкага разгляданьня ўсяго, да думак аб усім.

Павал паволі абтыкаў гэтым мохам вокны знадворку і сьцены. І думалася яму аб тым, як

нядаўна ён хварэў. Было яму холадна ў старой ватовай салдацкай жыкетцы і стараўся ён кончыць усё ды ісьці грэцца ў хату. Глыбока яго агарнулі думкі і загэтым нейк здрыгануўся ён ад нечаканасьці, пачуўшы за сабою грубы, ахрыпшы голас. Высокі чалавек пытаў у яго дарогі ў горад. Павал растлумачыў яму, і пасьля пастаяў і паглядзеў, як высокая постаць чалавека рушыла ў палявую дарогу... Цераз некалькі хвілін Макей Пілат падышоў да Паўла расказаць, што бачыў ён усё гэтае праз вакно і адразу пазнаў таго самага папа, якога ня вельмі даўно падвозіў з гораду.

Узьнімаўся вецер. Лажыўся ён на зямлю й расказваў ёй аб вялікай адзіноце... Канчалася восень.

Шырокая дарога нават трохі й пыліла пад ветрам нейкай сухой мерзлатою. Бегла пад ветрам расьцярушаная салома. Па дарозе ішоў чалавек.

Высокая постаць яго роўна гойдалася ў тахт крокам, у руках была палка. Ішоў ён паволі як-бы ў сьвядомасьці, што няма куды сьпяшаць. Прашоўшы так некалькі вёрст, спакойна й ціха, ён раптам часта паднімаў галаў угору, страш-

ным блескам вачэй акідаў хмары, ускудлычаныя ветрам, і далёкае сіняе й халоднае неба між імі. Пасьля неспакойна азіраў зямлю пры дарозе й далей, і пачынаў ісьці хутчэй. Нэрвова пастукваў канцом палкі па зямлі і раптам рваўся ісьці так, што як-бы хацеў моцна пабегчы. Пасьля зноў супакоіваўся, пасьля йзноў так... Была ў гэтым няроўнасьць, неразьмеранасьць. Была й бяздумнасьць і густата думак, бяз вытрыманасьці й парадку.

Так ветраным днём прышоў Парфір Кіяцкі ў горад. Дома ён начаваў тры ночы і недзе згінуў на пяць дзён. Пасьля знашлі яго на краю гораду ў піўной за бутэлькай гарэлкі. З тых часоў ён дадому ўжо мала паказваўся, а пасьля і зусім не падыходзіў да яго.

Жонка яго перш многа плакала й нудзела, але цераз некалькі месяцаў сышлася з загадчыкам нейкай канторы, маладым і вясёлым чалавекам, і знашла сабе ў гэтым поўную ўцеху...

Парфіра Кіяцкага ведаюць ува ўсіх глухіх піўных. Асабліва яго там ведаюць тоўстыя буфэтчыкі і заўсёды падвыпіўшыя гарманістыя. Ён мала з кім гаворыць, стараецца не адказваць на пытаньні. Амаль заўсёды маўчыць. Толькі

раз, калі яму нехта сказаў аб тым, што жонка яго жыве з загадчыкам канторы, ён філёзофічна паглядзеў на гаварыўшага і прачытаў нешта накшталт лекцыі аб сьмеху й сьлёзах. З яго гэтых, нязьвязаных між сабою, слоў ніхто нічога не зразумеў. Не разумеў іх і ён сам. І калі разумеў што, дык гэта пункт думак, з якіх яны стараліся выйсьці...

Скончыў ён сваю гаворку на поўслове, ня скончыўшы пачатае думкі. І каламутным зіркам сачыў, як у кутку, за маленькім столікам, рамізьнікі елі селядцы і як праз мокрыя ад пары дзьверы выходзілі і ўваходзілі ўсё новыя і новыя людзі.

ЗЬМЕСТ

ЦАНА 75 КАП.